

# OUDE FRIESCHE WETTEN.

---

UITGEGEVEN DOOR HET  
**F R I E S C H   G E N O O T S C H A P**  
VAN  
GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE.

---

**TWEEDÉ DEEL, TWEEDÉ STUK.**



TE *LEEUWARDEN*, BIJ  
G. T. N. SURINGA R.  
1851.

---

Gedrukt bij H. BRANDENBURGH EN ZOON, te Workum.

**OUDE**

**FRIESCHE WETTEN.**

---

UITGEGEVEN DOOR HET

**F R I E S C H   G E N O O T S C H A P**

VAN

**GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE.**

---

**TWEEDÉ DEEL.**



TE *LEEUWARDEN*, BIJ  
G. T. N. SURINGA R.  
**1851.**

---

Gedrukt bij H. BRANDENBURGH EN ZOON, te Workum.

# OUDE FRIESCHE WETTEN.

---

- VI. *Jus Municipale Frisonum.*
  - VII. *Boetregisters.*
  - VIII. *Geestelijke Regten.*
  - IX. *Willekeuren.*
  - X. *Lex Frisionum.*
- 

BIJEEENVERZAMELD EN OP NIEUW NAGEZIEN

DOOR

Jr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA,

Doctor in de Regten, Lid der Ridderschap van Friesland  
en van de Arrondissements Regtbank te Leeuwarden;  
Eerlid, Lid en Correspondent van binnen- en  
buitenlandsche geleerde Genootschappen, enz.

---

## TWEEDE DEEL.

---



TE LEEUWARDEN, BIJ  
G. T. N. S U R I N G A R.  
1851.

Wumkes.nl

# OUDE FRIESCHE WETTEN.

---

- VI. *Jus Municipale Frisonum.*
  - VII. *Boetregisters.*
  - VIII. *Geestelijke Regten.*
  - IX. *Willekeuren.*
  - X. *Lex Frisionum.*
- 

BIJEEENVERZAMELD EN OP NIEUW NAGEZIEN

DOOR

Jr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA,

Doctor in de Regten, Lid der Ridderschap van Friesland  
en van de Arrondissements Regtbank te Leeuwarden;  
Eerelid, Lid en Correspondent van binnen- en  
buitenlandsche geleerde Genootschappen, enz.

---

## TWEEDE DEEL, TWEEDE STUK.

---



TE LEEUWARDEN, BIJ  
G. T. N. S U R I N G A R.  
1851.

Wumkes.nl

VII.

B O E T R E G I S T E R S.

Wumkes.nl

## BOETREGISTERS.

---

[115] I. WEINBRENZERA BOTA. 1)

**T**hit sint tha botha, ther hyrester screwen staeth 2); this send macketh ende reckenath bi tha engheler pennigungum, and mogēn ty riuchte, by walda and bi fielda, in da Wenbrenzera ferdā ief dela.

**FAXFENGH.**

§ 1. Ffaxfengh en lonscher min than vi engheler.

**BERDFENGH.**

§ 2. Berdfeng vmbe thine snaul en lonscher and xi engheler.

**FAXFENGH.**

§ 3. Faxfang binethe tha buka xxii engheler and en hallineck.

**SNEY TIS HAUDIS.**

§ 4. Hwam so ma sneyth op syn haud, thet send ij pond to botem.

**PAN GREWENE.**

§ 5. Jef syn haud agreweth werd truck, ti betane mith iiiij merkum.

---

1) Zie *Charterboek van Friesland*, I, 103. Wij hebben den tekst daarvan hiermede vergeleken, en de belangrijkste varianten hierbij aangetekend, waaruit men zien zal, dat het aldaar gegevene zeer gebreklig is overgenomen, en dat er noodzakelijkheid bestond tot eene verbeterde uitgave. 2) C. sta eth.

## BENBREKE.

§ 6. Benbreke an der breynpanna xvij engheler.

INRE IN 'T HAUD.

§ 7. Thet inre in tha haude alsoe stor.

FAN BENIS WTGUNGHEM.

§ 8. Thes forma benes wtgungh en lonscher and xi engheler.

Thes lettera benes wtgungh en lonscher myn than vi engheler.

Thes tredda benes wtgungh en lonscher and iiiij engheler.

AECHBREKERF, WWHITE, BERDBREKE, INRE IN THA NOSE,

GHERSTEL- ENDE WEERBREKE.

§ 9. Aechbrekerf and wwhite and berdbreke allerlich en lonscher and xi engheler. Inre in tha nose also stor. Gherstelbreke alsoe stor. Weerbreke, also fyr so hi tille se fan tha wthem 1), soe aech hi enis weerbrekis bote and wwhite-welmolsa, and enis inrethis in thine mond, allerlich aen lonscher and xi engheler. Hath hit an dam buta helstane 2), soe aech hi naeth nen werbrekis bote.

GORSTELKERFF IN THA ARA, FAN AERLIPPA.

§ 10. Gorstelkerff and tha ara en lonscher myn than vi engheler. Truchgungh this aerlippa alsoe stor.

TUSCH-, KESEBREKE.

§ 11. Tuschbreke iefta gherfallich viii pond. Kesebreke iiiij pond.

WIRSENAKERFF.

§ 12. Trira wirsenakerff allerlich en lonscher and viii engheler.

METADOLGH, BLODRESNE, INRE IN HALS, BENBREKE, HALSSINEKERF, BLODRESNE, HLITHWEY.

§ 13. Metedolch een lonscher myn than vi engheler. Blodresene een pycke myn tham an engheler. Inre 3) in

---

1) Lees: tothem. 2) C. andam buta helstane. 3) C. In re.

thine halse sowenteen engheler. Benbreke an tha halse anne lonscher and xi engheler. Halssinekerff 1) ii pond. Blodresne vp tha aghhlitte en lonscher myn than vi engheler. Hlithwey vppa tha halsknapē sowentene engheler.

## FAN DISSLEKUM.

§ 14. Dussleech, dussteth, ther xxi nachta is wedin and wanfellich, and lonscher and viii engheler. Is hi xlij nachta wedin and wanfallich, an lonscher myn than xvij engheler. Is hi xljj 2) wedin and wanfelle, xxv engheler, soe fyrs oe hi 't bestouya leten habba, mith athtem 3) anth mith orkenden.

## BENIS ONSTAL, FAN HLITWEGUM, FAN BENBREKUM.

§ 15. Benes onstall en lonscher and fior engheler, thet ach bote and nene oth 4). Hlithwey vp ther axla ane lonscher and xj engheler. Benbreke alder bi also stor. Thet dolch ther to beta. [316] Hlithwey eth tha ermbogha also stor. Lithwey ith ther handwerst en lonscher and viii engheler. Benbreke alder bi also stor. Lithwey ith tha wresta knoole 5) en lonscher myn tham vi engheler. Benbreke alder bi alsoe stor. E tham 6) ther nest, en lonscher and fior engheler. Benbreke alder by alsoo stor. Eth 7) ta wrista 8) ene pyka myn tham thre engheler. Benbreke alder bi alsoo stor.

## NEYLKERFF, LITHWEGUM AND BEENBREKAN.

§ 16. Neylkerf en lonscher mvn tham vj engheler. Benbreka and lithwegen thera scunkena 9) and thera ermana, thera taenena and thera fingerā, an alla loghum allike graeth.

## FAN BEENBREKAN.

§ 17. Benbreke and tha sculderum en lonscher and xi engheler. Borstbreke xvij engheler. Reggisbenbreke en

1) C. hals sine kerf. 2) Lees: lxij. 3) C. achtem.

4) Lees: eth. 5) C. knoole. 6) C. etham. 7) C. oth.

8) Lees: nerista. 9) C. scunkera.

pund. Rebbisbenbreke en half pond. Quembenis benisbreke en lonscher and xi engheler.

INRE IN ERM IN THINE MERCH.

§ 18. Inre in thine ermmerch auder 1) in thine thiachmerch also stor.

FAN SINEKERF.

§ 19. Sinekerff vii engheler. Sinekerf in ther hoxna, thera fliwera allereleck en pund. Helsinekerf xxi engheler.

SWEEMSLEECK, INRE IN 'T LYFF, FRAESHEID THES LIUWES,  
HALSSINEKERFF.

§ 20. Thes swemslevis bote also stor. Thet inre 2) thet lyff, sunder erene 3), xxxii engheler. Fraesheid thes liues thrira engheler myn tham xxijj scillinck. Halssinekerff ii pond. Hweersoe een man troch zyn lyff schetten werd, soe schel ma hine vmbemeta bi thera korthera sida, aller meta lich en lonscher myn tham vi engheler; tha thria scel ma beta, and thet fiarda ofnyma, soe scel ma tha inre beta mith twa and xxx engheler; ingungh and wtgungh ayder mit een punde. Jef hi ther naet bi lethawelle, soe tziere hi, hor hi nyme tha mynnista erene by xi pundem, soe hi nyme tha midlesta by xxii pundem, soe tha masta by xxxijj pundem. Vmbe erene thera scunkena and thera armena so habbe hi thine kere, by thes scowra rede, hoder hi nyme tha mynnesta by vii pundem, soe tha midlista bi xijj pundem, soe tha maesta bi xxi pond. Vmbe erene an der here and an der sprake is 't aldus. Fan der syone, thio mynneste erene is xi pond, thio midliste is xxii punda, ende thio maesta is xxxiii punda. Ietta is ter een minra erena an da fingherem, and thio is by twam pundem. Fingher gherfallich, foeth 4) iesta hand lam, thera allerlyck fior merch. Thet age wtesceten an fulla

1) C. ander.      2) C. in re in.      3) C. orene.      4) C.  
so eth.

stride, ief onwirdelicke wtbrecket inwerd, [§7] mith hunderda pundem, and thine penninck ti xiii, tzamith ewene vppa xv merk. Hwam so ma zyn nose onwirdelicke ofkerf, ther syn riocht bihalden hath, mith ene mannis ieldim ti betane. Tha hand iesta foeth, thine gherfallich vra fulla stride mit sex merkum ti betane, ief onwirdelicke ofekoren, thet ti betane als hy 1) wilkere a buppa seid.

## TRUCHGONGAN DOLCH.

§ 21. Truchgongande dolch truch arm, iesta truch thine scuncke, iesta handa, iesta troch tha foetan, and 2) in alla loeghem an da lichama, soe fyr so ther 3) en meta a twisch sie, thi ingungh en pond, ende thi wtgungh en oder pund. Truch finger, ief truch tana, thi ingungh een pund, ende thi wtgung alsoe stor.

## TRUCHGONGENDA DOLCH.

§ 22. Hweersoe 4) en man sceten werth en truchgunghende dolch, twiska thin ingung and thine wtgungh ther ne se 5) en hel methe an twiska, so ne ach hit mara bote, then it 6) aydera ende ene blodresna bote.

## FAN DAE YLE.

§ 23. Ylekerff en lonscher and viii engheler.

## FLYUSWERP.

§ 24. Flyuswerp, thet hi weth and wassech 7) se, en lonscher myn than vi engheler. In een bannena zylroede xxi engheler. Hweerso ma an man werp in een with weter, thet hi ne moghe mit aghenen thine himel siaen, ne mith handen ne mith fothem thine grund reka, soe aech ma him ti betane mith viii pundem and mith viii ensen withera penningha. Hweerso ma an man foeghet and haltene, an heftene and an herabendum, mit alsoodeenre bote to betane.

1) Lees: dy.      2) C. an d.      3) C. sother.      4) C.  
His soo.      5) C. nese.      6) C. thet ic.      7) C. wasseth.

## FAN SAXE.

§ 25. Hwam so ma dulgheth mith saxa, soo is this bota twibete. Thi brand and thi bete thribete. And thi bete is banscheldich, and theray ayder by epena dolghe ti metane. Hweerso ma een manne een garsfallich lappa ofeslayn wirth, soe scel ma vmbemeta bi tha egghe; tha thre delan scel ma beta aller meta lyck mith xvii engheler; soe moth hi and tha dolghe swerra thre beenbrekan and thrira benena wtgungh; and ther tho, hath hiene erene, soe swerre hi thet oen hem selme. Swerreth hi thrira benena wtgung, soe schil hi 't an syn eithe habba, thet ma 'th se cleppa hera machte, als hit fole van syn knee op an brunen sceld.

## BENBREKE, FILMENE BREKE, DUSSLEKENE.

§ 26. Benbreke an ther knesciwa xvij engheler. There filmene alsoe stor. Dussleek, dussteth ant husscowne and herdafeng, thera allerlyck oerhal engheler.

## FAN DA FRESLAM.

§ 27. Hweersoe eenre vrouwa here freslan onwerdelicke ofekoren wurdath, soe scel ma hera beta mit xvi pondem engheler.

## FAN GOLDE.

§ 28. Hweersoe eenre vrouwa here gold of here halse berenczen benymen wird, thet mit viii pondem ti betane.

## FAN HUNDIS BETE.

§ 29. Hundisbete, ief hy eer bisculden 1) is, [118] soe scel ma hit beta also, as hit thi man selue deen hethe. Fan tha hona, fan tha swine and fan thera katta is 't aldus. Soe schellith hit wita sex buram, hoder hia hliope, soe se bonden stoede.

§ 30. Hwammis hors so ma dulgat, ther een man mith lere bileith hath and mith thame halt, soe scel ma hit beta

1) C. bi sculden.

als hem thet selua deen were. Dulgat dat hors anne man, soe scel ma hit beta als hi 't selua deen hethe.

§ 31. Hwaesoe orem zyn tilingha bynimt, and hia gher-fallich werdat, soe is thio bote xi pond, and thribheet to betane; soe fir soe that dolg onbrenschze se, so moth hi sine bote mith ene ethe inwenna; tiocht hi ther ester kindan, soe scel hi tha bothe wetheriae, and thine menaeth beteria.

§ 32. Hweersoe en man dulget werth, and hi thet kald yrssen 1) an him dregheth, soe is dio bote viii pond, iesta xvi pond, so is thio bote al ful biseth. Wirth him lyf iesta dayd fan tha dulgue, soe scel hi and alle sine friond tha freythethan zwora to mannis lywe and tho mannis leghem.

§ 33. Hweerso ma dulghet ene frouwa, and hio naeth fiochtende is, soe is here bote tha fiarda panninghe mara so ma 'th ene manne dwe.

§ 34. Soe hwam zyn kenbacka a twa werpen worth, iesta mit swerde slayn wird, and hi sinra sundena nauth nath, and bikant ma 'th him, soe scel ma 'th hem beta mit xx pundem, and bikanth him naeth, so ne moth hi ferra onswora, than hy tha thre delan wrlerren habba, soe scel hi habba xv pond.

§ 35. Hwasoe otherum bi sine machtem nemth, and hine ydelicke 2) handelat, soe is thio bote xx scillingen. Hwam so ma slayth ur sine machta, bi ira mode, thet is xxvi engheler.

§ 36. Hwam so ma grepth vmbe sine hals, thet ti andema 3) wt ner in moghe, soe is dio bote x engheler.

§ 37. Hwaso otherna vnder sine aghene vnwerdelicke spieth, soe is dio bote xxvi engheler.

§ 38. Hwam 4) so ma mit coppe and mith tha byere

1) C. yessen.      2) Of wel: quadelicke.      3) C. audema.  
4) C. en MS. Hwana.

vnder sine aeghene werpth, soe is thio bothe en lonscher myn than vi engheler. Halth hy thine cop, and swengh hy mith tha byare, ene pyke myn than thre engheler.

§ 39. Hwam so ma sine clane to raonth, soe is thio bote ene lonscher myn than sex engheler, hit ne se, thet ti other thet swerra wolle, thet hi 't nabbe den him ti lethke ner to lastere, soe nyme hi nidla and threid, and sye thet wether, and se alther mey seth and senoth.

§ 40. Jef thio were [J19] ofsneyn werth, soo is thio bote xiiij merke.

§ 41. That waldwaxa bote thet is xxvi engheler.

§ 42. Hwaso stath an otheres purtha, soe scel hi beta mith twam pundem; stad hi en bord wt, soe is thio bote alsoe graeth.

§ 43. Hwaso en 1) hus wthwardis bihalt, soe scel ma hit betha mith ene hala ponda; gheith ti reech wth and thi wind in, so scel ra beta mith ii pundem. Stath hi an tha dora iefta an thin drempel, soe scel re beta mith viii pundem. Ac 2) stath hi thet hws al vmbe, soe is 't alsoe graeth. Hwerth thet sperfallich, soe scel ma thet beta mith xvi pundem. Gheith in thet huus, soe is thio bote thi ingungh and thi wtgungh ayder een pund.

#### THIT SINT THA LATHA.

§ 44. Blodresne, inre 3), scel ma flowerasum vnswora. Thes vthewardis dulgis alsoo. Inredulghis sexasum. Benbreke thes benis thrirasum. Beenstallich ach bota and nenne eth. Benes onstall ach en eth. Thrira 4) benena wtgungh an thrira 5) rebbabreke allorlyck traeth. Wapeldranck and halsraf and nedmund xii-sum vnswora. Hwaso then otherum vmbe enes halwes pondes sca deth 6), iefta myn, thet hi him bitighat, tham ther ma 'th onsprecht, hoder hi

1) C. soen.      2) C. A1.      3) C. in re.      4) C.  
Therra.      5) C. therra.      6) C. stadeth.

mith ethe vnswerre, soe hi tha otherem 1) tho rema. Hwasoe otherum to aschat enes halwes pundes wirdene, iesta meer, binna tha punde, so moth hy nyer ther anspreke wesa, than thi othera mith ene ethe to vnghane, hit ne se, thet hine thi other kestghie op twene ethan. Vmbe nene scatha noch vmbe nene penningscelda ne moth ma heghera kestgia, than op sex ethan, hi ne habbe riucht orkendem.

## FAN RAUWE.

§ 45. Hwasoe clagheth vmbe een raf ina syne ayna erwe, soe scel hi thet land namna 2), ther hi thine scatha then ore den habba. Wil thi other this ayna urmatha esther they, thet thy other tyuch, soe scel thi this selua deis ti tha scelta tyan, vmbe thine ayndom, iesta an tha aththum 3) bithia; ief hi ti tha sceltum thiuch 4), so scel hi in thyne bifangh twa pond setta, and thi othera ther on iechta, iestha tha claghe leta, enz.

THIT IS FAN WALDDETHUM, THER IS IN MANEGA LOEGHEM

VRGADERATH IN BOTEM [120] AND IN RIUCHTE.

§ 46. Hweersoe tweer man iesta thre an man slayht, thet hi falle op tha eerde, iesta ther en smyten wird in an slayth, soe is thio wrwald twa pund; thet pund is vii twanan. Fliuswerp, hweerso man weith ende wasech werd, fan een othera menscha, thio bote is viii grate, iesta ii-sum vnswerra. Hweersoe tweer man iestha thre an man slayth, thet hy falle vp tha eerde, ende thet hi thenne open ende sward haed, ende thet hi worpen werd in een bannega silroede, soe is thio wrwald fan atherem viii pond, thet pund sawen grate, iesta vi-sum vnswerra. Ende thio is bote fyff scillinghen, hwaesoe werpen werd in een zylroede, ende tha wald alder toe.

1) C. otherez.    2) C. nanna.    3) C. achthum.    4) C. tiuch.

[§20b] 2. PAYMENT IN WESTERGALANDE AND  
IN AESTERGAELANDE.

[Chartb., I, blz. 97. O., XI<sup>e</sup>. deel, in fine.]

In nomine Domini. Amen. Wildi hera and wrstaen,  
hu thet payment is alhyr in Westergalande and in Aestergaelande?

[O., § 1.]

§ 1. In thet aersta. Thi Fresca sceld is xxx grata, fan Staweren to Groninge to; ende ti Groninga sceld is ix grate; ende qwaed thet, teth ti sceld is xli grata, ende ti grate is fior scubben, iesta fyff Lyodera panningum.

§ 2. Item, dat pund is sowen grate ur al deth land, beithe in Westergaelande and in Aestergalande.

§ 3. Item, thet graete Collinch pund is fior sceldan; ende in da boten bi wita panninghem so is thet Collingh pund xx grata 1).

§ 4. Item, thi scillinghe is ur Westergaeland and ur Astergaland sex grate. Aestergae litike scillinghe thi is xii Lyodera panningum, thet send twene grate and twene Liordera panningum. Ende thi scillingh in da boten bi wita panninghum thi is een grata, and meer nath.

§ 5. Item, thio ense is in dae bireckhnada boten is xx panninghum, thet is tyan grate. Ende thio ense in da botem bi wita panningum is xx wita panningum, xii wite 2) to grata; soe is thio ense bi wita panningum oerhal grata and tweer wite panningum, ende thria ensa [§21] bi witta panningum thet sint fyf graete.

§ 6. Item, in da fyf Delim, in Woldensradeel ende in

---

1) O. volgt: ende in da birecknada bota alsoe.  
huite penningen een graet.

2) O.

Waghenbrenstzeradele, ende in dae Hemme, ur al thisse delan soe is thio marck x scillingum, thet send ii sceldan.

§ 7. Item, vr Lyouwerderadeil, Dongheradeil, Donthmadeyl, Ferwerderadeyl, Thiestzerkeradeyl ende in Echta-werderadeyl, in thisse sex delim soe is thio liudmerck iii schillengen, ende thi schillink is sex grate. Jef bi tha liteka scillingum soe is thio merck x schilling, soe is thi scillinck tweer grate and tweer Lyordera panningum.

§ 8. Item, thio scillinckmerck is xii scillingen, soe is thi scillinck vi grate.

§ 9. Item, thio panningmerck is viii ensa, ende soe is thio ense x grate.

§ 10. Item, thio grate merck is xvi scillingen, soe scel ma thin scillink recknya by vi graten. Thet is in tha landriuchte to recknyane, hweersoe thio merck is standane in dat landriuchte.

§ 11. Item, Liordera grate merck thio is xxix grata, an panning myn.

§ 12. Item, thio grata merck vr all Astergaland thio is xii scillingen.

§ 13. Hweerso ma an man ield bi alda ieldem, soe is thio merck xii scillingen.

§ 14. Item, thio reylmerck is fiardahael schillengum ende an tweden scillinck; 1) thet is al to gadere xxijhal grata, als ich wene.

[O., § 2.]

§ 15. Item, hweerso en man daethslayn werd in da fyf Delim ende in Woldensradele, iesta in da Hemme, soe sent tha yeldan in elka dele xxii merka, ende thio merck is tweer slekan 2), thet is to gadere fior and fiorlich sceldan. Ende soe is thi aerste fangh fan this ieldim xii merck

1) O. ontbreekt het volgende. 2) O. schielden. De volgende zin ontbreekt.

and twa ensa; ende thi lettera fangh is ii ensem myn than x marck.

Thi ferda is in Woldensradele ix marck 1).

[O., § 3.]

§ 16. Item, thit sint tha riuchta yeldan in Waghenbrenstzeradele. Tha yeldan sint xxx merka, ende thi aersta fangh is xviii merck, ende thine toe besittane mith tilla sethem on den ernama wald, ende tho leghiane mith reda ielde bi ener tyd; ende thi lettera fangh is xii merck, thine to lastene als thio seke sened is and thi kos kesseth is.

§ 17. Thet is riucht, that thi ferda is is in Waghenbrenstzeradele is sex merck; in da fyf Delim is ti ferde achtich punda 2).

[O., § 4.]

§ 18. Item, tha alra 3) [J22] in Liowerderadele, in Dongheradele, soe send tha ieldan xxvii marka; soe is thio merck xii scilling, ende thi scillinck is sex grathen; that is lxvii scelda, sex grathem myn 4).

§ 19. Item, tha litika yeldan in this sex Delim foirs, tha ieldan send xxvii merka, ende this merckis to recknyane by xxiiij grethan; that is twa ende twendistahael sceld and thre grathen 5).

[O., § 5.]

§ 20. Item, tha yeldan in da dele to Borne tha send fistene marck, ende thio merck is tweer sceldan; soe send that al to gadere tritich scelde.

Aldus habbe wy thit fan da yeldan ur al that land 6).

1) O. volgt: Item, di ferd in da v delen lxxx pond, ende in da Hemme also. 2) Deze zin staat bij O. § 15, zie noot I, het woord *is* staat hier tweemaal te veel. 3) C. aka. 4) Deze zin ontbreekt bij O. 5) Deze zin ontbreekt bij O. 6) Bij O. ontbreekt deze zin, en er volgt: Hyr eyndighet dat landriucht der Fresena, ende alkyr nei folged keiser Rudolphus boeck.

**3. ALHYR IS THA OENBEGHINNE FAN  
THA BOTEM.**

[*Chartb.*, I., blz. 98.]

Thet send tha bota, ther herat in Ferwerderadeyl and in Dongheradeyl; ende hia kommeth in manninghera loghe wel op een thera fyf Delena bota, is ma thi riuchte reck-nya wol.

**FAN DUSSLEKIM.**

§ 1. Ferdafengh 1) and dussleech and dussteyth, dusscouwe and dusswengh, des allerlikes is twene scillingen, ende this schilling in this boten, is hit en gratha; ende thet by wita panningum, and thera allerek mith ene ethel vnswora.

§ 2. Dusslek 2), der is en and twentich nachta wedin and sward on tha felle, soe is thio bote fior panningum and sowen enza, thet send ix-hal grate and ii wite. Thio ensa ende this boten bi wita panningum; thio ense is oerhael grate and tweer wite panningum, soe is sex wita panningum toe ene hala grata ende xii wite panningum toe ene hele grata. Ende in this boten soe send thria ensa fif grate; iesta twirasum onswerra.

§ 3. Dusslech, ther is xlij nachta weden and wanfelle, soe is thio bote achte panningum and xiii ensa, thet send xxvij grata. Tha lada flower ethan.

§ 4. Dussleck, ther is tria and sextich nachta weden and wanfelle, soe is thio bote xii panningum and xxi ensa, thet is xxxvi grate. Tha lada sex ethan. Tribete and onbrinscze.

§ 5. Bloeddielene, wtwardis, achta panningum and ii aynsa, thet send fior grathe. Tha lada twene ethan.

---

1) Lees: Herdafengh. 2) C. Tusslek.

§ 6. Dulgh wtwart, fior panningum myn than fyf enza, thet send achte grathe. Tha ladā fior ethan. Thribete.

§ 7. Inredis 1) dulghis sexasum onswora. Thribete.

§ 8. Faxfeng iiii penninghum myn than v ensa, thet is viii grathe. Heyrskedis 2) also fula.

§ 9. Fluiswerpis alsoe fula. Thera allereck [J23] twirassum vnswora. Thet is een riucht fliuswerp, thet hi weth and wasich sie. Thribete and onbrinsche.

§ 10. Wedebenis an thin hals, and kesbreke, and gerstelbreke an der nose, thera allereck fior panningum myn than fyf enza, thet send viii grate. Thribete.

§ 11. Berdfeng achte panningum myn than tian ensa; berdbreke alsoe stoer, iesta sexasum vnswora, thet send xvi grate. Thribete.

§ 12. Faxfengh bynetha an da buke fior panningum and xix ensa, thet send xxxii grate, and thribete.

§ 13. Benes onstall xii panningum and thria ensa, thet is sex grate; hi ach bote and nene ethan. Thribete and onbrenscze.

§ 14. Soe hwane so ma sieth mith yserne and syn haud, iesta mit holte slayn, ief ma hine ther efter snithie scel, soe ach hi this snythes en pund, thet send xx grate, soe scel hi thet sletta an ene ethe, thet hi thine snithe 3) nabbe dan vmbe nene fiafallingha, mer vmbe sine sunda. Thet is fan da haude; fan dolghum is nanth. Enbete and onbrinsche.

§ 15. Thet inre in tha haude fyower panningum myn than xxix ensa, thet is oerhael sceld and iii grade. Eenbete and onbrinsche.

§ 16. Thet en blodresne is, ther thria and sextiga da-

1) C. voegt het vorige thribete hierbij, en heeft: in redis.

2) C. Heyrs kedis. 3) C. sinthe.

ghan 1) beganlich is, thet is wilker 2) this landis, thet se en riuchten greue scel bescowia, er me se bete. Thribete.

§ 17. Jef thi man sprech, thet hi tha fiardela erra se an sine haude, soe scel hi habba en pund, thet is xx grate. Enbete and onbrensze. Sprecht hi thet, thet hi tha thremdeele erra se, soe ach hi twa pond, thet send xl grate. Eenbete. Sprecht hi thet, thet hi tha hadele 3) errasie, soe ach hi thria pund, thet send ix grate. Thisse thrynpound winth hi mith threm elhim. Enbete and onbrinsche.

§ 18. Thio forme wirsenakerff thio bote is x scillingum, iesta een hal pond, thet send x grate. The other achte scillengum, thet is viii grate. Thera allereck mith ene ethe. Enbete.

§ 19. Hweersoe thio wersne 4) truckslayn is an thet ben, and ma hit nath scuwa ne mey, thet hit glida ne moeghe, soe is thio neer-vreste en pund, thet is xx grate; thio other nyoghen ense, thet send xv grate; thio thredda en hal pund, thet send x grate. Jef thet dulch gheith allenga thre wersne, and thio wersne nauth to koren nis, soo ach hi nath 5) mara bote, than hit elkes and tha felle were. Enbete and onbrensche.

§ 20. Aechberkerf, and thi beenbreke binetha breyne an sine haude, and inrede 6) in tha [124] nose and in thin snaul, and thi benbreke in der snake, and thi thuschbreke, thes vnberna benes and thi werbreke, also fyr soo thio were tilled fan da tothum, soe ach hi enes werbrekes bote, and ene inrethes and sinne mund, and enes wlite wilmensa; so is thera allerelkes bote achte panningum myn than tyan ense, thet is xvi grate. Thet dolch scel ma beta ney siner metha. Jef hit ane dam buta standane hath an der were, soe ach hit thes werbrekes bote nauth.

1) C. da ghare.      2) C. wilken.      3) Lees: haldele.  
4) C. thum wersne.      5) C. nach.      6) C. in rede.

§ 21. Dolch iesta blodresne an der tungha , ascha elkes an tha felle. Thribete and onbrinsche. Jef thio spreke bynymmen warth, soe is thio bote x pund, thet is x sneza grate, soe ne mey hi mer onswora than tha thre delan. Enbete and onbrenscze. Jesta en manne thio syone an da aghe tha fiardele erra is, soe aech hy xxx ensa tho bote, iesta threddehael pond, thet send fistich grate. Enbote and onbrinscze. Sprecht hy, thet bi tha thre delan wllerren hath, zoe is thio bote achthundstahal pund, thet is viii-hal sneze grata. Enbete and onbrinscze.

§ 22. Gherstelbreke in der nose , theria thrira walla alerlyck fior panningum myn than fyf enza. Thribete and onbrinscze.

§ 23. Jef him thio sione all wte is, soe is thio bote tyandehal pund, thet is tyandehall sneze grate. Ief ti aechappel al of tha hauda is, soe send x pund, thet is x sneza grate; mer byda zyde send xxxii punda, thet send xxxii sneza grate. Enbete and onbrenscze. Thet ferra aeghe mit xiiiij pundem, thet send xiiiij sneza grata. Thet winstera aghe mit xiiiij pundem, thet send xiiiij sneza grata. And bitha zyde fan ayderem fyf grathe merck, zunder wald.

§ 24. Jef hem thio nose al offe is, soe send vi pund, thet send sex sneza grata, and bida zide twa and twintich punda , thet is xxii sneza gratha , and thribete.

§ 25. Alder tha manne thet are ofslayn is, viii panningum and xiiiij ensa, thet is xxiiij grate, and thribete. Alder thi manne thet are truchstath werth, viii panningum myn than x ensa, thet send xvi grate. Tribete. Truch thine aerleppa fior scillengum, thet is iiiij grathe, and tribete. Truch thet ara, soe fir soe thi gherstel is, soe is 't vi scillingh, thet is vi grate, and enbete. Jef thi man sprech, thet thio here offe sie an da ara, soe is thio bote viii panningum and xiiiij ensa, thet send xxiiij grata. Enbete and [§25] onbrinscze.

§ 26. Thet lythwey 1) buppa an dae haude achtene ensa, thet send xxx grate, and enbete. Thet lithwey vppa tha halsknappe achte panningum and xiij ensa, thet is xxij grate. Sulch boec 2) halt to riuchte achte pund, thet pund xx grate, and enbete.

§ 27. Inre in thine hals, thio bote is een hal 3) pond, thet is toe bote x therman. Blodresne truch thine hals, ief truch tha zyda, thi ingungh viii panningum and twa ense, thet is fior grate, and thi wtgungh also fula. Enbete. Dolch an der selua sto, ith ayder iii panningum myn than fyf enze, thet is achtne grate. Enbete. Jef thio halssine an twa is, xvij ensa, thet is xxx grate, and enbete.

§ 28. Lithwey, and benbreke an der axla, and lithwey it ta ermboghe, and benbreke buta ermbogha, thera allerlich is viii panningum myn than x ensa, thet send xvi grate, and enbete. Thi beenbreke an der ermsteith viii panningum and xiij ensa, thet send xxij grata. Enbete. Thi beenbreke buta tha ermbogha and ermsteith 4) allerlich bote. Thet hlithwey an der handwerst fior panningum and vii ense, thet is xii grate. Enbete. Thi benbreke and lithwey an der handblede, and hlithwey it ta knokle and there handbrede, fior panningum myn than v ensa, thet send viii grath. Thi beenbreke and lithwey alsoe fula, and eenbete. Thet lithwey it ta medda knoeлим, and benbreke allic der, tria ensa, thet is fyf grate. Lithwey and benbreke it ta wttersta lithe an da fingherem achtne panningum and twa ensa, thet is fior grath. Thi hlithwey and benbreke alder nest also fula. Thi lithwey vnder tha neyle alsoo. Enbete.

#### NEYLKERFF.

§ 29. Neylkerf fior panningum an sowen aynse, thet is

1) C. lych wey. 2) C. boet. 3) Hier staat een teeken, waarvoor ik hal of half lees, en C. noemt het eene C, en zegt in de noot: forte Colinsche, Keulsche. 4) Lees telkens: ermsceith.

xii grate. Jef en manne thet wreste lith offe is bi tha neyle, soe send ii pond, thet pund is alhyr xx grata. And bi tha pligha soe send twa and thritich punda, and bi tha othera fingherem also fula. Jef tha manne thi thumma offe is bi tha clocla, soe send fior pond. Jef thi thumma al offe is, soe send sex pund. Ief thi scotfingher al offe is it ta knocla, soe send fior pund. Jef hi all offe is, soe is 't sextahal pond. Sulka boka haldeſt syf pond. Jef thi langhesta fingher it ta knoclem<sup>1)</sup> al offe is, fior pund; jef hi al offe is, syf pund. Jef thi [J26] goldfingher al offe is, thet is fyſtehal pund. Jef thi liteka fingher it ta lithe offe is, twa pund. Jef hi al offe is, twa pund. Sule boce halt fior pund. Jef thio hand offe is, xiiiij pund. Jef hit it ta ermbogha all offe is, xvi pund. Jef thi arm it ta axla offe is, achtene pund. Ghersfalliga litha xxxii punda. Thet is wilkarad. Jeſta thi man queth, thet thi thumma lam is, soe is thio bote tria pund. Enbete. Jef hi sprechت, thet hem tha haldele erra se, xviii ensa tho bote, thet send xxx grata. Eenbete.

§ 30. Lithwey it ta thiachscuncke and it ta knebolla viii panningum myn than x ensa, thet is xvi grathе; ther oen thi benbreke alsoefula. Eenbethe. Thet hlithwey<sup>2)</sup> it ta onclewe fior panningum and sowen ensa, thet send xii grata, and thi benbreke alsoefula, and eenbete. Thet forme hlithwey<sup>3)</sup> an tanen allerlyck iiiij panningum myn than fyf enza, thet is viii grate. Thet is riucht lithwey, alder thet dolch gheth vr thet lith<sup>4)</sup>, ende a buta tha meta haed, soe is hi nyer mith tha onbringhe. Benbreke also fula. Enbete. Ther nest on tha tanen thi hlithwey tolol panningum and thria ensa, thet send sex grate. Thi benbreke alder alsoefula. Thit vterste lethwey and tha

1) C. knoclez.

2) C. hlich wey.

3) C. hlichwey.

4) C. lich.

tanum viii panningum ende twa ensa, thet send iiiij gratha; theran thi benbreke also. Enbete and onbrinscze. Soe hwasoe queth, thet hem sie sin scunck thera fiardele erra, soe schel hi mith ene ethe swora, soe ach hi thes ethes en pond, thet pond is xx gratha. Enbete and onbrinschze. Soe hwasoe queth, thet hem sie sin scunck alle lom, soe ach hi en eth toe swerran, ende soe ach hi thes ethes en pond, soe winth hi mith thrim ethum thria pond; thet fiarda ne mey hi nath wynna, vmbe thet him sin scunck nath nis offe.

Alsoe is 't in tha erme, is 't in tha scuncke, thet hi mith trim synre ethim winth thria pond.

§ 31. Hwam soe wirth zyn foet ofslayn in eenre frikase, twiska tha foethwerst and tha tana, iefta zyn hand, thio bote is fyf merck, by xii scillingem. Thet aghe also, ief hi aller syone on mist.

**ALDUS [J27] IS THI WILKERE IN DAE LANDE, FAN AGHENÉ,  
FAN HANDUM, FAN GHERSFALLIGA LETHUM, BETA BY LAN-  
DES WILKERE, ALS HYR EFTER IS BESCHRIOWEN.**

§ 32. Ghersfallich lith bet ma mith twa and thritiga pundem, thet pond xx grata; mer thet are also is 't to fara screwen is in this botem. Lam lith and breynwonda ayder mith xxvii pundem ti betane. Eenbete. Thy benbreke, truchgongande dolch truch hand wondet bled 1), truch thene arm, truch thine foeth and truch thine schunck, soe is allerekis bote en pond, behala benbreke truch fingher and truch tanaen hal pond, thet is x grata, bi thes landes wilkere. Soe is thi ingungh and thi wtgungh allerlick achtene ensa, thet is xxx grate; and truch thine hals alsoo. Thribete. Thes dusslekis bote, op syne frya hals, fyf finghera breid, twiscka wede and screed 2), achté panningum and fior ensa, thet sent vii grate. Enbete and onbrinsche. Swim-

1) Lees: truchwondet handbled.

2) C. streed.

slekit 1) bote iij panningum and fyf ensa; doch thet is this landis wilkere, achtene ensa, thet is xxx grata, and onbrinsche. Soe schilleth swora twene trouwe man, thet hia et onseghe, thet bi an swimma leghe, iesta fiorsum onswora. Derue dusslech alsoe. Sulch boech halt aider nioghentena ensa.

§ 33. Jef en manna manighera dolch iesta blodresne deen werlh, than en mey hi se bespanna, soe scel ma sse alle beta, ief hi swora wolle, thet se hem alle den werde it ene stete and it 2) ene sleke, and onbrinsche. Jef ene manne en dolgh hawen werlh, and hi 't gherfallich swora wolla, so ne moth hi 't nath onswora, hit ne habbe allereykes 3) ene meta, so moth ma hit vmbemeta bi ther egge, and lewa then thremdel, soe ach ma tha thre delan ti betane thribete. Ief hi foerd swera wolle to ene lamethe, so scel ma tha beta enbete. Thit is een riucht ingungand and wtigungand dolge. So hwreso twiska tuene endan en mete is, enbete. Bena wtgungh, ief hi 't swera wolle, soe moth hi an tha dolghe thrira sinena kerff and thre benbrekan and thrira benena wtgungh swera; ferre ne mey thi man nene dede an otherne spreka, than thera thrira bennena wtgungh, and thrira rebbebreke, and thrira synena kerff. Enbete and onbrinscze. Thes forma benes wtgungh achte panningum myn than tyan ensa, thet send xvi grata. [J28] Thes otheres benes wtgungh fior panningum myn than fyf ensa, thet send viii grata. Thes thredda benes wtgungh viii panningum and twa ansa. Enbete and onbrinsche. Rebbisbreke en hal pund, thet is x grata; otheres alsoo; thet tredda alsoo. Enbete and onbrinsche. Sineskerff alsofula. Thera thrira ribbisbreke and thrira sinekerwa allereck ach en eth, on li brengane. Blodresne vnder onletene en pund, thet is xx grata. Enbete. Thet

---

1) C. swim slekit.

2) C. an dit.

3) Lees: allerweykes.

is thi wilkere this landis, xxx merka by thet Colinsche wicht, and achtich punda to ferde, hit ne se den in loghem, ther thin bete scriowen 1) is. Blodresne, inrethe in thine buck, fior panningum myn than xxix ensa, thet is xlviij grata. Enbete and onbrinsche. Metadolch in then buke xxxiii ense, thet is lv grata.

§ 34. Wapeldranck, halsraf, nedmund, so is allelikes bote tyan ensa ende achtie pund, and xxiiii thrimen panningh, thet is acht snez̄a grata, and xxiiii-hala grata, ende ii witte panningum: Enbete and onbrinscze, iesta xii-sum vnswora. Thet is en riucht wapeldranck, ther wird worpen in een onwaed wetter, thet hi ne moghe hoder mith handen ner mith fotem thine grund reka, ner mith agheen thine himel siaen, ner mith arem hera thine roest, soe scel ma hem beta mith ther bynameda bote. Thet is en riucht liudwerdene. Enbete. Enbete and onbrinsche.

§ 35. Jef en man sprekt, thet hi alra sundena nath ne habbe, ther hi mey bern sie, ende ende 2) alder mey op-waxen was; bikanth him ma thet, soe schel ma thet beta mith fior and fiortega pundem, elck pund is xx grata. Jef hi 't nath bikanth, so ne moth hi nath ferra onswora, than tha thre delan. Ief en man an otherne dulghat mith sine saxe, soe is thio bote thribete. Jef een man an otherne bith, soe is thio bote thribete, and thi man werth thine dekan 3) bonsceldich. Thi brand also stor, bihalwa thes, thet hi with thene deken nath bansceldich nis. Thine brand ach ma vmbē to metane.

§ 36. Enes mannis riuchte geld send fior ensa and fyf-tene pund, thet pund is xx grata and vii grata thremdel panningum myn. Enbete. Ene daedjeld nyogen and twintich ensa, thet is xlvi grata and en thremdel fan ene grata.

---

1) C. scrowen. 2) Dit *ende* overtollig. 3) C. dekum.  
En: and thi man wird, is MS. eenmaal overtollig geschreven.

Enbete and onbrinsche. Jef ma [J29] an man slayth iesta stath, is hi al daed is, soe scel ma hem beta mith en luydwerdene. Jef ma an man folghet fri one frana wald, en halt hine an heftene and an herebenden dey and nacht, soe scel ma hem beta mith lioedwerdene, iesta xii-sum onswerra. Aller manna lich ach sine bote to delane with sinne 1) brother, soe langhe soe hia menbelad send, ief hy sine sex litha gans habbe, tha aghene, tha handem, tha fothem.

§ 37. Dolcht dat ros anne man an 't tzare, iesta an 't keple, iesta an sine stalle, so ne thor ma hit nath beta, hit ne stande an herawey ieftha an tzerckwey keplad, iesta an smidshuse 2) bonden. Jauwelickes fias dolch scel ma beta aldeer dy lyatgher hlayth, and this hundis bete, hit ne sie, thet hi 'th des nachtes dwe, iesta is ma op him staph iesta slayth, alder hi leith in sine damme, soe ne thor ma hit nath beta. Fan thissem allen, sprecketh hia an twa 3), zoe schil thet wita saen synre buren. Jef enes mannes vrs 4), ther hi vppa sit, dulghet an otherna man, soe scel hi 't beta alsoe diora, so hi 't selm deen hede mith sine handen. Thes oxa and iouwelickes rederscetten bote, and des swines, thes hona, thes katta, thet dolch scel ma beta mit hale bote, jeft hia thin onwilla and tha wanwithscipe ther staheftichheid onswerra wollath. Aldus is 't fan da hunde, hit en sie, thet hi 't dwe als hit to farra is bescriouwn, soe is 't sonder bote; mer dwaeth thes bynaemda dyaer oers ath, soe scel ma 'th beta lyck thet en man selff dwe. *Supradicta emenda fiet, si animalia nocuerint, si ledantur animalia, sicut superius est expressum.*

§ 38. Jef enes mannes hors dulghet wirth, ther hi mith

---

1) C. sume.    2) C. sunds huse.    3) C. antwa.    4) Lees: ors, ros.

lerum byhleid haed, and mith thame halt, soe scel ma hit beta iest eth hem selm onkommen were ende den hede; forder moth hi nene intayngha wita, mer wal moth hi kestigia vmbre schetha. Jef thet hors dulghet anne man, as 't thi hera thet halt bi ther tame, and hi him mith lere bileith haed, soe scel hi 't betha alsoe of hy 't selm deen hethe; ief hit were buta zynre wethscepe and ur sinne willa ronne.

§ 39. Hoth thet mannes ayn fya deth, thet scel hi beta aldus, enbete. And dolghet hit en dier, ief daed, thene scatha half to betane, and nene ferda herum ner liodom, alsoe fyr soe thio bote mara ne se, than viii ensa and thria pund. Thet pund is xx gratha, and tha ensa xxiiij grata and fior wite panninghum. Thet is [130] striheftich sceth. Is 't strydwerdich, and hi urwonnen wirde, soe scel hi beta herum and liodom. Enbete and onbrinscze.

§ 40. Thi thiachmerch, and ermmerich, and breynpanna bursten, sculderbeen, thera allerekis bote is viii panningum and xiii ensa, thet is xxiiij gratha. Enbete and onbrinsche. Benbreke thes rugghes en pund, thet is xx grata. Thribete. So hwane so ma siath truch sine buck, soe ach ma him to metane bi there sida, ther korthera is, and twiska tha twer enden, bi this thuma katha, so ach ma to iaen elker thumma kate fior pannin-gum myn than fyf ensa, thet is viii grate and fior wita; then inrede alder to. Jef thi man sprecht, thet hi ur al sine lethe tha thre delan wrlerren habbe, and hi thet fiar-del bihalden habbe, bekant ma hit, soe is 't viii pund, thet pund xx grate, and thribete and onbrinsche. Benbreke an 'th fothwerst achte panningum myn than x ensa, thet is xvi grate. Enbete and onbrinsche.

§ 41. Hwersoe thi man schetten ward truch sine machta, truch thet fel, thio bute is en pund, thet is xx grate, hit ne sie, thet hi ferra wille spreka, soo mey hi

habba thria sinekerff. The arste thi stiapsine and tho  
wieldssine and tho fruchtsine, ther moth hi fan tigia. Thria  
vnameda mord ach ma te betane alsoe dyore als an 1)  
manslachta, iesta xii-sum vnswerra. Hwam so wert of-  
sneyn sine hothan, tho bote vmbe thine ferra sex pund,  
vmbe thene wennersta sextehal pund, thet pund is xx  
grate. Hwerd him sine piuth ofsnethen achte pund. Wer-  
de hine therefter mith wiuen 2) bekant, so ne ach hi  
nene bote vmbe thet vnmanslike, vmbe then piuth offe  
is. Sulch boch halt achtene pund, thet pund is xx grathæ,  
and enbete.

§ 42. Blicande blodresna binna clanem 3) en scillingh  
and niogen ensa, thet send xvi grathæ, iesta thre ethan.  
Metedolgh in then buch thria and thritich ensa, Iv grata  
is 't. Metadolch buta clanum x ensa and fior panningum,  
thet is xvij grathæ, iesta twene ethan. Thria leseka allerlyc  
fyf scillengen, thet is fyff grathæ. Erdscredene 4) fior pan-  
ningum and fior ensa, thet send vii grathæ.

§ 43. Hwasoe dolghet vnd 5) truch erm, truch scunck,  
truch foeth and truch handa, hwersoe twiska tha twa  
dulgh heles felles twinsch is, thrira fingera breid, soe ach  
hi this [J3J] ingunges xviii ensa, and this wtgunghes also-  
fula, thet send xxx grata, iesta pund.

§ 44. Thio wepeldene binna thes Coninghes merkum,  
binna there seburch, fior panningum myn than nioghen  
ende twintich ensa, thet is lviii gratha.




---

1) C. alan.      2) C. winen.      3) C. clauenz.      4) Lees:  
Berdscredene.      5) Lees: wird.

## [135] 4. THET SEND THA BOTHA BY WISERA THES GRUNDSSTRUWEREN.

§ 1. Halsslech thwis wede and tha scerd viii pannigum and xiii ensa, thet send xxviii grata. Een swimsleck iiiii pund, thet pund is xx grata, and syf ensa achte panningum myn, thet is viii grata; thet is this landis wilkere xviii ensa, thit is xxx grata. Herdafengh, dusslech, dussteth, dusscouwe and dusswengh, thera allerlick twene scillingen; this scillingh is en grata; tha lada an eth. Enes derues dusslech, ther is weden and tha felle ende and xx nachta, iiiii panningum and vii ensa, thet send nyogende hal panning xii grata. Dusslech *ut supra in principio*, iesta twene ethan, bit en sie, thet bescouwith se mith riuchterem and mith xii eta forma deitingha eckum 1), soe is hi niar zyn boten thy halyen, than thi ora 2) to swerne. Thy benbreke in there breynpanna viii panningum and xiii aynse, thet is xxviii grata. This forma benes wt alsoe. Thes otheres fior panningum and vii ensa, thet send xii grata. Thes thredda xii panningum and thria ensa, thet send vi grathe. Thet inre in thet haud 3) iiiii panningum myn than xxix ensa, thet is lviii grata. Thio ergene viii pund, thet pund xx grata. Sczenkele iiiii panningum and fior ensa. Thrira benena breke xii scillingum, mith ene ethe to haliene. Thio erghene viii pund. Thio dawede fior pund, thet is xx grata. Jef hi spreit, thet hi, *ut supra*. The wlite vnder 4) onletene iiiii panningum myn than xxix ensa. Gherstelbreke in tha erm 5), iesta in der nose, fior panningum myn than v ensa, thet is viii grata. Hyr ne moth ma 6) nyar on byscouwia; tha lada twena ethan. Thera 7) kesabreke iiiii panningum myn

1) C. etkum. 2) C. thiora. 3) C. Thet inrem thet haud. 4) C. vnd. 5) Lees: ara. 6) C. mochma.  
7) C. Threra.

than fif ensa, tha lada an eth. Thes vna berna 1) benes wtgungh ach te tiene bote. Thet is thi bengungh, ther wt tha cothe gheith in da hauda.

§ 2. Jef en manne thio tonghe ofsneyn is, soe is thio bote en tweede geld. Blodresna truch tha tonghe xxx scillinghen, thi scillingh is en grate, and onbrinsche. Hwerth ther emmant dulghet in zyn hals, thet hi wrygiande gungh, tyandehal pund, thet pund xx grata. Hwerth ther een man in then strodbolla hauwen, iesta [J32] stad werth, and werth hem dyo spreke tha fiardelle erra, fior pund, thet pund xx grate. Send tha thre delan a wey, x pund. Tha haldele erra sex pund, allerlyck on ti bren-gane mith sundera ethe. Fan der here thet selue riucht, and fan der sione and fan der tonghe thet selue riucht.

§ 3. Thes felles oenflecht vii scillingen, thi scillinck en gratha. Thes andema wtgungh xii scill., thi scill. en grate. Seures 2) wtgungh also stor.

§ 4. Thre swimslekan and thre eerdfallan and tha wa-pelpina habbit ene bote and en riucht. Thi hagista swimsleck xviii ensa, thet is xxx grate. Thi midlista swimsleck xxvi scill., thi scill. is en grate. Thi minsta swimsleck xiii scill., thi scill. en grata, tha lada x ethan. Abel and incepta x scill., buta ethan. Hete and kielde x scill., ayder mith ene ethe ti haliene. Tha fyf sinne ekes bote xxxvi scill., to grate. *Visus, auditus, gustus, odoratus, tactus.* Thet wra lid thes agha vii scill., thet is vii grathe. Thet nedere lith v scill., thet is v grate. Ongneilis insca-thengha 3) xxxvi scill., schill. to grate. Wederwandelinge xxiiii scill., ti scill. to grate. Berd ofbarneth, iesta kanep ofbarneth werth, fiardahal pund, thet pund xx grate. Lamma tanan and lamma fingheram ach ma to betane mit thrim pundem. Longhescredene xxxvi scill., thi scill. to

1) C. vna binna.

2) C. senres.

3) C. in scathenga.

grate. Miltascredene 1) v scill., scill. to grate. Wenspreke xxvi scill., ti scill. to grate. Hamelinga x scill., thi scill. is en grate. Wyffstrewene 2) viii grate. Spedelsprench xxvi scill., ti scill. to grate. Mosdolch 3) xvi scill., ti scill. to grate. Tha leseka and tha yle elkerlick tha bote viii grate.

§ 5. Soe hath thi man deth mith tuska, iesta mit saxe, iesta mit scarpen wepene, thet ach ma al twibeet to betane. Blodresne and dolgh *ut* [supra]. Swerlh hi benes wtgungh in da dolghe, soe scel hy thet an sine ethe habbe, thet ma het mochte hera cleppa ur nyoghen fake husis, ief hit fan sine kne fole in een liowen. In thera hoxna fior sinekerff allerlick en pund, thet pund xx grate.

#### FAN ERGHENEM.

§ 6. Tha scel ma dela ty tha neylum tianath, vp thi tha liwe, and hia send in tha scuncke and in tha erme al ewen graeth. Thi beenbrekan in tha burstum, and thi beenbreke [J33] in da sculderum, and tha benbrekan in dae lendenum, thera allerlikes bote is viii panningum and xiii ensa, thet is xxviii grate. Benbreke this regghis en pund, thet is xx grath. Thi benbreke in tha quambenum achta panningum myn than x ensa, thet is xvi grate. Alla tha benbreke send onbrinschze, soe fir soe ma tha bota habba wolla ende tha lithweghan nath.

§ 7. Hwasoe wirth in thine naua dolghat, kume tha thighe, soe is thi bote twintich scill., thet is xx grath. Thes naua brekes bote viii panningum myn than xix ensa, thet is xxxi grate. Thio erghene in there sida vi-hal pund, thet pund is xx grate. Thio erghena in tha buke fior pund, jef hia 't mith etha wonnath. Thio filmenebreke viii panningum and xiii ensa, thet is xxviii grate. Threm 4) delum moth hine erra swora, mit allerlick ethene en pund

I) C. Mitta stredena.      2) C. Wyff serewene.      3) C. Mes dolch.      4) C. Threz.

winna, naute ferra. Brandes bota scel ma meta, lich  
 thes 1) thumma, al vmbe, soe ach hi elker thumma kath  
 viii panningum myn than x ensa, thet send xvi grate.  
 Blodresna on sin onletene en pund, thet is xx grathē;  
 ther on is thi wlite wilmesa viii panningum binna x ensem,  
 thet is xvi grathē. Methadolch, inreth 2) in thin buch,  
 xii panningum and xxxiii ensa, thet send lviii grata Nv  
 is thio mete an en dolche an felle and an fleyssche viii  
 scill., thet is viii grate. Thet inrenne 3) thes blodis achte  
 panningum and xl schill., thet is xl grate ende ene twadel  
 this grate. Thes netheres zwolles breke iesta szenles breke  
 viii panningen and xiiii ensa, thet is xvi grate, tha lada  
 vi ethan. Thio halsene kerē werth, thet send en pund,  
 thet pund xx grate. Thio helsinekerf 4) xviii ensa, thet is  
 xxx grate. In aider hoxna twa sinkerff, allereker en  
 pund, pund is xx grate. Sonder thisse sexum is thi sine-  
 kerff bi ene halue punde, thet is x grathē; thet dolgh ther  
 tho te betane. Fan der cuncta bote thria ensa and vi  
 pund, thet is sex sneza grata and fyf grate. Jef hio also  
 dulghet werth, thet hio tha herum nath tho tancke thyana  
 ne mey, thet wite hio selua mith here selua onbringhe.  
 Thio erghene in tha buke, ief ma se omkaltya welle, thi  
 aresta mith ene warya, soe is dio bote iiiii pund, thet  
 pond is xx grathē and fif ensa and sawende twedene  
 panningum, thet send ix grate. Jef hi bi thera lessa lya  
 welle, soe is thio bote twa pund and twa ensa and [134]  
 fiortundesta thrimen 5) panning, thet is xl grate and  
 viii-hal grate, soe scel hi est mit tha onbringha wynna.  
 Halsraf there frouwa, vppa here halse ief vp her szakum,

---

1) C. lichtes. 2) C. in rether. 3) C. in renne. 4) C.  
 helsme kerf. 5) Bij C., in de noot: » Forte nummulus  
 » Tremoniensis, » Dortmondsche penning. Dit is ten onregte.  
 Thrimen is hier derde, en de beteekenis is dus: dertien een derde  
 penning.

is twibete, tha lada sex ethan, ief hire mantel ofbritzen werth, iesta thet gold.

§ 8. Berdfengh vmbe sinne mund viii panningum myn than x ensa, thet is xvi grate. Benes onstall xii penningen and thria ensa, thet is vi grate. Soe hwersoe thi man dulghet werth up thet haud, daweth thet are alder fan, soe is thio bote viii-hal pund, thet pund bi xx gratem. Is hit daef, soe aech hi thet an plicht ti nimane, and alrehanda dolg ier an dey. Daweth hit binna ieer an dey, soe is dio bote, — ne mey hi an bethe ner an bedde, an wighen ner an wenden, an huse ner an Gudishuse, ner mit sine wiwe also wessa soe hi er muchte, ne bi sine fiore, ner an nenre ferd, ther hi fara scel, — soe is thera allerlikes bote xii scill., thi scill. en grate; bikanth a this dolghis, so is thet other al onbrinsche. Hwersoe thet aghe stalfestich is an da haude, an hit nath bisceppe<sup>1)</sup> nis, soe schel hy en metadolgh onswora, soe mey hy alsoedene intaengha habba an der syone also an der here, soe is there syone thera thrira dele allerlyck xxx ensena, ther fan tho bote, thet is fyftich grate, soe fir soe thet methadolch onbrocht se, as 't fan ther here.

*Et sic est finis istius libri. Explicant emendationes membrorum.*



### [J35] 5. HYR IS THI OENBEGHIN FAN HEMSTERA BOTEN.

[Chartb. I, 106]

§ 1. Faxfangh en lonscher myn vi engheler. Berdfangh vmbe thine nau<sup>2)</sup> en lonscher and xi engheler. Faxfengh

1) Forte: biseppen.

2) Lees: snaul.

bynitha an da buka xxii engheler and enen hellingk. Hwamso ma snith op syn haud ii pund, thet is vii grāte. Jef zyn haud truchgrewedh werth, thet to betane mith iii merkum. Benbreke an der breynpanna xvii engheler. Thet inre on da hauda also stor. Benbreke an der breynpanna xvii engheler. Thes forma benes wtgungh en lonscher and xi ingheler. This littera benes wtgungh en lonscher myn than vi engheler. Thes benes wtgungh iii 1) en lonscher and iiii engheler.

§ 2. Aghebrekerf, and wlite, and berdbreke, allerlyck en lonscher and xi engheler. Inre in tha nose also stor. Gherstelbreke also stor. Weerbreke also stor. Soe hio telle se fan tha tothem, soe ach hi enis werisbrekis bote; and wlite wilmsa and en inreed in thire 2) mund, allerlich en lonscher and xi, ende hath an dom buta hel stane 3), soo ach hi nath nen werebrekis bote.

§ 3. Gherstelkerf an da ara en lonscher myn than vi engheler. Truchgungh this aerlippa also stor.

§ 4. Tuscbreke iefta gherfallich viii pund, thet pund in this boten vii grate. Kese iiii pund.

§ 5. Thrira wersenakerf allerlich en lonscher and en engheler. Metedolgh en lonscher myn than vi engheler. Blodresna en pika myn than iii engheler. Inre in thine hals xvii engheler.

§ 6. Dussleken, en and xx nachta wedan and wanfelle, en lonscher and viii engheler; twa and fiortich nachta, en lonscher myn than xvi engheler; tria and tsestich nachta, xxiii engheler, so fir so hi 't bescouwia lethe mith atthen and mith orkundum.

§ 7. Benes onstall en lonscher and fior engheler, thet ach bote ende nenne eth. Lithwey wr 4) ther axla en

1) Dit iii zal overtollig zijn.  
helstane. 4) C. wt.

2) Lees: thine.

3) C.

lonscher and xi engheler. Benbreke aldeer by also stor, thet dolch der tho ti betane. Lithwey it ta ermbogha als a stor, thet dolch der to ti betane. Lithwey eth ther handwerst en lonscher and viii engheler. Benbreke also stor. Lithwey eta wresta knoclem en lonscher myn than vi engheler. Benbreke also stor. Eth tham ther nest en lonscher and fior engheler. Benbreke also stor. Neilkerf en lonscher myn than vi engheler.

§ 8. Benbrekan and lithweghen thera scunkenan and thera ermana, thera tanena and thera finghera, in alla loghem gelyck graeth.

§ 9. Benbrekan an da sculderum en lonscher and xi engheler. Burstbreke xvii engheler. Regghisbenbreke en pund. Quembenisbreke en lonscher and xi engheler.

§ 10. Inre in thine ermmerch and in thi thiachmerch xvii engheler. Inre in thet [J36] lyff, sunder erene, xii engheler. Frasheed thi 1) liuwes iii panningum myn than xxijj scill. Halsinekerf ii pund. Hwerso 2) en man thruch zyn lyff steken, soe scel ma hem meta bi tha korthera zyda, aller meta lick en lonscher myn than vi engheler; tha thria scel ma beta and tha ferd 3) scel ma ofnyma, so scel ma tha inre beta mith xxii engheler. Ingungh and wtgungh ayder myt en punde. Ief hi ther nath mith licha nelle, so schiase hi, oder hi wenne tha mynnesta erena by xi pandem, soo tha midlista by xxii pandem, so tha masta by xxxiii pund. Vmbe erena there scunckena 4) and thera ermana so habbe hi thine kere, bi thera scouwera rede, hor hy nyme tha mynnista by vii pandem, so tha midlista by xiiii pandem, so tha masta bi xxi pandem.

Vmbe tha erene and ther here and spreke is 't aldus.

§ 11. Thio erene fan der syone, thio mynnesta xi

1) Lees: this.

2) Lees: Hwerth.

3) Lees: fiarda.

4) C. scunckera.

pund, thio midliste xxii pycka 1), thio maesta xxxiii punda. Ita is ter en mynre erene and tha fingheran, thio is by ii pund. Fingher iesta tane gherfallich, foth iesta hand lam, ther a allerlyck iiiii merck.

§ 12. Is thet aghe wtsteten in een fulla stride vi merck, jesta onwirdelicke vtbritzen mit hunderd pundem and xiiii hala panningum; thet cumth iond op xv merke.

§ 13. Hwam so ma syn nose onwerdelicke ofkerth, ther syn riucht hath behalden, mit ene mannis ieldim to betane.

§ 14. Thio hand iesta thi foeth gherfallich in een fulla stride mith vi merckum to betane, and onwerdelicka ofekoren werth, thet to betane als hy wilkere 2) seid hyr to fara.

§ 15. Truchghunghane dolch truch erm, truch scunck, truch handen, truch fotem, in alla loghem an da lichama, so fir soo thio mete twisch se, thi ingungh and ti wtgungh ayder en pund. Truch fingher, truch tana, thi ingungh and thi wtgungh ayder en halff pond.

§ 16. Hweersoe en man scethen werth, ende truchgunghende dolch twiske thine ingung and thi wtgungh, ther ne se en hel mete a twisch, soo ach 3) hi nen marabote, than ith 4) aydere ende en blodresne. Sinekerf en lonscher and viii engheler.

§ 17. Hwam so ma werpth, thet hi weeth ende wasich sie, en lonscher myn than vi engheler. In en bannena zylrode xxi engheler. Hweerso ma an man werpth in en vnywad wetter, thet hi moghe mith aghenem thine himel nath siaen, ner mith handem ner mith fothem thine grund reka, so ach ma to betane [137] mith viii pundem and viii ensen witera panningum.

1) Lees: punda. 2) C. hy wilken. *Hy zal dy moeten zijn.*  
3) C. ath. 4) C. ich.

§ 18. Hweerso ma an man fucht an haltene, an heftene and an herebandem, mit alsoodeenre botane ti beten.

§ 19. Hwane so ma dulghet mit saxe, soe is thio bote twibete. Thi brand and thi bite thribete; and thi bite is banscildich, and theray ayder bi epena dolghe ti betane.

§ 20. Soe an man gherfallich lappa ofhouwen werth, soe scel ma metha vmbi tha egghe; tha thre delan scel ma beta al meta lyck xvii engheler; soe moth hi an tha dolgha swora thre benbrekan and thrira benena wtgungh, and ther tho moth hi en erena swora an hem selue. Swerth hi thinne thrira benena wtgung, so scel hi 'th an sine ethe habba, thet ma 't machte cleppa hera, als hit falle fan sine knee vp anen 1) brunen sceld.

§ 21. Benbreke an der knescuwa xvi engheler. Thera filmene breke also stor.

§ 22. Dusslech, dusssteth, dusscouwe and herdafengh allerlich oerhal panningum.

§ 23. Hweerso en vrouwe her 2) freslan vnwerdelicke of werdeth coren, soe scel ma her beta mith xvi puudem. Hwer soe ener vrouwe her gold oft her halse britzen werth, mith acht pundem ti betane.

§ 24. Hundis bite, ief hi er 3) fan besculden is, soe scel ma thet beta, als of thi man selua deen hethe. Fan tha catta, fan hona and fan swine is 't aldus; soe scella 'th wita sex buran, hoder hia hliope, soe hia bonden stode.

§ 25. Hwammis hors so ma dolghet, ther en man mith leither bileith hath, and mith tame halt, soe scel ma hit beta, als of 't hem selme den were. Dulghet thet hors enige man, soe scel ma hit beta, als hi 't selm den hethe. Hweerso hi steth an sine stalle, an sine tyader, iefsta an keple, soe en thor me 't nath beta, hya ne stande an

1) C. an en.

2) C. hen.

3) C. hier.

kerckwey, lichwey, ieftha an smethis huse, soe scel ma hith beta, also is dy man selua deen hede.

FAN TILINGA.

§ 26. Hwasoe otherum sin tilingha bynimeth, and hio gherfallich werdat, soe is thio bote xi pund, and tribete to betane, soe fir soe thet dolch onbrinseze se, so moth hi sine botia mith ethen inwynna; tiocht hit ther efter kindan, soe schel hi tha botha wether ia and thy mensched bettrya.

§ 27. Hwerso en man dolghet werth, and hi thet calde yrsen an him dreith, soe is syn bote viii pund, iesta xvi pund, soe is thio bote ful biseith. Werd hem lyf iesta daed fan tha dolghe, soe scel hi and sine [J38] fryond tha frethethan swerra tho mannis lywe and tho mannis leghere. Hwerso ma dulghet en frouwa, and hio nath fiochten nis, soe is hera bote tha fiarda panningh mara, so ma 'th ene manne dwe.

§ 28. Soe hwam soe syn kinback a twa werpen werth, iesta mit swerda slaghen werth, and hi synre sundena nath, bekanth mith hem, soe scel ma him beta mith xx pundem; bekant me 't hem nath, so ne moth hi ferra onswerra, than tha thre delan yrerren habbe, soe schel hi habba xv pund.

§ 29. Hwasoe otherum bi sine machtem nimpt, and hine quadelicke handelath, soe is thio bote v-hal scill. Hwam so ma slayth wr sine machta, bi ira mode, xxvi engheler.

Hwerso en man begripen werth vmbre sinne hals, thet thi andema wiher in mey, soo is thio bote x engheler.

§ 30. Hwasoo otherne onder sine aghene onwerdelicka spud, soe is thio bote xxvi panningum. Hwam so ma mith coppe and mith byare vnder sine aghene werpth, soe is thio bote en lonscher and vi engheler; halth hi thine cop, an swenght hi mith tha byare, en pikia myn than iii engheler.

§ 31. Hwam so ma sine clane toe ranth, soe is thio bote en lonscher myn than vi engheler, hith ne se, thet thio othera swerra wolla, thet hi nabbe him deen hor ti lecke ner to laster, soe nima hit nidle and thred, and sye thet weder to gader.

§ 32. Jof thio were ofslayn werth, soe is thio bote xiii merck. Ther waldwaxa bote xxvi panningum.

§ 33. Hwaso steth on otheres porta, so sel re beta mith ene hala punde. Gheith innor 1) tha porta, so scel re 2) beta mith twam pundem. Stath hi en bord wth, soe is thio bote also graeth. Hwasoe en huus wtwardis bihalt, soe scel ma beta mith ene halue punde. Gheith thi reech wt and thi wynd in, soe scel re bete mith ii pundem. Gheith hit in thet huus, soe is thi ingung and thi wtgungh ayder en pund. Stath hi in dore and in drumplan, so scel ra beta met viii pundem. Als 3). Stheth hi thet hus al vmbe, soe is 't also graeth. Hwerth hit sperfallich, zoe scel re beta mith xvi pund. Hwaso otheres hus instath mith sameneda syem, soe scel hi beta mith ii pundem, wether thi tha scada haed; and in thine bifang mith viii pundem. Soe scel thi hushera swora then oenbreng, and mith tha ethe witha, hoth sin scada se, and ix atthan ti fulgyen, and thet twibeta beta. Hwaesoe otheres hus mith wapender hand anth mit landebethe [J39] instath, soe scel re 4) beta with thine huushera mith viii pundem, and in thine byfangh mith xx pundem. Hwasoo otheres huus barnth iesta brecht, thet hit sperfallich is and ballichfallich se, ferda is xxviii punda, and thi huushera twibete, also hy 'th swora willa, and hem ix atthen fulghia.

§ 34. Hwaso capath en sceth iesta sceppen wede, iesta fiorhernath 5) dyerdoch, ief hi clagath, ther ne syeld hath

1) C. in nor.    2) C. sceke.    3) Dat is Alias. C. heeft Als.    4) C. sceke.    5) C. fior her nath.

vmbe thine werth, soe scel hi 'th mith orkenen wynna, alder hi sittende is, hit en sie, thet thi other thet wrgeld 1) alder habbe deen, soe is hi mit mit 2) tha vrgilde nyar; brocht me 't him this, soe schel hi thi other mit sine orkendum wynna, thet gelden.

§ 35. Hwaso otherem hath iouwen handgheft goed vppa geld, and orkenda anderde, soe schel hi 'th wynna mith sine buren, — jefta thi other hath thet wrgeld alder habbe, — alther, ther thi clager sit binna there hemrika; thi forma, is 't en pund iesta mer, than thi orkendan sidzeth, is 't mer than en pund, thet mith orkenen to bewysen.

§ 36. Hwaso claghet vmbe raf in zyn ayne erwa, so scel hi thet land neny, ther hi thine scatha on deen habba; wille thi othera thet ayna vrmeta er tha dey, deer thi other menth, soe scel hi thes selua deys in tha scelda tyan, ombe thin ayndom, iesta an da ethum biada; ief hi wth tha scelta tyanath, soe scel hi in thine byfangh ii pund setta, an da ethum biada, and thi other ther on iechta, iesta thio claghe leta.



#### [J39, v.] 6. THIT IS VAN WALDDETHUM.

THEIR IS IN MANIGHERA LOEGHE VRGADERETH IN THA LANDRIUCHTE AND IN MANIGHERA BOTEM.

§ 1. Hwersoe twene man iesta thre an man slayth, thet hi falla vp tha eerde, soe is thi wrwald ii pund, thet pund is vii grathe.

§ 2. Hweersoe twene man iesta iii an man slayth, thet hi falla vp tha eerde, ende thet hi thine open and swarth habbe, soe is thi wrwald viii pund, thet pund is vii grate.

---

1) Wrgeld, kwitantie.      2) Mit eenmaal te veel.

§ 3. Hweersoe twene man iesta thre, iesta meer, ayne man slaith, and that hi fallich werd, and wth ther were al fry is, and open and swarth hab, soe is thio wrwald xx punda, thatt pund vii grate. Hwerso ma an man foghet and heftene [340] in herebanden, soe is thio bote and thio walt viii pund and x ensa; thatt pund is xx grata, and thio ensa oerhal grate and ii witte panningum, and vi vita panningum xii to grate; ende aldus graeth is thio liudwerdene.

§ 4. Thio maesta and thio haghesta wrwald thio is gersfallich. Thatt send tha dathedelan, tha send ney tha wilkere thes landis ende ney tha wtkeynghe therā riuchten.

#### FAN THA WALDDETHENE IN HUSEM.

§ 5. Hwaso an otheres hus stath bi ira mode, soe scel hi 't beta mith ene hała punda, thatt is x grate; ende gheith thi reck wth and thi wind in, so scel hi tha walda beta mith twam pundem, thatt send xl grata. Ende stath hi on dora and an drumplan, ende alder falth er in iesta wth, tha wald scel ma beta mith viii pundem, thatt pund x grate.

§ 6. Whaso gheit in en otheres hus, vr thes hushera wolle, soe is thi ingungh and thi wtgungh ayder twa ensa, thatt send xx grathē.

§ 7. Hwasoe fareth to en mannis huse, liachtis deys and liudberlika, mith weipender hand and mith sameneda sithem 1), and ma ther in wald deth, iesta thatt queck nymth, soe scel ma thatt fia twiscetta beta, also is thi hushera betyoga wil, and this hushera wald mith xx pundem, thatt pund vii grate; thera hinena allereck mith twam ensem, thio ense x grata.

§ 8. Hwerth thatt hus sperfallich and ballichfallich 2) se, soe scel ma thine scatha twifald beta, and tha wald to betane, tha hushera mith xx pund, and tha hynem aller-

1) C. sicheim.

2) C. fallith.

likum mith viii pundum. Thisse pund send allerlyck vii grath. Ielkers send ther wel walddetha fan wapeldepene ende frouwan to urecrestane, ende ielkers send ther walddetha, tha fint ma wal in da landriuchte ieftha in tha bothem.

FAN WALDDETHEM IN LANDE.

§ 9. Hwaso bytighet thin otherum om en rafdeltha in syn lande, iesta urerre, iesta urmeeth, dy, der ma dat onsprect, thi schel mith ene halua punda beta, thet hal pund is xx grath, iesta vi-sum ontgaen.

§ 10. Hwaesoe mith sameneda syem in otheres lande wald deth, thi scel mith ii pundem beta; thet pund is xx grale. Hwam so tyocht thi bote to litick, soe schel hi 't, ther me 't onsprect, beta, als thi [§4S] other swerra wille, twiscette, thet thet ful beth sie, hit ne se, thet hi habbe riuchte sikringha.

§ 11. Hwasoo otherum mith wepnader hand and mith landliede ina sine<sup>1)</sup> erwe wald deth, soe scel hi habbe thine kere, ther thet land ach, thet hi tha bota nime achte pund, thet pund is xx grath; iesta twibete, als thi other mith ene ethe wil onbrengha. Aldus seith ws thet riucht. In thet riucht xx punda, and nene sykringa.



[§4S] 7. ALHYR IS THI OENBEGHIN FAN THA BOTEM TWISCKA LAND.

In nomine Domini. Amen. Thet senth tha ieldan an tha botha vmbe daedslaghen, vmbe lamme lethen and vmbe gherfalliga lethha, ther tha prelaten fan Asterghe and

---

1) C. land liede in a sine.

van Westergae, Borndegha and Waghenbreghe habbeth enegat wyslika, and tha bote fan thisse fior nameda landem wilkarath.

§ 1. Hwane so me daedslacht of ene lande in thet ander land, so scel ma ne ielda mith xvii merckum.

§ 2. Hwam so ma sin nose onwerdelika ofsnyth, zoe scel ma thet beta mit enes mannis ieldim, als twiska land bescrewen is, soo fir so ther syn riucht behalden habbe.

§ 3. Hwam so ma zyn aghe onwerdeliken wthbrecht, iefta sin hand iefta sin foth ofhauwen, soe scel ma thet beta mith viii merkum.

§ 4. Hwam so ma in da herecase 1) syn aghe wthsyoet iefta wthstath, iefta sinne foth iefta sine hand offslayth, thet se gersfallich blyft, soe scel ma thet beta mith sex merkum.

§ 5. Hand iefta foth, fingher iefta tane, lam iefta gherfallich blyft, thet scel ma beta mith merkum.

§ 6. Thisse march scel ma alle tella and recknya bi fior panningum and xiii scillingum, Englischa panningum, soe fyr soe se wegha tha Collenscha merck; ne moghen sze thet nath wega, soe scel ma to aka, al vnd se folweghe.

§ 7. Hwane so ma ferdlos leith in ene lande, hwaso tha ferdelas to helpa cumpth vth tha othera lande, soe scel re beta in thet mena land mith xxxxxxxxii pundem.

§ 8. Hwaso onronnen muneken iefta ferdlasser liode hused iefta howed, so schil beta hoth so se misdwaed, and thine ferde beta in tha mena lande mith achtega pundem.

#### FAN DATHUM THIS BOTEN.

[142] Thit is dicht efter vnss Hera berthe thusend and twa honderd sex and sowantich iera, an sancte Bonifacius dey and sinre sythena.

Hoth ther schyd wth tha othera lande in thet 2) other

1) C. hem kase.

2) C. thert.

land, fan kase and fan ielkis quaeddya, soe schel me 't  
thet beta, is hit in boten twiska land. And hoth in tha  
boten is nath screwen, soe scella wy thet ford seka ende  
nyma in Hemmestera botan, ther hyr to fara screwen  
send, soe schel ma thet beta by tha bothen, hoth ther  
schyd twiska landen.

---

[§42] **S. HYR BEGINNETH THA RIUCHTA BOTA  
IN WOLDENSRADEEL AND FYF DELAN. 1)**

[*Chartb., I, blz. 109.*]

[*O., § 1.*]

§ 1. Dusslech, dussteth, dusscouwe, dusswengh and  
herdaferda, thera allerlyck fior panningen, mith 2) ener  
hand vnswora. (Alhyr in thisse boten ii panningum is en  
grata birekenath.) Alder fan enbethe.

§ 2. Dusslech, ther is en 3) twintiga nachta weden  
and wanfelle, thio bote is xii grata, iesta twerasum vns-  
werra. Enbete and onbrinze. Dusslech, ther is xlii nach-  
ta weden and wanfelle, thio bote is fior scill. (thi scillingh  
is in thisse bothen vi grate), iesta fiorsum onswora. En-  
bete and onbrinsche. Dussleech, lxiii nachta weden and  
wanfelle, thio bote is sex scill., iesta sexasum vnswora;  
ief hith tha riuchteren iesta tha lowan 4) habbat thet bi-  
scowad, so is hy nyar mith ene ethe on ti brengane.  
Enbete and onbrinsche. En dussleck iesta tyane dusslekan,  
iestra myn iesta meer dusslekan, in epena kase, nath mer  
soo an dusslech to betane; also fir soe hit nath weden  
and wanfelle sie, soe scel ma nath beta soe aen dusslech.

---

1) Dit is hoofdzakelijk het XIe. deel der *Oude Friesche Wetten*.  
Wij hebben, zoo veel mogelijk, die §§ er bij gezet. 2) C.  
iestra mith. 3) Lees: en and. 4) Forte: tolwan.

[O., § 2.] Daweddusingha thet is aldus: Jeft er en mensche slayn is also sere, thet hem eth th' ara 1] dushet and dawed, soe is thio bote xxxvi grate. Enbete and onbrinsche. [O., § 3.] Dusslekis bote vppe sinne frya hals, fif finghera breed, twiska wede and scherd, thio bote is fior scillingem, iesta fiossum vnswora; and nen onbrenghe daya, so fir so hit enich 2) ther blata hand den se, and bi hela felle se. Enbete and onbrinsche.

[O., § 4.]

§ 3. Swemslekis bote is fyf ensa and fior scill. and fior grath; thet doch so is this landis wilkere fyf scillengen. So schellet swora twene trouwe man, thet hia et onsege, thet hi anne swemme leghe, iesta fiossum onswora, and onbrinsche. And senth tre swemsleken [143] and thre eerdfallen and thria wapelpine al en bote and al een riecht, tha haghesta fyf scill., tha midlista xxvi grate, tha mynnesta xiiii grate, and tha lada sex ethan.

[O., § 5.]

§ 4. Faxfengh viii grate, iesta ii-sum vnswora. Berdfengh omme thine mond xvi grate, iesta ii-sum vnswora. Faxfangh binethe an tha buke xxxii grate, iesta ii-sum vnswora. Faxfangh vp tha aghahliten vi grate, iesta twasum vnswora. Faxfengh vnder tha erme iiiii grate, iesta ii-sum vnswora. Heerscredis viii grate, iesta twirasum vnswora. Berd offebarneth, iesta kanep, iesta ofscherren wr sin willa, soe is thio bote iiiii-hal pund, iesta vi-sum vnswerra. (Thet pund is in this botem xx grate.) Hwam so ma sin haud mith wald bischerd, thet ma hem halt ende binth, thet is viii pund to bote and xvi grate, iesta vi-sum vnswora. Ief ma ene vrouwe hire freslan ofsnith, soe scel ma here beta mith xviii ensem, iesta vi-sum vnswerra. (Thio ense is in thisse bothen thyan grate.) Jef ma en

---

1) C. thara. Het staat voor tha ara. 2) Dat is: alleenlijk.

mensche sin heer ofsinsghet werd, soe is thio bote fyf pund, and tha lada sex ethan. [O., § 6.] Hwerso ma en frouwa faxfenghen deth, and hio nath fiochtende is, iesta dusslekam, iesta blodresna, iestha ielkis dulginga deth, soe is hera bota tha fiarda panning mara, so ma 'th hit ene manne dwe, ief twirasum vnswerra. Enbete and onbrinsche.

FLIUSWERP. [O., § 7.]

§ 5. Hweer en menscha weeth<sup>1)</sup> and wasech werth fan en otherem, thio bote is viii grate, iesta twirasum vnswora. Fliuswerp in en bannena zylrode, thio bote is fyf scillengen, iesta vi-sum vnswerra. Ief en man werth worpen in een onwad wetter, thet hine nath moghe syaen mith aghenen thine himel, ner mith handem ner mith fothem reka thine grund, soe scel ma 'th beta mith ene liudwerdene; thio bote is achtundestahal ense, fior panningum myn, iesta xii-sum vnswora. Tribete and onbrinsche.

[O., § 8.]

§ 6. Thio blodresna is viii panningum, iesta ii-sum vnswora. (In this boten soe send tha twer panningen to grate.) Thio blodresna vnder tha freslan viii grate, iesta ii-sum vnswerra. Tha blodresna vnder tha clanem xxiii panningen, iesta iii-sum vnswerra. Ief en man werth mannighera blodresna deen, mey hi 't [144] tha byspanna, soe scel ma thet beta, jef hi 't swerra wolle, thet hem den se toe ene stethe iesta to ene sleka, so mey ma tha twa blodresna gadria to ena methodulghe, and thine blodresna mey ma gadria thi twam metadolghem; and tot eenre blodresna, mey ma tha vrgadria and byspanna, soe schel ther en mete helis fellis a twisch wessa. Item, fyf blodresna schel ma ene manne beta, and nad mannighera

1) C. werth.

in ener kase, ner hit se, thet tha den se to ene steyt iesta in ene sleke, an tha tha bespanna mey. Blodresna vnder tha andletene en pund mith tha wlite. Blodresne truch thera tonghe fif scill., and onbrinsche. Blodresna an der tonghe, iesta dulch an der tunghe, als hit ielkis is an da felle, iesta trirasum vnswora. In elka puntem als hyr to fara fan blodresnem. Blodresna in thine hals viii grate. Blodresna in thine hals and truch thine hals and truch tha zyda, eta en hael pund, ende and bitha dera ende alsoe fula, iesta vi-sum vnswora. Item, blodresna, inre in thet lyff iesta in thin buuch, viii scillingen. Inre in thet lyff iesta in thin buuch viii scillingen, iesta vi-sum onswora. Item, hwverso ma en man hadt blodresna den, alsoo seer, thet hi ther an toe bedde leyth, and buurkuud is and gaekud is, and hem zyn priester fandeth, so is hy nyar tha blodresna in ti wennane and riocht intayngha 1) al re to. Jefta en man deth en otherum en blodresna op thyn Sonnendey, soe is thio bote xxv grate; jef, wol hi bisecka, soo onswora hi mith fyf wwithethum and mith en fiaethe 2). Item, op sancte Maria deghum, vp Apostola deghum ende vp tha thria hachtyda, in da jerim ende op dyn patronis 3) dey, soe scel ma to lika beta.

## [O., § 9.]

§ 7. Hwam so ma slayth, iesta mith yrnsne sioth, iesta mith holte slayth iesta mith schuppa on sin haud, thet ma hine snitha 4) scel, so ach hi tha snithes 5) twa ensa; so ach ma hit ymbe to metane bi tha langhera egge, bi thes knocla langh, aller meta lick xvi panningen, and thet mith ene ethe on ti brengane, thet hi thine snethe den habbe ymbe nene fyafallenha, mer ymbe sine liwes sunda. Ief hi thenne truchgrewetd werth, soe is thio bote syftheal

1) C. in cayngha.

2) C. flaethe.

3) C. pronnis.

4) C. sintha.

5) C. sinthes.

merck. (Thio merck is in thine botem twene scildam, and ti schild fyf scillenghen.) Thet schellet behoda papan and riuchteren, bi hira ethan and bi hira sele, thet hi thes nath onberra mochte.

§ 8. Haud truchslayn and ther [§45] breynpanne xii grata. Thet inrenne this blodis alsoo. Fel there halbreide alsoo. Metadolch an da haude viii grathe; soe is nyar mith ene ethe oen thi brengane, than thi ora to ongungane; foerd mey hi and tha dolghe, mith ene ethe, benbreke in ther breynpanna swora, soe is thet fior scillingen; foerth mey hy mit ene ethe thes forma benes wtgungh swerra and tha selue dolghe and ther breynpanna, soe is thio bote fior scillingen. Thes othera benes wtgungh mith ene ethe, soe is thio bote xvi grate. Thes thredda benes wtgungh an tha selue dulghe mith ene ethe onswerra, soe is thio bote viii grate. In ther other breynpanna, buppa tha arem and buppa aghenen, mey en man swora mith ene ethe, and tha selua dolghe, benbreke iesta tweer iesta thre, soe is thio bote elkerlyck fior scillingen. Thet inre in thet haud viii scill. (Sommiga bota iesta boka willath, thet this forma benis wtgungh se fior scillinghen, thes litera twer scill., thes tredda benes wtgungh en scillinck.) Soe schel hy 't swora mith ene ede, thet ma 'th mochte hem 1) cleppa in en liowen, ief het fole fan sine kne, wr nioghen stappa, ielkers en thor me 't 2) nath beta. Thio scredene an tha haude, dat is fyff scillingen to bote, mey hit meer halda soe en meta, iesta vi-sum vnswerra. Dolch inor 3) thet breyn xii pund. Winth hi thet mith tha ley-schza leyscha 4) twin and twintich, ther bi tha werum. [O., § 10.] Jef en man sprecht, thet hi tha fierdele erra se an sine haude, so scel hi habba en pund. Sprecht hi,

1) C. thet niath mochte hem. Lees voor hem: hera. 2) C. thormeth. 3) C. in or. 4) Dit woord is overtollig.

thet hi tha thremdele erra sie in zyn haude, soe scel hi habba ii pund. Sprecht hi, thet hi haldele erra sie in syn haude, so scel hi habba thre pund. Thet winth by mith thrim ethim. Thio erghene wrall in tha haude thet is viii pond. (Sommigha boka haldeth, thin fiardel twa pond and thi thremdel fior pund, tha thre delen wrlern and thin fiardel bihalden, soe sent viii pond.) Thio dawense in tha haude, thio bote is iiiii pond. Soe hwesoe thi man wondath werth on sin haud, daweth hem sin are aldeer fan, soe is thio bote achtendehal pund. Is hi daef, dawed hem binna ieere and binna dey, so is thio bote alsoo. Ne mey hi bethe ner an bedde, an wighe ner an wendum, an huse ner an Godishuse, ner mith sine wiue also wesa, so hi er mochte, ner by [§46] sine fiore, ner an nenre ferd, ther hi ferra schel, so is allerekes 1) bote xii grate. Bikant ma this 2) dolghis, enbete and onbrinsche.

[O., § 11.]

§ 9. Thio forma wirsena kerf xxx panningen, thio lettera also stor, thio tredda also stor, allerlich an eth. Hwersoe thio wersene truckslayn is an thet ben, anth ma hit nath scouwa en mey and nath glida en mughe, soe is thio wresta wersena en pund, thio other xxx panninem, ende thio tredda xx panningum. Iefta hith gheith alinger ther wersna, and hio nath to korn se 3), so ach hit nath mara bote, than hit ielkis an tha felle. Thisse thria scel ma beta, and nath meer. Thit weren stadewendera bota; mer ielkes alle wersena kerf ix ensa, and thet ther to; ief hit mara is, also fula meer.

§ 10. Thes aechbrekerf buppa tha aghe xxxii panningen. Aeghbrekerf bynetha tha aghe xxvij panningum. Benbreke benitha tha breyne xvi grate. Inre in tha sthzake and inre in thin mund also stor. Inre in tha nose xvi grate, thet

1) C. alle ekes.

2) C. thio.

3) C. kornse.

dolch ther to ti betane. [O., § 15.] Thi werebreke, so fir so thio were tilleth se fan tha tothem, soe aech hi enes inre in sinne mund and en werbrekes and enes wlite wimmelsa, soe is there allick xvi grate. Iefta thio were an dom standath haed, so en ach thes werebrekis bote nath mer, than ielkers an tha felle, and ther onletene. Thet dolch scel ma beta ney stare meta; thet is allegader onbrinsche and enbete. Thi wlite wimmelsa xxii pannigungum, thet scel wesa vnder ther neresta wersne, dat dolch alder tho to betane, alsoo graeth is, thet is enbote and onbrinschze. [O., § 14.] Soe hwam so syn kinbacka on twa worpen wirth, iefta mith swerda slaghed, and hi synre sundene nath; bikanth mi 'th hem, soe scel ma him beta mith xx pundem; bekanth me 't him nath, so ne moth hi onswerra a fara tha thre delan, dath hi tha vrllerren habbe, soe scel hi habbe xv pund, thet pund is vii grate. Twira tsczakera benbreke, thio bote is ayder fior scill. Thes vnberna benes wtgungh ach nene bote. Snaulbreke fior scill, iefta iiiii-sum onswora; ende hath hi benbreke, thet hi ne scoye lete, ende thet sie en and xx nachta weden and wanfelle, soe scel ma thet beta alder toe. [O., § 21.] Ief thio spreke bynimmen werth, soe is thio bote x pund; so mey hi mar onswerra, than [J47] tha thre delan. Enbete and onbrinze. [O., § 13.] Thio sione haldel erra, soe is thio bote fyf pund. Jefta an man thio sione an tha aghe tha fiardele erra sie, soe is thio bote threddahall pund, and thribete. Sprecht hi thet, thet hi tha thre delan vrllerren habbe, so is thio bote achtendehal pund. Fan der spreke is 't also fula. [O., § 12.] Hwerso thet aghe al stalfestich is an tha haude, and hi nath biseppe[n] is, zoe schel hi en metadolch onswerra, so mey hi alsoden intayngha wita an der syone, also in ther here; soe is thio bote ther syone, thera thrira dela allerlick, thet is threddahal pund, so fir so thet me-

tedolghē onbrocht se, als fan der here. [O., § 22.] Ief thio spreke bynimmen is an tha fiarnde 1), soe is thio bote sex ensa; thi dae haldele xii ensa; senth tha thre delan al wey, so send xviii ensa. Fan der here is hit alsoo; ther 2) to ach ma thet dolch buta to betane, hor hit mara is, so lessa. Ieft er en mensche sprecht, thet thio hera al of sie of tha ara, soe is thio bote fior scill. Item, fan da fyf sennen allerlyck fyf scill. Thio bote this ferra aghe is xiiii pund. Thyo wynstera aghe, thio bote is xiii pund. And bitha syda, so senth fif merck, sonder wald. Ief hem thiu nose offe is, soe send sex pund, bitha zyda xxxii punda. Thet inre in tha nose xxxii panningen. Thi gherstelkerf an der nose xvij panningen. Berdbreke, dio bote is xxxii panningen. [O., § 24.] Alder, ther thio man truch thet are stath werth, xvii grate. Gherstelbreke an tha ara xi panningen. Truch thine aerlippa vyf grate. Ief thet are is al ofslaghen iesta koren, soe is thio bote iii scillingen, and bitha zyde viii pund and xiiii ense. Ongneiles inscatengha 3), thio bote is vi grate. Thet aghe stareblynth, thio bote is en merck. Ief ti aeghappell all wt tha haude is, thio bote is x pund. (Sulch boka halde xx punda, and bytha zyde xxxii punda.) Ayderis arclewis thio bote is ii pund. [O., § 23.] Gherstelkerf an der nose viii scill. Benbreke an der nose, thio bote is xvi grate. Inre in thine smaul 4) iii scill. Truch thine aerlippa iii grade, mith ene etha. Truch, so fyr thet are, so thi gherstel is, sex grade. Thet thio nose al of is, soe is thio bote sex pund; anth bitha zyde xxxii punda. Of thes [J48] benes aeck ofslayn is mit ther nose, soe is thio bote xvi grade, and thribete, and thet dolch vmbemeta bi tha egghe, and aller meta lich thribete.

1) C. fiarn dele. 2) C. thet. 3) C. ongneilee in sta-  
tentgha. 4) Snaul?

§ 11. Dolch truch thine hals, eth 1) aidera en hal pund. [O., § 25.] Benbreke an tha halse xvi grate. Inre in thine hals also stor; so fyr so hit methadolgh se, and thet onbrocht se, soe mey hi this bota mith ene ethe wynna, thet dolch der toe beta; alsoe is hit ielkis beth. En dolgh and tha truthbolla 2), and thet onbrocht se, soe moth hi foerd swerra mith ene ethe then gherstelkerf, so is thio bote xvi grate. [O., § 26.] Hwersoe en man dolghet werth truch thine strodbolla, en werth hem thio spreke tha fiardela erra, soe ach hi fior pund; hwerth se tha haldela erra, soe send vi pund; senth tha thre delan awey, so send x pund, allerlick on ti brenghane mith ene sundergha ethe. Fan ther here thet selle riucht, and fan der sione and fan ther tungha thet selle riucht.

Hwerth ther ammant in sinne hals dulghat, thet hi wrigiane gunhe, thio bote x-hall pund. [O., § 18.] Thes felles onflecht, thio bote is xiii panningen. Thes andema wtgungh xxiiii panningen. Seures wtgungh xxiiii panningen. [O., § 27.] Thi benbreke an der stziaka and thi bene thes vnberna benes, thio bote is elkerlyck xxxii panningen. Thrira benena wtgungh, thio is vi-hal scill. Thes forma benes wtgungh xxxii panningen, thes othera xvi panningen, thes tredda viii panningen; soe schel hi thine benbreke onswerra mith ene ethe, hi wite self, thet hi riucht dwe; ney dam thet hi is nyar mith tha onbringa.

§ 12. Thi benbreke vp ther axla xxxii panningen, dat dolch deer toe thi betane. Wydesbenesbreke xvij panningen, dat dolch deer tho thi betane. Burstbenesbreke iii scill., dat dolch deer to thi betane. Benbreke an tha schulterum xxxii panningen, dat dolch deer to ti betane. Benbreke an der breynpanna 3) xxiiii grata. Reggesben-

---

1) C. ech.      2) Lees: strothbolla. C. truch bolla. Het is: de strotknop.      3) C. en MS. ander breyn ander panna.

breke ii ensa, dat dolch deer to ti betane. Quembernis breke xxxii panningem, dat dolch deer to ti betane. Benbreke an da ermmerch and an tha thiachmerch 1) iii scill., dat dolch deer to ti betane. Benbreke an ther ermsteith xxxii panningen, dat dolch ther tho ti betane. Blodresne and thi beenbreke in da munde xxiiii grata.

§ 13. Thet ma thine scunck iesta thine erm ene menscha aefwerpeth iesta aefsleeth, soe mocht [149] thi menscha krygia ene lamethe, iesta ene tuede 2) ief en thremede lamethe, and an benbreke, thet riuchtet bi there dede. Benbreke and ther kneescuwa, thio bote is fior scill., thet dolch deer to ti betane. Rebbisbenbreke en ense, thet dolch deer to ti betane. Thrira reb scel ma beta and nath meer, and allyck heghe. Rib mith en swerde koren allerklick xxxii panningen. Benbreke and ther foethwerst is xvi panningen, thet dolg der tho thi betane. Benbreck an ther handwerst xii grate, thet dolg deer to ti betane. Benbreke thes hertbledis iii scill., dat dolg deer to ti betane. Alla tha othera benbrekan tha send xxxii panningen, tha dolg der tho ti betane. Benbreke binitha vresta knocle and tha vresta lethe and tha fingherim, xvi panningen, thet dolch deer to ti betane. Benbreke and ther kathe alther nest vi grate, dat dolch deer to ti betane. Ther nest an ther kate iii grade, dat dolch deer to ti betane. Benbreke an der nesta kate tweer grade, dat dolch der to ti betane. [O., § 28.] Thes forma benis wtgungh, sunder there breynpanna, hwersoe hit oers is on tha bene, xxxii panningen. Thes otheres benes wtgung xvi panningen. Thes tredda benes wtgungh viii panningen; ende hi scel thine beenbreke eer wita, eer hi thera benena wtgung moghe habba; alsoe is hi thet metadolch onbrocht haeth an thin man, deer hy 't oensprecht, soe scel hy thine

1) C. thiat merch.

2) C. cuede.

beenbreke and thera benena wtgungh allerlick mit ene  
ethe onbringae, jef hi tha bota habba wil; hi wite 't  
self, thet hi riuchte dwe. Aldus send tha benbrekan an  
tha scuncken als an tha ermen, ende an tha tanen als 't  
an tha fingherem.

[O., § 29.]

§ 14. Lithwey op tha halsknapē iii scill., dat dolch  
deer to ti betane. Is hit blodresna, is hit metadolch, also  
fyr so hit onbrocht se. Is 't aeck mara, alder to ti be-  
tane. Lithwey op ther axla xxxii panningen, thet dolch  
der to ti betane. Lithwey an ther tungha xvi grate. Lith-  
wey eth tha ermbogha xvi grate, dat dolch der to ti be-  
tane. Lithwey this ermis and this scunkis, and beenbreke,  
al ewen dyore. Lithwey ith ther handwerst twen scill.,  
thet dolch deer to ti betane. Lithwey an der handbrede  
viii grathē. Lithwey [150] eth tha vresta knocla een ense,  
dat dolch deer to ti betane. Lithwey eth tha midlestā  
knoclem xvi panningen, thet dolch der toe ti betane; ther  
nest an een scill., thet dolch deer toe ti betane. Thi lith-  
wey vnder tha neyle iii grade, thet dolch der to ti betane.  
Neilkerff xvi panningen, thet dolch der toe ti betane. Al-  
dus send tha lithwegan an scuncke ende an tha ermen,  
and tha tanen and an tha fingeren. Lithwey an tha  
hande fiff scill., thet dolch der toe ti betane.

[O., § 31.]

§ 15. Thi benbreke, truchgungane dolch truch tha  
handbreke 1), en pund, thet dolch der to ti betane. Truch  
foten also. Truchgungane dolch truch thine erm and truch  
thine scunck, thi ingungh and thi wtgungh ayder en  
aynse, soe fir soe ther helis fellis en mete atwisch se; en  
is ter nen meta twisch, soe send thet twa blodresna.  
Hwersoe thi ingung and thi wtgungh is an thi fingherum

1) Lees: handbrede.

iesta an tanen, aider is een ensa, hother soe is mynra  
so mara helis fellis is atwisck.

## [O., § 32.]

§ 16. Ieft er emment sprekt, dat hi an syn ernen ief handen, an scunckem iesta an syn foten lam sie, soo is thio bote xxvii ensa. Ieft er emment haed fingheren iesta tanen lam, soe is thio bote en merck; thio merck is in 1) this boten twene scildan, ende thi schilda is xxx grata.

## [O., § 33.]

§ 17. Jeft er emment hath en ergense, buta ther lama-the and ernen and an scuncken, soe is thio mynnesta ergense vii ensa; thio midlista xiii ensa; thio maesta xxi ensa. Ieft er fingheran ief tana habbet en ergensze, soe is thio mynnesta en ense, thio midlista ii ensa, thio maesta thria ensa. Thio mara ergensze an fingheren and an tanen: thio mynnista xxx ensa, by witta panningen to recknyane; thio midlista lii ensa, thio maesta lxxiii ensa; dit scel ma by witta panningen recknya.

## [O., § 38.]

§ 18. Thio hand crum 2) en merck. Thio erm griplam en merck. Thi foeth strichhalt 3) en merck; dat winne hi mith sex sine sibben.

## [O., § 36.]

§ 19. Ief en mensche thet vresta lith offe is of tha thumma, soe is thio bote iiiii ensa. Is hit of et a nesta knocle, zoe is thio viii ensa. Is thi thumma al of, zoe is thio bote xii ensa. Ief thi thumma lam is, and hi thine behalden hath, soe is thio bote iii pund.

§ 20. Thio [151] ergensze an der hand and an tha foete iiiii pond, ther ma 'th oensprecht, of hi dat bekanth; jef hi dat nath bekanth, soe en mey hi nyet onswora, dan tha thre delan, hwant hit nath gherfallich en is.

1) MS. xi. 2) C. en MS. erum. 3) C. strith halt.

Fan fingheren and fan ta tanen, tha selua erghensze is 't, als 't fan der hand is. [O., § 35.] Ief thi thumma hath een erghensze, soe is thio bota x grate thio mynnesta, thio midlestā is xx grate, thio maesta is xxx grate. Alla erghena scel ma dela tho dae neylum tyaen, and nath op tho da liuwe; and bia senth in aermen and in scuncken al ewen graeth, als to ferra screwen is fan tha thumma.

[O., § 37.]

§ 21. Thet wresta lith oen tha scotfingher offe is, thio bote is ii ensa. Eth tha nestā knocle aldeer by iiiii ensa, ende tha nestā knocle aldeer by viij ensa. Is hi al of, soe is thio bote xi ense. Item, is thet ferestā lith of is of tha langhista fingera, soe is thio bote ii ensa; eth tha nestā knocla iiiii ensa; eth tha nestā knocla alder bi viii ensa; is hi al of x ensa. Item, thet ferestā lith of is on tha goldtfinghere ii ensa; ende tham ther nest eth tha knocla iiiii ensa; eth tha nestā alder bi viii ensa; is thi fingher al of ix ensa. Item, thet vresta al offe on tha liteka finghere, thio bote is ii ensa; eth tha nestā knocla alder ney iiiii ensa; in tha nestā knocla vii ensa; is hi al offe, thio bote is viii ensa. Aldus is 't van da tanen, is thet is fan dae fingherum. [O., § 38.] Is thio hand in ther handwerst al offe is, is hit thio ferra hand, thio bote is xxviii ensa, ney tham thet thio tha seningha schel dwaen wether dae quade ghast. Is thio winstra hand al offe is, so is 't xxvii ensa. Is thet, dat thi erm bi tha ermoga al offe is, xxxij ensa. Is thi arm bi ther axla offe is, xxxvi ensa. Aldus is fan da schuncken, is hit is fan tha ermen. [O., § 39.] Ief thi winstra foeth offe is eth tha onklewa, soe is thio bote xxvii ensa, ney dam dat hi thine instap 1) thretha schel. Is thi ferra foeth of, soe is thio bote xxvij ensa.

---

1) C. in stap.

§ 22. Thet inre in thine hals xxxii panningen; is 't dat hi wrigiane gunge, thio bote is xix ensa. [O., § 41.] Een metadolgh twischa wede ende scard 1), soe is thi man nyar mith tha oenbringha, than tha lada, soe is thio bote iii scill. Ielkers send al methadolghen xvi panningen. Thet inre in thine ermmerch and inre in thine thiachmerch 2) aider is iii [J52] scill. Thera lesekena allerlyck v grate. Brescredene vi grate and viii wite. Hwerso en man op syn fria hals slayn is, ende hi hath thenne en blodresna, thio bote is xvi panningen. Metedolch, inre in thine buuch, viii scill. and iii grade; aldeer to mey hi beenbreke and benes wtigung onswora, als dat riucht wyst; hi wite 't, thet hi riucht dwe. Dolch in thine hals, eth aydere ende, thio bote is xvi panningen. [O., § 42.] Blodresne epen in thine buuch viii scill.; jef hit langhera is, soe ach ma hit to betane buta ney der metha, ende dat mith ene ede oen ti brengane. Frasheed this liuwes viii scill. [O., § 43.] Hwerso ma en man truchsnith truch zyn lyf, soe ach ma hem vm to metane thine korthera wey, soe ach ma thera metane allerlick to betane mith viii graten. Truch thine hals alsoo, ende thet inre mith viii scill., and thet wtward alsoo wel; ende hath hi en erghene, dat alder to ti betane. [O., § 44.] Thio erghensze inor thet lyf, thio minsta vii ensa, thio midlista xiii ensa, thio maesta xxi ensa.

§ 23. Hwerso en man werth dulgat buppa ther sprideka, and hi thinna swerra wille tha fiardele erra, soe is thio bote vi-hal merck; wil hi ne swerra tha haldel erra, soe is thio allena xi merck; wil hi ne swerra tha thre delan erra, soe is thio bote xvii-hal merck; wil hi swerra, thet hi alla thera 3) sundena nauth en habba, ther hi mey berren werth and opwaxen was, tha thre delan awey, soe is thio bote xvii-hal merck.

1) C. stard.

2) C. thi ach merch.

3) C. threra.

## [O., § 55.]

§ 24. Hwerth en man en dolg houwen, iesta slayn, iesta biten, ende hi dat gherfallich swerra willa, so en moth hi nath onswora, hi en habbe alweikes en meta; soe mach me 't 1) meta vmbe bi tha igghem, and liouwa thin fiardel, so is thera metena allerlick thribete; ford moth hi swerra ene lamethe, and thio bote scel wessa enbete. Ief hi swerra wol benena wtgung, al enbete; soe mocht hi swerra thrira sinena kerf and thre benbrekan, beide thribete; ene dolgha Mey ma ther onswora thre benbrekan, thrira benena wtgung and thria sinkerf, and erghensze. In en dolga en Mey ma nath meer onswerra, than thre benbrekan, and thrira benena wtgungh, and thria sine[153]kerf; thisse bota aech hi allerlick mith ene ethe to winnane; hi wite 't self, thet hi riuchte dwe; foerd moth hi wol en erghensze swerra om hem selm. Sworeth hi benes wtgung, soe scel hi thet an sine ethe habba, thet ma thet machte hera clippa, iesta thet ben fan sin kne fole in en lyouwen, ielkers thor ma 't nath beta. Thet aersta ben xv grate, thi lettera ben viii grate, thet thredde ben iiiii grate. Scouwath al thio menete on hem an benbreke and en lam lith, soe is thet onbrinsze.

## [O., § 46.]

§ 25. Hwaso dolghet werth on sina naula, binna tha tyge, soe is thio bote xx grate. Des naulabreke bote is vi-hal scill. Thio erghena in tha zyda, thio bote is vi-hal pund. [O., § 47.] Longherne scredene, thio bote is sex scill. Wenspreke, thio bote is xxvi grate. Hemelinga bote, thio is x grate. Wyffstrewane 2), dio bote is xvi panningen. Spedelsprengh xxvi grata. Abel and incepta, thet tho betane mit x graten. Hethe and kyelda x grate, ayder mith ene ede tho haliene. Thera fif sinnen allerlick,

1) C. machmet.

2) C. wyff screwene.

thio bote is vi scill. Mosdolch, thio bote is xxxii panningen. Tha leseka ende tha yle on handen and on foten, ther afferlick xvi panningen.

[O., § 61.]

§ 26. Hoth so thi man deth mith tussche, and midt saxe, and mith scarpe wepene, and mith arbeste, thet ach ma al thribete to betane. Halssinekerf, thio bote is iii ensa. Heelsine kerf iii ensa. Hoxna kerf, in aider hoxna twa sinekerf, ther afferlic twa ensa. Ielkers sinekerf send afferlic en ensa, buta fan da machtem, thet send sunderlinge sinekerf. Benes onstall vi grate, mith ene ede to haliene. Beenstallich sex grate, and nen ethe. Thio filmene breke, thio bote is iii scill.

[O., § 49.]

§ 27. Hwaso otherum sine tilingha benimth, thio bote is vi-hal merck. Hwerso en man wr sine machte scetten<sup>1)</sup> werth, truch sine machte, truch thet fel, thio bote is ii ensa, hit en sie, thet hi ferra spreka wolla, so mei hi habbe thre sinekerff, thio aersta hath thio sciapsine<sup>2)</sup>, thio ander hath thio wieldsine, thio thredda thio fruchtsine; ther moth hi fan bitigia thria vnnameda morth, tha ach ma afferlick to betane [154] also dyore soe en manslachta, iefta xii-sum onswerane. Thes penthes ergane sextahal pund. This winsteres scallis bote alsoe stor. Thio fora scalla sex pund. Scalsine ii pond. Scalsleek, thio bote is iii scill. Ther cuncta bothe is xiii-hal merck. [O., § 50.] Ief hio also dolghet werd, thet hio tha herum nath tho tancke thyania en mey, thet wite hio self mith here ethe. [O., § 51.] Thio ergensze in tha buke, ief ma se ther ymbe spreka wille, thio hagesta ergheue, thio bote is ix ensa; jef sie bi ther lessa lya wil, thio bote is v-hal ense; so scel ma this wynna mith ene

1) C. machte stetten.

2) C. sciapsine.

ede. Thet inrenne this blodis, thio bote vii scill. Thes ne-  
thera swolles breke iiiii scill. toe bote, tha lada sex ethan.

[O., § 55.]

§ 28. Jeſt ma an man focht and haltane and heftene  
an herabanden, dey and nacht, so scel ma thet beta  
mith ene liudwerdene, thet is viii pund and x ensa and  
fiorundesta thrimen panning, thet is sex sceldan, bi wita  
panningum to recknian, iefta xii-sum vnswerra. [O.,  
§ 62.] Aller manne lick ach sine bote to delane wth sine  
brother, so langhe so hia menbodelad sinth, and hi syn  
sex lya gans habba, tha aghene, tha fothan and tha hande.  
Sinekerf and sinespiel allerlich haechera to betane, and  
bi tha onbrinscze.

[O., § 52.]

§ 29. Hwaso siner sundena mist, ther hi mey bern is,  
ief ma thet bekand, soe is thio bote xliviij punda. Ieft er  
en man qued, dat hy wr al sine lede tha three delan  
wrlerren habba, and thine fiardel behalden, so mey hi  
this foirs, bote habba; ief ma thet nath bekanth, so ne  
mey hi mara onswora, than tha thre delan, thera aller-  
eck mith ene ethe, soe is thio bote allerlic xi pund; thine  
fiardel en mey nath habba, hwanth hi nath gherſfallich  
en is.

[O., § 59.]

§ 30. Hwerso en man en otherne bith, and manet-  
tich<sup>1)</sup> werd, so scel hi thet dolg bete thribete, hor hit  
mara so mynre is, and banscildich wesa; so is thi other  
niara to vngane thine bite, and vnswerra, thet hi 't habbe  
deen mith wepnader hand, and riuchte bote to rekane,  
than thi other mith tha onbringe; thine bite and thine  
brand mocht ma, bi epena dulghe, bi ther meta matta,  
and ielkis nene dolga. [O., § 57.] Hwaso otherum barnd,

---

1) C. man ettich.

so scel ma 'th algader vmbemeta bi tha eggum and bi tha sithem; so is [155] aller meta lyck thribete, of hi bekanth; of hi nath bekanth, soo is thi other nyar mith tha onbrin-ghe, than thi other se thi ontgane; and tha thre delan allereck thribete.

[*O.*, § 58.]

§ 31. Hwersoe an man iesta wyf barneth werdt an hiarra liuwa, lesse so mara, and hit comth fan ira mode, fan haester hand iesta fan haeste, soe is thio bote twibete; and winth hit ene meta, soe schil ma 'th mata an den wey, deer hit linghest is, and nath vmbe; is thath vr tha meta, soe is hit twibete als thet oer; and ist ther een thicke brand, soe bete hi tha maesta, so is 't aeck twibethe.

[*O.*, § 60.]

§ 32. Hweersoe dy menscha dulghet werd, and hi dat calde yrsen by hem draecht, so is thio bote viii pund, iesta xvi pund; nemt hi tha achte pund, zoe scel ma him aldeer op ielda, ieft hi sterft; nemt hi dae sextene pund, so is thio bote ful bewysd; het thi hem thi lyf iesta daed fan dae dolghe, hi scel an zyn friond fredethan swora, to mannis liuwe and thi mannis leghere.

[*O.*, § 63.]

§ 33. Halsraf ther frouwa on here arem, op hera bursten, vp here axlem and op hera tscziake, thio bote is iiiii panningen myn dan xviii-hal ense, and twibete, tha lada sex ethan. Ief here thi mantel ofbritzen ward, iesta dat gold, xi ensa to bote, and twibete. [*O.*, § 64.] Wapeldranck, halsraf an nedmund, thio bote is elkerlick ach-tene pund and xxxii panningen, iesta mith ene ede to onswerren. (And sommelika boken haldeth xviii-hal ense, iesta xii-sum ti onswerren.)

[*O.*, § 49.]

§ 34. Hwazoe otherim by zyn machtennymth, and

hine quaeliken handeleth, thio bote is xx scill. Hwam so ma slayth wr sine machta, bi ira mode, so is thio bote xxvi panningen. Hwam so ma gript vm sinne hals, dat dy adema wth ner in mey, thio bote is xx panningen. Hwasoe otherum onder sine aghene spyeth onwerdelika, thio bote is xxvi panningen. Tha waldwaxe bote is xxvi panningen. [O., § 65.] Hwaso otherum mit byara werpth vnder sine aghenen, thio bote is xvi panningen, iesta iii-sum onswerra; halt hi thine cop, and swenget hi mith tha byere, thio bote is iii panningen, iesta mith eenre hand vnswora. [O., § 66.] Hwasoe otherum thio clana ranth, an sine wolla and otheris onwillia, thio bote is xvi panningum; ief hi wolla thet swora, dath hy 't en habbe deen, hoder ti [J56] lethke ner ti lastere, and hy nyme thenne nedle and threeed, and sya 'th wether thi gadere, and alther mey sed and seenth.

[O., § 67.]

§ 35. Ief enis mannis hors an tyadere iesta an keple ief an stalle steith, deth hi thine dulgh, so en thor me 't nath beta; steyth hi an herewey and an kerckwey and tha keple, iesta an smethis huse, soe scel hi 't beta ghelick of hi 't self deen hethe.

[O., § 68.]

§ 36. Iesta en hund bith an man des nachtis, iesta als men op hine stapth, iesta als ma hine slayth in sinne danne, aldeer hi leith, iesta alther, ther hi in beinden sterth 1), soe en thor ma 't nath beta; ielkes scel ma 'th beta mith twelhe bote. Fan da hona thet selue riucht. Fan swine and fan kattha, der hia bonden staeth, thet selue riucht. Iauwelikes fias dulch scel ma beta, aldeer hit lethich 2) hlap. Fan thissem, sprekath hia an twa, so schilleth thet witta vii synre buren.

1) Lees: steith.      2) C. lechith.

§ 37. Ief enis mannes hors, ther hi op sittan is, dulget an otherne man, so scel hi beta also dyore, soe hi 't selua deen hede. Thes oxa 1) and iouwelickes scettena bote, and thes swines, thes hona, ther katta, mith hala bote scel ma thet dolgh beta. Ief hia thine onwilla and tha wanwitschippe ther schahefticheith beswerra wollath, soe scel ma 't nath 2) beta. Aldus is 't fan da hunde, hit en sie, thet hi 't dwe als hit hyr to farra is bescriouwen, so is 't zonder bote; mer dwaeth dis binaemedya dyare oers ahh, soe scel me 't thet beta, lyck and thet en man self dwe. *Supradicta emenda fiet, si animalia nocuerunt, si leduntur animalia sicut inferius est expressum.*

[O., § 67.]

§ 38. Jef enes mannis hors dulget werd, deer mith lerum hi bileith haed, iesta mith tame halt, zoe scel me 't thet beta lyck iest thet en man self dwe iesta deen were; forder moth hi nen intaynga wita, mer hi moth wol kes-tigia vmbe senne scathe 3). Ief thet hors dulgat an man, as 't thi hera thet hors mith tame halt and mith lere bileith had, soe scel hy 't beta, also is hi 'th selm deen hede, ner hit were buta tha witscippe and zonder herstme sines and wr zyn wolla then ronne 4), so en thor ma thet nath beta. [O., § 68.] Hoth so this mannis ayn fia deth, thet scel hi beta enbete; ende dolget hi en dyer iesta daed, den scat 5) half to betane, and nene ferden herum ner liodum, soe feer soe thio bota [§ 57] nath mara en sie than thria pund and fiorteen grate; thet is strithheftich scheth. Jeft thet stridwerdich is, and hi wrwonnen werde, soe scel hi bete herum and liodum. *Intellige de puero doli capace, quod pupillo et furioso subuenitur in male-*

1) C. ora. 2) C. en MS. noch. 3) C. stathe. 4) C. zonne. 5) C. denscat.

*ficiis, qui facultatem deliberandi non habent, quoniam reus non constituitur, qui nescit, quid fecerit.*

[O., § 69.]

§ 39. Hwersoe en man deth en detha wrbech 1), iestamannis wyf deth vnwillim, ief hi 't an tha withem warriawelle, thet hem were onwillen deen, soe scel ma het beta mith halwere bote, and nene frethe tha liodom ner tha frana. [O., § 70.] Jef het cumph fan knapa, fan famna, fan hunda, fan katta, iesta van onieriga kynden, thet thet huus werde a branda, and sine bura huus aldeer mey fan barne, soe aech thet thi hera to betane mith halwere bote, thet zyn knapa deen hath, hia ne habbe vrlerren tha sex lethena en, tha twa hande 2), and tha twa aghene, and tha twene fotan; habbat hia thera en vrtern, so ne thor ma thet nath beta.

[O., § 67.]

§ 40. Hwasoe others hincxt riden is in zyn willa and thes oders onwilla, soe scel hi beta thine ovsedel mith ene punde, and thine ovsedel mith ene ora punda, iesta visum onswerra.

[O., § 72.]

§ 41. Hwaso steth an ene others porta, thet to betane mith ene hala punde. Gheith hi inor 3) tha porte, so scel re beta mith twam pundem. Stath hi en bord alther wth, so is thio bote twa pund.

§ 42. Jef thet age al blind is an sittande is, so scel alle, ther ma 'th ontella mey and rede and riuchte, *scripte* standa; thet forme thes incomes thet is xvi grate; abel and incepta ne ach ma thinne nath te scriwane. Soe thet aghe al blind is, jef thet hlid schiuath 4), and thet aghe nath luca ne mey, iesta hit is al bileischen, iesta hit op-

1) C. en deth a wrbeth. 2) C. entha twa hande. 3) C. mor. 4) C. schinath. Lees: stiuath.

breicht, iefsta hit glisat, so is thi wlite x grate, and thio blindene xxxvi grate, binna xx ieldmerkum.

§ 43. Ief thio tonghe is ofsnisten, thio bote is tha twadeel fan en ieldum. Thio were offesnethan fiorundesta twede merck; ther sind fan hem wernis<sup>1)</sup> sine fyf sen: thet forme, thet hi so wel syan ne mey; thet oder, thet hi so wel hera ne mey; thet tredde, thet hi so wel smakia ne mey; thet fiarde, thet hi so wel rukia ne mey; thet fyfte, thet hi zoe wel tasta ne mey. Thera fyf sennena bote allerlyck is [158] xxxvi grath. Ther an bete in an bedde, ne an wisczia and an wayne wasa ne mey, als hi er<sup>2)</sup> machte, so is allerlikes bote xii grath.

§ 44. Thi thumma is thi tremdel van der hand, and thet feresta lith tha thremdel thiora, dan ther ora enigen. Thera thrira singhera this feresta lethis gherfallich, fyf merck and twa ensa; thera midlista litha xxxvi grate; thera aftersta xxiiii grate. Fan fingerem in ther ferra hand, thremene dyora tham thera othera enigh, thor tha sennegga, ther ma thermethe<sup>3)</sup> dwaen scel wether thine diwel. Neyles onflecht iiiii grath.

§ 45. Thor buch and thor beida tha side xviii-hal merck, bihale twam grathen. Thes incomes xii grath. Abel and incepta x grath. Thi inrenne also. Thet inre inor thet lyf buppa da reffe xxviii grath. Erghense inor thet lyf buppa da reffe, thio minnesta vii ensa, thio midlista xiiii ensa, thio maesta is xxi ensa; thet dolg aldeer to ti betane. Tha wederwandelinge xxxviii grata. Nitta scredene, thi bote is v grath. Wamma bote is x grata. Enis mannis riuchte ield is sawenhal grath and twer wite and xv pund, ende dat ield xl grath and oerhal grath and twer witte panningen.

1) C. ther snid fan hem wetnis.      2) C. hier.      3) C.  
thet methe.

[*O., § 20.*]

§ 46. Tothis breke, thio bote is xxxii panningen. Scelh ther hoth fan kesebreke, thio bote is xvi panningen. Thet is also is fan tussche, steth ther hoth fan. Is thi tusck al fry wth tha haude, thet is viii scill. and viii grate. Is thio kese al fri wth tha haude, thet send iiiii scill. and iiiii grate.



[*J58, v.] 9. THET SEND THA BOTA IN THA DELE  
THO LYOWERD.*

[*Chartb., I, blz. 116, en GYSBERT JAPICKS, Friesche  
Rymlerije, IIe. deel, blz. 22.*]

§ 1. Herdafengh and dusslech, dussteeth, dusscowe and dusswengh, allerlikes twene scill., fior engheler and fior clene; and ther aallerekis wthward mith ene etha to vnswerra. Dusstelh 1), ther is xxi nachta weden anda felle 2), fior panningen and vii ensa, nyoghendehal engheler, bihala een half clena, iesta ii-sum onswerra. Enbete and onbrinscze. Dusslech, ther is xlii nachta weden and wanfelle, so is thio bote viii panningen and xiii ensa, zoewentene engheler, en clena myn; tha lada iiiii ethan. Enbete and onbrinscze. Dusslech, ther is lxij nachtan weden and wanfelle, zoe is thio bote xii panningen and xxi ensa, xxvi-half engheler, oerhal clena myn; tha lada vi ethan. Enbete and onbrinscze.

§ 2. Blodresna wthward viii panningen and twa ensa, ix-half engheler, en hala clena myn; tha lada twene ethan. Thribete. Dolgh wtward fior panningen [*J59*] myn than syf ensa, xvii engheler, ene clena myn; tha lada fior

1) C. dussleth.

2) C. Lees: and wanfelle.

ethan. Inrethis dolghis vi-sum vnswerra. Thribete. Faxfengh fior panningen myn than fyf ensa, xvii engheler, en clena myn. Herscredis alsofula, and fliuswerp alsofula. Thera allerlyck scel ma twirasum vnswerra. Thet is en riucht fliuswerp, thet hi weth and wasich sie. Thribete and onbrinscze.

§ 3. Wydeben om din hals, and kesebreke, and gherstelbreke an der nose, allerlick fior panningen myn than fyf ensa, xvii engheler, ene clena myn. Thribete. Berdfengh viii panningen myn than fyf ensa, xvi engheler and fior clene myn. Thribete. Faxfengh bi tha buke fior panningen and xix ensa, sex scill. engheler and fior clena myn. Enbete and onbrinscze. Benis oenstall xii penninck and iii ensa, fior engheler and iiii clene; hi ach bote and nene eth. Enbete and onbrinscze.

§ 4. Soe hwam so ma smith mith yrsene on zyn haud, iefta mith holte slayth, of hine ther efter snithe schel, soe aech hi thes snithes een pund; zoe scel hy op swerra aen ethe, thet hi thine snithe den habbe vmbe nene fiafullengae, mer vmbe sine sunde. Enbete and onbrinscze. Thet inre an da haude fior panningen myn than xxix ensa, xxxiiii engheler, twam clena myn. Enbete and onbrinscze. Jef thi man sprekt, thet hi tha fiardele erra sie an sine haude, zo scel hi habbe en pund and enbete. Sprecht hi, thet hi tha thremdele erra se, zo ach hi twa pund. Enbete. Sprekt hi, thet hi tha haldele erra se, zo ach hi thria pund. Enbete. Thisse thria punden winth hi mith thrim ethum. Enbete and onbrinscze.

§ 5. Thio forme wirsenkerf x scill., en half pund; thio other viii scill., sextahalf engheler and threddahalf clena; thio vresta vi scill., fior engheler and fior clena; thera allerlick an eth to vnswerrane. Enbete. Hwerso thio wirsne truckslayn werth an thet been, and ma hith nath scouwia ne mey, thet hit glida moghe, zoe is thio wresta

en pund; thio other ix ensa, xi-half engheler and oerhal clena; thio thredda een half pund. Jefsta thet dolg gheith alinga ther wirsne, and thio wirsne nath to koruen is, so ach hi nath mara bote, than hit se ielkis oen dae felle. Thribete and onbrinscze.

§ 6. Aeghbekerf and thi benbreke bynitha tha breyne an sine haude, and inre in tha nose and in thin snaul, and thi benbreke in tha tscziake, and thi tuschbreke thes vnberna benis, and thio werbreke, alsoo feer so thio were alle fan tha tothem is, so ach hi enes werbrekis bote and en inredis [160] in sen mund, and enis wlite wimmelsa, so is ther aallerekis bote viii panningen myn than x ensa, xxxiii engheler, twam clena myn; thet dolg scel ma beta ney siner meta. Ief hit anne doem buta standane hath an der were, soe ach hit thes werbrekis nath bote. Dolgh iefta blodresna an der tunga, ascha ielkis and tha felle. Thribete. Ief thio spreke bynimmen werth, soe is thio bote x pond, so no mey hine mer onswerra than tha thre delan. Enbete and onbrinsche. Jefsta an man thio syone and tha aghe tha fiardela erra is, so ach hi xxx ensena to bote, threddahalf pund. Enbete and onbrinsche. Ief thio syone tha haldele erra is, zoe ach hy fyf pund. Enbete and onbrinsche. Sprecht hi, thet hi tha thre delan vrerren hab, soe is thio bote viii-half pund. Enbete and onbrinsche. Jef him thio syone al wth is, soe is thio bote x-half pund. Ief him thi aeghappel al wth tha haude is, soe send x pund. Sulch boeck halt thet xv pund, mer bitha sithe zoe zend xxij punda. Enbete and onbrinsche. Thet ferra aghe mith xiii pundem to betane. Thet winnestre aghe mith xiii pundum. Byda zydem, fan ayderen fior grate merck, sunder walo 1). Ief him thio nose of is, zoe send vi pund; bitha zyde xxxii

---

1) Wald?

punda. Thribete. Alther ther tha manne thet are af is, viii panningen and xiii ensa, li engheler, thre clena myn. Thribete. Alther thi man truch thet are stath werth, viii panningen myn than x ensa, xxxviii engheler, twam clena myn. Thribete. Truch thine aerlippa fior scill., ix-half engheler, ene hala clena myn. Thribete. Truch thet are, so fir soc thi gherstel is, sex scill., xiii engheler, fyf clena myn. Enbete and onbrinsche. Ief thi man thet sprekt, thet him thio here se fan da ara, so is thio bote viii panningen and xiii ensa, xvii engheler, ene clene myn. Enbete and onbrinsche.

§ 7. Thet lithwey buppa an tha haude xviii ense, xxi engheler, and thre clena myn. Enbete. Thet hlithwey vp tha halse viij panningen and xiiiij ense, xvii engheler, ene clena myn. Sulch boech halt viii pund and vii riuchte. Enbete. Blodresne truch thine hals, ief truch tha zyde, thi ingung viii panningen and twa ense; thi wtgung also fula; thet were to gadere vi-half engheler and threddahalf clena. Enbete. Dolch an der seluer stoeth, ayder fior panningen myn than fyf ensa, thet is to gadere xi engheler and fyf clene. Enbete. Iefta thi halssine al a twa is xviii ensa oerhal pund. Eenbete. Lithwey and benbreke an der axle, and lithwey it ta ermboge, and beenbreke buta ermboga, thera [165] allerlyck is viii panningen myn than x ensa, xi engheler and fyf clena. An der ermscheyd, thi beenbreke viii panningen and xiii ensa, sawentene engheler, en clena myn. Enbete. Thi lithwey an der handwerst fior panningen and vii ensa, ix-half engheler, en hala clena myn. Thi benbreke and thi hlithwey also fula an der handblede, and thet hlithwey and tha knoclem, and thet handbreke 1), fior panningen myn than fif ensa, sextehalf engheler and threddahalf clena; thi ben-

1) Handblede?

breke and lithwey alsofula. Eenbete. Thet lithwey it ta middelste knoclum, thi benbreke and hlithwey xii panningen and thria ensa, fior engheler and fior clena. Lithwey an tha vresta lethe an da fingheren viii panningen and twa ensa, thre engheler, thrim clena myn. Sulch boech halt viii pund and twa ensa. Benbreke and lithwey alsofula. Thet lithwey vnder tha neyle alsofula. Enbete. Neilkerf fior penningen and vii ensa, ix-half engheler, en hala clena myn. Jesta en manne thet vresta lith bi tha neyle of is, soe send thet twa pund; by tha pliga xxxii punda; and fan tha othera fingherum alsofula. Ief thi manne tha thumma al offe is, so send vi pund. Ief thi scothfingher al offe 1) it ta knocle, soe send iii pond. Ief hi him al offe is sextahalf pund. Sulch boech halt fyf pond. Jef thi langesta finghera it tta knoclem 2) offe is fior pund. Jef thi goldfingher al offe is fyfthalf pond. Ief thi liteka fingher it ta lithe offe is twa pund, alsoe thio othere. Ief hi alle offe is viii pund. Sulch boech halt fior pund.

§ 8. Ief thio hand al offe is xiii pund. Jef thi erm it ta ermboga offe is xvi pund. Ief thi erm it ter axla al offe is xviii pund. Jef thi manne tha thumma lam is, soe is thio bote thria pund. Enbete and onbrinsche. Jef hi thet sprecht, thet hi hem tha hadel erra se, sio is thio bote xviii ensa, xxi scill. Enbete.

§ 9. Lithwey it ta thiachscuncke and it ta knebolla viii penningen myn than x ensa, xi engheler and fyf clene; ther on thi beenbreke alsofula. Enbete. Lithwey it ta onclewe fior panningen and vii ensa; thi benbreke aldeer also, ayder ix-half engheler, een hala clena myn. Onbrinscze. Thet forme lithwey it ta tanum, allerlick fior penningen myn than fyf ensa, vi-half engheler and thred-

1) Ontbreekt is.

2) C. knoclez.

dahalf clena. Benbreke and lithwey alsofula. Enbete. Ther nest an tha tanum, thet lithwey xii panningen and thria ensa, fior engheler and fior clene. Thi benbreke and thi lithwey alsoefula. Thet vreste lithwey and tha tanum viii panningen and twa ensa; ther on thi ben[162]-breke also, ayder thre engheler, threm clene myn. Enbete and onbrinscze. Soe hwa thet queth, thet hem syn scunck tha haldele erra se, so scel hy swora an eth, soe ach hi thes ethes en pund. Enbete and onbrinsche. Soe hwa soe queth, thet him zyn scunck thia fiardele erra se, so scel hy mith ene ethe swora an eth, so ach hi thes ethes een pund. Enbete and onbrinscze. Soe hwa so queth, thet hem syn scunck alle lam is, soe scel hy swora an eth, so aech hi thes ethes een pund, soe winth hi mith threm ethim thria pund; thet fiarda en mey hi nath wynna, vmbe thet hi nath offe en is. Also is 't an tha erme, alsoe is hit is in tha scuncke, thet hi mith threm ethim winth thria pund. Enbete. Hwam soe werth zyn foeth ofslayn in eenre frykase, twiska tha foethwerst and tha tane, iesta zyn hand, thio bote is fyf merck by xii scillingen. Thet aghe alsofula, ief hy aller syone on mist. Aldus is 't thi wilkere in tha landa; fan aghum, fan handum and fan fothem, and fan gherfallich lethum scel ma betha bi landis wilkere, also is hir efter bescriun is. Gherfallich lith beth ma 1) mith xxxii pundem. Mer alther en manne thet are afslayn is, viii penningen and xiiii ensa, xvii engheler, en clena myn. Lam lith and breyvnnda ayder mith xxvii pundem to betane. Thi beenbreke, truchgungende dolgh truch handbleth, truch thinne erm and truch thinne foeth, and truch thinne scunck, so is allerlikes bote en pond; bihala benbreke truch fingher, truch tana, en hala pund. Thribete. Bi thes landis wilkere zoe is aller-

---

1) C. bethima.

likes bote, thi ingung xviiiij ense, and thi wtgungh also-fula, and thinne hals also; allerlikes thria pond. Thribete.

§ 10. Thes dusslekis bote oppa sinne frya hals, fyf finghera breyd, twiscka wede and seed 1), viii panningen fior ensa, een and fiftich engheler, thrim clena myn. Enbete and onbrinscze. Swemslekis bote fior panningen and fyf ensa, thet is landis wilkere xviiiij ense and onbrinscze, vi-half pond; so scellet swerra twene ief three man, thet hia et oenseghe, thet hi swomma leghe, iesta fiorsum onswora, xxi engheler. Therua 2) dusslech also. Sulch boech halt ayder xix ensa. Ief en manne mannighera dolgh iesta blodresna deen werth, than en mey hi se bispanna, soe scel ma se alle beta, ief hy swera wille, thet se hem alle den werde ith ene stethe iesta ith ene sleke. Onbrinscze.

§ 11. Jesta en man en dolch den werth, and hi 't gherfallich swera wolla, so ne moth hy nath onswerra, hit ne habba [163] allerweyckes ene meta, soe mocht ma hit vmbemeta bi tha egge, and lewa then fiardel; soe ach ma tha thre delan to betane thribete. Ief hi foerd swerra wolle ene lamethe, zoe scel ma tha bete enbete.

§ 12. Hath is een riucht ingung and wtgungh? Thet is een riucht ingung and wtgungh, soe wersoe twischa twene endan en mete is. Enbete. Bena wtgungh, ief hi 't swerra wolle, soe moth hi an da dolgha witta thrira sinnen kerff, and benbrekan, and thrira benena wtgung swerra; ferra ne mey hi, ief thi man nene doda 3) an otherne spreka, tham thera thrira benena wtgungh, and thrira rebbebreke, and thrira sinenekerf. Enbete and onbrinscze. Thes lettera benes wtgongh iiiij panningen myn than fyf ensa, sextehalf engheler and threddahalf clena. Thes forma benes wtgungh viii panningen myn than x ensa, xi engheler and v clena. Thes thredda benis wt-

1) Lees: scred.

2) Of: ther na.

3) Lees: deda.

gungh viii panningum and twa ensa, thre engheler, threm clena myn; thera allerlyck ach ene eth oen toe brenghane. Jef ma 'th bekanna wille, enbete and onbrinscze. Rebbisbreke en half pund; thes otheres alsoo; thes tredda also. Enbete and onbrinscze. Sinekerf alsofula. Thrira 1) rebba-breke and thrira sinekerf allerlich ach en eth, on ti bren-gane.

§ 13. Blodresna vnder tha onletene en pund. Enbete. Blodesresna, inre in then buch, fior panningen myn than xxix ensa, xxviii engheler, twam clena myn. Enbete and onbrinscze. Metedolch in thin buch xxxiii ensena, xxxix engheler, thrim clena myn. Wappeldranck, and halsraf an nedmund, soe is allerlikes bote x ensa and viii pund, fiorundesta thrimen 2) penning; thet were to gadere enbete, x scill. and vi-half engheler, ene sextendele dis clena myn, iefta xii-sum onswerra. Enbete. Thet is en riucht wapeldranck, ther werd worpen in een onwed wetter, thet hi ne moghe hor mith handem ner mith fothem thine grund reka, ner mith aegnum thine himel syaen, ner mith ara thine rust hera, soe scel ma him beta mith ter bynameda bote; thet is riucht liudwerdene. Enbete and onbrinscze. Ief en man sprecht, thet hi alra sundena nath ne habba, ther hi methe bernd and vpwxande was, ther ma hem mey bykanth hath, soe schel ma hit beta mith xlviij punden. Ief hy nauth ne kanth, so ne mey hi ferra onswerra, than tha thre delan.

§ 14. Ief en man an otherne dulgat mith saxe, soe is thio bote thribete. Ief en man en otherne bith, [164] soe is thio bote thribete, and thi man is wether thine dekan banscildich. Thi brand also stor, bihalua thes, thet hi with thine dekan nath banscildich en nis; thine brand ach ma vmbe thi methane.

1) C. Thrira thira. MS. Thrira thrira.

2) C. Thrimen.

§ 15. Enis mannis riuchte geld send fior ensa and xv pond; tha xv pund were xviii-half scill. engheler, and twene engheler, fior clena myn than fior ensa; fyf engheler, fyf clena myn. Enbete.

§ 16. Ene daedgeld xxix ensena, xxiiii engheler and thre clene. Enbete and onbrinsche.

§ 17. Ief ma en man foghed fry on 1) thes frana wald, and halt hinne an heftene and an herebendum dey and nacht, soe scel ma hem beta mith ther liudwerdene, iefta xii-sum vnswerra. Aller manna lich 2) ach to delane with sinne brother, soo langhe soe hia menbelad 3) send, jef hy sine sex lithan gans habbe: tha aeghne, tha hande, tha fothan.

§ 18. Dolghet thet ros anne man and tyadere, iefta an der keppele, iefta an sine stalle, so ne thor ma hith nath beta, hit ne stande an herawey kepplad, iefta an smethes husem bunden. Iawelikes fias dolgh schel ma beta alder hit leghith lapth. And this hondis bite, hit ne [se], thet hi 't nachtis dwee, iefta als ma op hine staeft, iefta hine slayt, alder hi leith in synne damme, soe thor me 't hit nath beta. Fan thissem allem spreckath hia an twa, soe schilleh thet wita sownen zyre bura.

§ 19. Iesta enis mannis ros, ther hi vppa sith, dolghet en otherne man, soe scel hi 't beta also dyore, soe hi 'th selue deen habbe mith sinne handem. Thes oxa and iouwelickes rether scettis bote, and thes swines, thes hona, ther katta dolgh mit haelre bote schel ma 'th beta, jef hia then vnwilla and tha wanwitscepe ther stathheftich biswerra willath. Aldus is 't fan da hunda, hit ne se, thet hi 't dwe, als hyr to fara is bescriuwen, soe is 't sonder bote. Mer dwaeth this binaemed a dier, hors and odera dyare, zoe scel ma 'th beta, lich ief tet thi man selua

1) C. fryon.

2) C. lith.

3) C. men belad.

dwe. *Supradicta emenda fient, si animalia nocuerint, si leduntur animalia inferius est expressum.*

§ 20. Jefta enes mannes hors dulghat werth, ther mith lerim byleith hath, iesta mith tame halt, so scel ma hith beta, ascha hem selm den were; ferra moth hi nauth intaya 1), mer wel moth hi kestigia vmbe sinne scatha 2). Jef thet hors dulgat anne man, as 't sine hera hine mith tame halt and mith lere bileith hath, so schel hi 't beta, ascha hi 't self deen hethe, ney hit were buta syn witcippe her schyn, and [165] wr zyn wald ronne. Hoth so thes mannes ayn fya doth, thet scel hy beta aldus, enbete. And dulghat hit een dyar, iesta deth thene scada, half ti betane, and nene frethe heran ner lyodem. Enbete and onbrinscze.

§ 21. Thi thiachmerch and ermmerch, and breynpanna, burstbeen, sculderbeen, thi beenbrekis thera alreëkis bote viii panningen and xiii ensa, xvii engheler, en clena myn, also fyf soe thio bote mara ne se tham viii ensa and thria pund. Thet is strythheftich sceth. Is 't strydwerdich 3), and hi wrwonnen werdith, so scel hy beta herum and liodom. Enbete and onbrinscze.

§ 22. Reggisbenbreke en pund. Thribete. Soe hwa me syoth truch summe 4) buch, soe ach ma hine to metane bi ther syda, ther hit korthera is, and twiscka twam endan, bi this thummis kathe, so ach ma him ti gewane ayder thumma kate fior penningen myn than fyf ensa, xvii engheler, en clena myn; thene inrethe alder toe. Jefthi man sprech, thet hi vr all zyn lethe tha thre delan vrlerren habbe, and hi thin fiardel behalden habbe, bikant ma hith, soe is 't viii pond and thribete. Enbete and onbrinscze.

1) C. in caya.

2) C. statha.

3) C. strid werdith.

4) Forte: sinne.

Benbreke an der fothwersth allerlyck viij panningen bynna x ensem, xi engheler and fyf clena. Enbete and onbrinscze.

§ 23. Hwerso thi man stothen werth truch sine machtem, truch dat fel, thio bote en pund, hit ne se, thet hi ferra wolle spreka, soe mey hi habba thria sinekerf; thio aersta thio sciapsine 1), and thio waldsine and thio fruchtsine; hir moth hi fan tigia thria onnameda morth, tha ach ma allerlick toe betane also dyora else an manslachta, iesta xii-sum onswerra. Hwam soe werth ofsne than sin hotham, thio riuchte bote vmbe thene ferra sex pund, vmbe thene wenstra sextehalf pund. Werth hem syn pinth ofsneyn viii pond. Hine wirde eth wiuem ther bekanth, so ach hi nene bote vmbe thet manslicke, vmbe thine peynth offeseynth. Sulch boech halt xviii pond. Enbete.

§ 24. Blicande blodresna binna clanem en scill. and ix ensa, xi engheler and vii clena, iesta thre ethan. Metedolgh binna clanum xii scill., ix-half engheler, iesta thre ethan. Metedolgh, inre in thine buch, xxxiiii ensa, acht ende thritich engheler and iiiii clene. Sulch boech halt xxix ensena, xxxiiii engheler, sex clena myn. Metadolgh buta clanum x ensa and viii panningen, iesta ethan 2) xii engheler and fior clena; thrira leseka allerlich fyf scill., fiardahalf engheler and ene clena. Erescredene 3) iiiii ensa, fior engheler, fyf clena myn. Sinkele alsoe. Thrira benbreke xii scill., mith en ethe ti haliane, ix-half engheler, en hala clena myn.

§ 25. Hwaesoe dulghet werth truch erm and [166] truch scunck, truch foeth, truch handa, hwerso is twiska tha twa dolgh helis fellis, thrira finghera breed, soe

1) C. sciapsine.  
3) Herescredene?

2) Jefta ethan schijnt mij overtollig.

ach hi thes ingunges xviii ensa, and thes wtgunghes also-fula; thet were to gadere thria pond. Thio wapeldepene binna thes koninges merken, binna tha seburch 1), fior panningen myn than xxix ensa.

THET SEND RIUCHTE BOTE BY WYSENE THES GRUND-  
STRUWERIS 2).

§ 26. Thes ondema 3) wtgung xii scillenghen. Thi in-renne this blodis xlvi scillingen. Hwaso otherne dulget mit saxe, iesta mith ermborsta, iesta mit bogha, tha send thribete ti betane. Dayeth hi thene dach alder on, mith ene ieldim ti ieldane and twam ferdum; hir ne se then in tha loeghum, ther tha thine ield te bescriuwen send. Hals-slech twischa wede and seed 4) viii panningen and xiii ensa. Een swemsleech fior pund and v ensa; thet is wil-ker this landis xviii ensa. Thet inre inor thet lyf, buppa da reffe, thio botha is xxviii tunan. Thi benbreke an der breynpanna viii panningen and xiii ensa. Thes forma benis wtgung alsofula. Thes otheres fior panningum and vii ensa. Thes tredda xii panningen and thria ensa. Thet inre in thet hauda fior panningen myn than xxix ensa. Thio erghene viii pund. Thio dawethe fior pund. Thet hi sprechit *ut supra*. Thi wlite onder tha andletene fior panningen myn than xxix ensena. Thes vnberna benis nachte nene bote. Thet is benis wtgungh, ther wta tote geyg anna 5) haude.

§ 27. Jef ene manne thio tunge ofsneyn is, so is thio bote ene twede ield. Blodresne truch tha tonge xxx scill., and onbrinsche. Hwerth emman in zyn hals dulghet, thet hi wrigande gunhe, x-half pond. Hwerth ther en man in thin strotbolla hawyn, iesta slain, iesta stath, and werth hem dio spreka thia fiardele erra, so ach hi iii

1) C. se Burch. 2) C. grand scriweris. 3) C. onderna.

4) Lees: scred. 5) C. geyganna.

pond; werth se tho haldele erra vi pond; is tha thre delan hawey x pond; allerlick on ti brengane mith sondergha ethe. Fan der here thet selue riucht, and ther syone and fan der tungha thet selue. Thes felles onflecht vii scillingen. Siures 1) wt also stor. Thre swemslekan and thre erdfallen and thria wapelpina habbet ene bota and ene riucht. Thi hagesta swimslech xviii ensa; thi midlista xxvi scill., thi mynnista xiiii scill.; tha lada sex ethan. Abel and incepta x scill., buta ethe. Heeth and kyelde x scill., aider mith ene ethe thi haliane.

§ 28. Thera fif senne allerekis bote xxxvi scill. *Visus*, [367] *auditus*, *gustus*, *odoratus*, *tactus*.

§ 29. Thet wr lid thes agha vi scillengen. Thet nederste lith v scill. Ongneyles inscatenga xxxvi scill. Wederwandelinge xxviii scill. Berd of barneth iesta kanep of barnd werth fiardahalf pond; tha latha sex ethan. Lamma tana, lamma fingherum ach ma to betana mith threm pundem. Hwasoe otherne zyn clana to ranth an sin wille and this otherne onwella, soe is thio bote iiiii panningen myn than fif ensa, thet is vi-tehalf engheler and threddahalf clena. Halth hi thine cop, and swenghet hine mith tha biere, thio bote is twin scillengen, thet is oerhal engheler otherhalf clena. Hwam so ma mith wald biscred 2), iesta frowen hiara freslan offe kerth, soe beta me 't 3) hemman mith twam ensem and mith viii pundem and mith fiorunda destha thrimen penningen, thet is xii-half scill., zonder ene hala engheler. Hwaesoe otherum senghet zyn haud, sin bote is x ensa and x pund and fiorundista thrimen 4) penningen, thet is xiii-half scill. and otherhalf engheler and syftehalf clene penningen. Hwasoe otherne werpth mith koppe and mith tha byare vnder tha aghene, thio

1) C. Sinres. 2) Biscered? 3) C. betamet. 4) C. Thrimen.

bote is fior panningen myn than fif ensa , thet is yi-tehalf  
engheler and threddahalf clena.

*Et sic est finis istius libri. Deo gratias 1).*

---

Hier volgt alsnu in het handschrift het op bl. 167 verso tot 184 voorkomende , te weten :

Bl. 167—169. Als wy lesad in cronias (cronicis?) , enz.

Bl. 169 verso tot 171 schoon.

Bl. 171—182. Tha ma screef enz. Zie *De vrije Fries*, deel II , blz. 117.

Bl. 182—184. Dae cronika fan Hollandt.




---

1) Men leze vooral de aanmerking daaronder, wanneer men de vergelijking gemaakt heeft met dit stuk en het *Charterboek*.

**I N H O U D.**

	Blz.
<i>I. Weinbrenzera bota.</i> . . . . .	185.
<i>II. Payment in Westergalande and in Aestergaelande.</i> . . . . .	194.
<i>III. Alhyr is tha oenbeghinne fan tha botem.</i> . . .	197.
<i>IV. Thet send tha botha by wisera thes grundsstruweren.</i> . . . . .	209.
<i>V. Hyr is thi oenbeghin fan Hemstera boten.</i> . .	213.
<i>VI. Thit is van walddethum.</i> . . . . .	220.
<i>VII. Alhyr is thi oenbeghin fan tha botem twisckaland.</i> . . . . .	222.
<i>VIII. Hyr beginneth tha riuchta bota in Woldensradeel and fyf delan.</i> . . . . .	224.
<i>IX. Thet send tha bota in tha dele tho Lyowerd.</i> ..	246.



## VIII.

### GEESTELIJKE REGTEN.

Wumkes.nl

## VOORWOORD.

---

**W**ij hebben gemeend, van de hier volgende *Statuten van het Bolswarder Dekenschap* twee afdrukken te moeten geven, en wel tegen elkander over; en zulks om de volgende redenen:

1o. Omdat het een stuk het andere toelicht, en hierdoor een beter overzigt over de kerkelijke zaken is te krijgen, en dezelve alzoo hier behooren geplaatst te worden.

2o. Omdat wij ten gelijken tijde een dwaling wilden verbeteren, welke door het *Charterboek*, met betrekking tot het jaartal, en dus ook met betrekking tot zijne plaatsing in hetzelve, is begaan.

Immers, in den aanhef dier Statuten, op de volgende bladzijde voorkomende, lezen wij, dat zij in het jaar 1277 zijn uitgegeven, en in het slot dier Statuten, dat zij op den dag van de maagd Katharina (25 November) zijn geschreven, en dat Walteke, deken en persona op Nijland, die bezegeld heeft in het jaar 1455, op den dag van Bernardinus den belijder (20 Mei), dat die voorschreven punten ook andere dekens bezegeld hebben, die zijn of geweest zijn, en dat die, welke deken willen wezen, die bezegelen zullen; en dat de bezegelde Statuten in de stads kist zullen zijn.

Het is dus ten onregte, dat men die vernieuwd noemt, en op het jaar 1455 plaatst, terwijl de dagtekening 20 Augustus mede verkeerd is: want dit is de dag van Bernardus den abt. Hieruit kan men zien, dat Bernardini den belijder, zoo als aldaar in de noot *nn* wordt aangegeven, de ware lezing is.

Die Statuten hadden dus op blz. 120 van het *Charterboek* moeten worden geplaatst, en volgen achter de aldaar eindigende *Boetregisters* van 1276.



# GEESTELIJKE REGTEN.

---

## STATUTEN VAN BOLSWERDERA DECKENYE. 1277.

[Uit een MS. 4to, blz. 44, in het Burgerweeshuis te Leeuwarden, gecollationeerd naar een van *Bolsward. Chartb., I, blz. 549.*]

In nomine Domini. Amen. Dit spreckt: In dae naeme ws Heeren tuySEN jeere ende twa hondert jera ende saun ende santich jera effter Christus berta, soe sint wy saun tjerka, dat is: Bolswerdera kerspel ende Hichtum, Burgwirt, Wilsum, Tzerckwert ende Scettens, ende dae fan Dedighen, deer habbet eendrachticheed makket, by reed wser persinnen van wse tjerken, dat is: her Syrik, her Rieuwerdt, her Tjardt, her Tya, her Poppa, her Otta, her Douwa ende oer wysera lioden, als fan dekkens riochte, ende fan syne wroeginga ende fan syne banninga.

DY AERSTA PONDT.

In 't aerst: Dat me nen dekken thoe riochte scil staen, het ne sie, dat hy 't sidza by zynre conscientie, dat hy

## GEESTELIJKE REGTEN.

---

[385] I. HIER BEGHINNEN DIE STATUTEM  
FAN BOELWERDE DECKENYE. 1404.

[*Chartb.*, I, blz. 341.]

In nomine Domini. Amen. Dit sprekt: In den namma ons Herens thusenth fior honderth ende fior jera efter ws Hera bertha, soe send wy tsauen 1) tzerka, dat is: Boelswerth, Hichtim, Burchwerd, Hertwerd, Wilzem ende Sceltenze (ende dae fan Dedighem habbet wy oennymmen), dat wy sin wr een warden, ende habbet een endrachtic heith macked, by wysera meenthe rede ende by wysera lyodena rede, als: fan des deckens riuchte, fan ziner wroghinge ende bannen.

2) In 't aerste. Dat men nen decken schil to riuchte staen, hi en swerra enen stouwenden eeth to farra tha meenthe ende to farra tha iennen, deer dit riucht byfellen is fan thisse menthe foirsch., in zyn openbeer riuchte, dat

---

1) C. tsawen. 2) In margine, met eene andere hand: Simonye verbooden.

\*

se habba hieret ner capet, ner mey symonye opcommen se, ende fry ende Freesch to wessan.

### II.

Dyo lettera pont is: Dat ma nen dekken theo riorchte scil staen, dan dyn frymsin ende eftersin, binna al dae jera; ende sint et swere sekka, dier in syn sinriocht theo claege commet, soe halda dy dekken jetta ene dey; ende dy riorchdey theo Boelswaert theo lidzene, aldeer hy syne sinriucht halt, ende oers naerne.

### III.

Dy tredda punt is: Dat er enigha swera sekka ney den frymsin ende den aftersin fuela, in da jera, dier dio ewa naet daye mochte, dae sekka riorchte dy dekken by layngim ende claege, in der tyd, dat yae scaet ende ghaet.

### IV.

Dy fierda punt is: Dat dy dekken scel nemmen theo ban dwaen, hy sy riorchelyk laedit; ende wil hy dan naet foldwaen, dy dekken dan syn folle riorcht deer aen theo bigaen; ende hy sy dan helpeloos fan der meente.

### V.

Dat fyfta punt is: Dat dy dekken nenne hoygera fellingga lyoda<sup>1)</sup> scil, dan by dio fierda pennigh. Claege om tre scilling, dan is dy dekkens fellinga een scelling.

### VI.

Dy sexta punt is: Jeft er in da tjerka alsoe swerlik fochten worde, dat hit dio pause theo byheerda, da paus sina ban, ende dy dekken nen ban. Wirt er alsoe swerlic fochten, dat dio tzierk iof dat hoef bysleyn worde,

1) Lees: ledā.

hy dae deckenya naeth heerd habba om ennige somma fan ielde, ende dat sie hem op rekenscip iouwen sie.

Item, dy ora pont is: Dat men nen decken schel to riuchte staen, oers den da freemsende ende den estersinde, ende thre riuchtdegghen aldeer toe.

1) Item, thi thredda pont is: Dat ter enige swera secken foelen ney thisse fremdsinde ende estersinde, binna ieer, deer dio ewa naeth daya mochte, als: fan helghena gude, ende fan aefsten, ende fan oers seckem, deer da misdedige fan aech *absolutionem* to hebben, da secken riuchte di decken by laynghen ende claghe, in der tydt, deer hia gaed ende scaed. Ende di decken emmer fry ende Friesch to wessen.

2) Item, di fiarda pont is: Dat dy decken scel nymment toe banne dwaen, hi en sie riochtelike moneth ende ladeh; ende wil hi dan naeth foldwaen, dy decken zyn ful riucht oen hem toe begaen; ende hi sie helpeloes fan der meente.

3) Item, di fifte pont is: Dat di decken scel nen ha-ghera fellinga ledra, dan bi dae fiarda panning.

4) Item, di sexta pont is: Jeft er in der tzercka zoe swerlicken fochten wird, dat hit dae pause [186] toheert, dae pause zine banne, ende di decken nen banne. Werth er also swerlick fochten, dat dae tzercka ief dat hof be-

---

1) In marg.: Wat tyd riucht halden wird. 2) In marg.: Van den ban. 3) In marg.: Van den broeken. 4) In marg.: Van foichten in da tjerka.

ende hit dy bisschop thoeheerda, dio tzierka her bettringa,  
ende dy dekken nen, hit ne sie, dat hy dae bisschops  
sekka habba, soe nemma hy da ban, by dae sinriocht  
therra Freesna.

## VII.

Thi sawende pont is: Jeft er lichtlic fochten wordt, als  
mey fauxfangen ende mey dwistslekkum, dat yo *immunitas*  
wirt invochten, ende dat dat hoef naet bysleyn wird, dio  
tzierka her bettringa ende dy dekken syn ban. Is hyt dien  
op der houwa, dy dekken een alder Franker scild. Is  
hit dien in dio tzierka, twier scilden.

slayn wordde, dat tet dae biscope toe bihere, der tzercka her betteringe, ende di decken nenne ban, het en sie, dat hi des biscops macht habbe; hath dy decken des biscops macht of saken, soe nima hi dae banne, bi dae sindriuchte der Fresena.

1) Item, di vii. pont is: Jeft er lichtelika fochten wird in der tzercka, als mith faxfanghum and mith dusslekum, dat dio *emunitas* worde infochten, ende dath hof nath beslayn wordde, der tzercka hiare bettringha toe, ende dy decken zyn banne toe. Is hit danne op dae houwe slayn, di decken en schild; is hit in der tzercke schyn, tweer scildan; is hit onder dae fremdzinde schyn, iesta onder dae eftersinde, het se schien op hocka tydt het schyn se, ende word er fochten onder des deckens fremdsinde ende eftersinde, ende onder zyn riuchtdegghen, riuchtelika mit faxfanghum, and mith dusslekum, and mith blodresna, buta ther tzercke and buta da houwa, di decken twa pont ti bannen. Ende fan lamma ledum, and gherfalliga ledum, ende breynwonden, en marck to banne; ende fan daedslachta onder dae sinde alsofula, als hyr ney scriuwen steed.

Item, di achta pont is: Dat ma dae presteren scel nen tyande iae fan der pondsmete, ende hia scellet om nen paeplika pronda claegia, oers dan om da fiouwer tida, ende om da thria offer ende sawendel, als ws ald sindriucht hald, het en sie, dat ter die huusman meer op lidze. Ende faerth er en man wt dae gae, ende hy iouwa zyn land to here, dy ienne fan zyn land to dwaen, als hyr ney scriuwen steed. Ende sin ther enige liode, der to claester wollet gaen, hws ende hielde, deer hia habbeth, ende dat neste land, in dae helde to blyuwen, om den penningh, deer 't weerdich is; ende dae helghum ende dae presterum alsofula, is dat sindriucht seyd.

1) In marg.: fauxfangen.

## VIII.

Dy achtne pont is: Wirt ter eenich mensche byschrioun, als dy dekken syn riocht of syn sin halt, om wanandert, soe schil hy 't beta mey een hael pund. Om een onlest, destelyka by een hael pund.

Item, dy nyogende pont is: Hwersoe di prester iesta di nonninck habbet en saen weer dyn leya, ende di ena leya to ienst dyn ora, hiae mit Freescha breuen ende mith Frescher tonghe hiara plachta to eyndene; ende di on-spreker scel zyn riucht sprecka openbeer, der hi den [187] sitter mey wrwinna wil; dy sitter des to lika deer toe ienst.

Item, dy tyande pont is: Hwersoe en stryt falt twiska den prester ende dyn leya, iesta dy moninek habba en saen weder dyn leya, ende dyn leya dat bewysa mey met twam orkenen, dat dy prester iesta di monick den leya eer oensinga iesta aentaste, deer mey dae banne quyt, hit en sie, dat dy prester iesta monick mit liker orkencip dat bewysa moghe, dat dy leka thet stryd rede, soe bete 'r zyn ban, ende iouwa dae decken fan dae prester den sexten penningh to banne, ney dat dio bothe graeth is, ende den achtende penningk fan dae moninck, ende naeth meer.

Item: dy xi. punt is: Dat men nen moniken schil to riuchte staen, bihale ti Wondenze to da ware, ende ti Boelswerd toe dae zinde; ende habbet hia gastlika riuchteren wonnen, ney hiare *priuilegia*, hiae dy ienne toe brenghen toe Boelswert in den sindstal, ende hemmen aldeer to riuchtane toe nymen ende toe iane. Ende hweersoe dio heilige tzercka naelh hlya mey wr needhelpa, soe scel eleck pondameta in dae gae allick scildich wessa. Is 't monick gued, is 't pronda gued, is 't papena gued, is 't huusmans gued, distolika to schoeten, ende toe schilden, ende toe heerferdem, ende frede mey to kapyane, deer des landis orber is.

Item, den xii. pont is: Dat ma, om Godis lowinga, twiscka tweer leyen, in des deckens riuchte, nen riucht scel tyelde. Ende weer emmen scriouwen, als di deckem syn riucht iesta zind halt, om wanandert, zoe scel hy di banna beta mith en hala ponde, ende om een onhlest een

## IX.

Dy nyogende pont is: Elka huys, dier fior rekkenen is, schil jaen andt halling thie deknye; dy jenne, dier dat naet det, dy verbert en hael pond.

## X.

Dy tienda pondt is: Jeft er eniga man is, deer syne synd wrsmaat, en dier naat comme wil, soe scil dy dekken hem aldier elkes deys banscildich schriuwa, ende hem laya, hocke tyd soe hy wol, ende dae klaegera helpa, hit ne sye, dat hy in dae tydt, dier dy sind waes, sieck wiera, tha ma thine synd heth<sup>1)</sup> tho, ande was nauth thi huyse commen, als me thine sind halt. Foert meer: Iefsta dat hem syne viant sine synd wrspiert habbit, end dat syn foerspreka nougelyk bewyst, soe scil hem dy dekken een sycker loeg lidze, ende syn sekka aldier voerandrien; ende dy jenne, dier siek waes, jeff wr 't selt wetter waes, dy schil nesta synd anderde.

## XI.

Dy elfste pont is: Dat dy dekken scil nen man nen brief seynda, ner tho banne dwaen, ner om nen sekken pynningha, hy ne sie van syn persinna ende fan syne foegden wroeget.

## XII.

Dy tolleste pont is: Dat dy dekken schel nen wroeginga nemma, hor by hem selma ner by nen menscha, ende dy menscha, dier aldus wroeget wyrda, is wer dy dekken scildich hor ty jechtane ner ty bysekkana fan disser wroginga, dier hem dy dekken bythyet, jeff oder lyoedt.

## XIII.

Dy trottenste pont is: Dat dy persona syn selvis sekka naet wroegje mey, men da foegden scillen sa wrogya,

1) Lees: keth.

grate; het en sie, dat dat clam 1) in dae riuchte openbeer sie, dan twa pond di decken. Elc huus, dat reckende is, scel iaen een halling to dekema; dy ien, deer dit naet det, een hael pond wrbered.

2) Item, dy xiii. pont is: Jeft er enich man is, deer dyn frimdsind vrsmayeth, ende naeth comma wil, zoe scell en dy decken elkis deys banschildich scriuwa, ende hy laye hem, honeer hy wil, ende dyn clagher riuchtis bihelpe; het en sie, dat hi in der tydt, dae di send was, syeck were, iefta wr dat zalte wetter was, dae hy den sind kette, ende nys naeth to huus commen, als ma den sinde halt. Iefta dat hi in 3) zyne fianden den wey wrspeerd habbet, ende zyn foerspreka dat noulike bewyst, zoe scel dy decken him [388] een sicker loech lidza, ende sine secken aldeer to wrandrien; ende di ienne, deer seeck werd, iefta wr dat zalt wetter is, dy scel to da eftersend andria.

Item, di xiiii. pont is: Dat di decken scel op nen mannen brief senda, ner toe banna dwaen, ner op nen sec-kem pyniga, hi en sie fan zyn persinna ende fan sine foechden om dae secken wroghet.

4) Item, di xv. pont is: Dat di decken scel oers nen wroeginge hera, hor bi hem selff ner by nen menscha. Ende di menscha, deer aldus wroghet wert, nys foer dyn decken scildich hor to iechten ner bisecken fan disse sec-ken, deer hy di decken betyed, oft oer liode.

Item, dy xvi. pont is: Dat di persenna scel syns seluis secken naeth wroegia, mer dae foechden scel ze wroegia,

1) C. clayn. 2) In marg.: Van excusatie. 3) Lees: him.  
4) In marg.: Dy persinne en voogden zullen wroegie.

aldeer wroegelyk is, ende dy menna deel da maere tho folgana. Ende dy foechd schil syn selvis deda jeff syn selvis sekka, dier hy hat op enich menscha, naet wroegya, mer dy persona ende da oere foechden scillen sa wroegya, dy minra deel dy mara deel thi folgiana. Is 't van dae tzierka weygena jef der heylgana, soe wroeget dy persona ende syn foechden, ende dy minra deel scil da maare deel folgya.

## XIV.

Dy fiorstensta pont is: Dat hwaso dissa fyra brect, op da Paescha moern, Neyjeersdey, dis hilligha grata Kruysdey, dier hieten is in dyo Scriptuyren Ascensio Domini, Tolleste deys, des heyligen Sacramentis dey, alle sinte Marie deggen, Alle Goedis Heiliga, wse Patroens dey ende wse Tzierkmissa dey, dy schil da ban beta mey twa pont. Hwaso fiocht op disse forseida hachtyden, lichtlyk, mey fauxfangum, ende mey dwystsleeckum, ende mey bloedrisum, soe scil hy da ban beta mey een pond. Wirt ter ferra fochten, soe is 't twae pond. Dis Sneys fyra ende dae Apostola fyra, sinte Laurentius, sinte Nicolaus fyra, hwasoe brekt disse vorseyda hachtyda, dat hy naet en fyret, dy schil dy ban beta mey een hael pond. Van der kaese eack also.

## XV.

Dy fyftonste pont is: Da littiga gaen of da littiga kerspel, deer min habbet dan fiouwer fouden, dae schillet nimma twier, dae soe beste deer sint in dae kerspele, thoe dio wroeginga, eer dio wroginga heel sint; ende hat so hya dan wroegent, ende fan alle sekken, deer wroegelyk sint, jefte dae meste deel fan hemmen mey da persona, dat schel wessa een heel wroginga; ende sint er fiouwer foechden in dae kerspele, hot so hia mey dy persona wroeget ghelyka, dat scil wessa een heel wroginga; ende mogen ya naet wreen in da wroginga, hot so dan dy persona

aldeer wroechlick is, dy minre deel dae mara ti folgyane. Ende ti foeget scel zyns zeluis seckem ief deda, deer hy op enich menscha haeth, nath wroegia, mer di persinna, ende oers dae foeghden scelle ze wroegia, di mynre deel di mara to folgiane. Is 't fan helghena weghen, soe wroegya hit di persona enda da foechden, dy mynra deel dae maerra to folgiane.

Item, dy xvii. pont is: Hwaso fyra brect op dy Pae-scha moern, Pinxstera dey, Cryst moern, Jeersdey, Toelfta dey, grata Cruysdey, deer hath in dae helga Scrista As-centio Domini, des hilga Sacramentis dey, alle sancte Marie degghen, Aller Gods Heiligen dey, ws Patronis dey 1) ende Tzeremissa dey, dy beta mith twam pondem dae banne. Hwaesoe fiocht op disse daghen foers. op haech-tiden, lichliken, mit fauxfanghum, mit dusslekum, mit blodresnem, soe scel hi dae banna betha mith ene punde. Wirth er fora fochten, mith twam pundem. Des Sonnen-deys fyra ende Apostela fyra, sancte Laurentius fyra ende sancte Michielis fira, hwasoe sie brect op disse foerseide haechtida, dat hy nath fireth, di scel da ban beta mith eenre haler ponde. Fan der kase alsofula.

2) Item, di xviii. pont is: Dat dae liteka gae, deer myn habbet soe fiouwer fiochden, dae scelletnymma twer da vroedste, [189] deer send in dae gae, tot der wroginghe, eer dio heel sie; ende hath hia dan wroghet fan alle seckum, deer wroechlic sent, iefta dy maerra deel fan himmen mit di personna, dat scel wessa een hael wro-  
ginge; ende moghen hia naet wreen in dae wroginghe, hat soe dan dy persenna mith dae twam foechden wro-

1) In marg.: Patroons.

2) In marg.: Fan wroeginga.

mey da twa foechden wroeget, jef dy maeste deel mey dy persona, scil wessa een heel wroginga.

### XVI.

Dy sextonste pont is: Is dat sek, dat ma wroghet fan thieste, fan menneed, van hoerdom, fan schaeckraeff, fan hoedene sekken soe het sie, dat me 't wroeget, soe scil ma dae secka bythioda, hweerom dat hy wroeget se, jefftte wier fan dat hy se deen habba, jeft wier hy ze deen habba.

### XVII.

Dy sawentonste pont is: Dat ma nen knappa, ner nen fry famma, des aersten jeeris schil wrogia om minschip, ner dy dekken mot se pynningia. Dwaet jae 't dis lettera jeers, dy dekken twa pond. Willa jae des tredde ieers, by da personna ried ende des dekkens, naet wrfolla dat aeft, ende willet langara hiara minscip onjouwelykke toe gara drywe, soe schille ze dy dekken pinninga gelyk dy oera hoera.

### XVIII.

Dy achtenste pont is: Jeft er en man is, dy een aeftre syd hat, ende hat menschap mey een frye famna, soe schil hy da ban beta mey een merk van sextiga ridderen. Jeft er een vrouwe is, dier hat en aefsten man, breck io hia aeft vor een fryen man, soe scil hyo also wal bethia voer dy dekken mey fiouwer merkum. Ende dy dekken dat niet thi ontsaen, ner dy dekken thi absolverjen, hit ne sie, dat hy se van hem lethia, ende syn aeftre syd weder nimma. Foert meer, dyo vrouwe, die in lykka forma det, dyo schil also wal da ban beta mey fiouwer merkum,

ghet, ief di mara deel myt dy personna, dat scel wessa een heel wroginge.

Item, di xix. pont is: Dat ma wroegia fan tiefta, fan meenedum, fan hoerdomme, fan scaeckrawe, fan hedena seckum dat hit sie, deer ma wroghet, zoe scel ma dio secke bithioda, weerom dat hy wroghet se, iefta wrhwam hi se den habbe.

Item, di xx. pont is: Dat ma nen frian knappa, ner frya famna, des aerste ieers scel wroeghie om meenscip, ner di deckeh moet ze pinighie. Libbet hia des lettera ieers, di decken twa pondt. Wollet hia des thredda ieers, bi des personna rede ende des deckens, dat aefta naeth wrfulla, ende wollet hia langhera hiara menscip onwitlicka to gara driuia, soe scel sie di decken pinighia lick da wrhoere.

Item, di xxi. pont is: Jeft er en man is, deer een aefsten zyd hath, ende menchscip hat bi ener fryer famna, zoe scel hi da ban betha mith ene merck wer dyn decken; dy merck to recknyen mith sextigha ridderen. Jeft er een vrouwa is, daer een aefsten zyd hat, ende breke her afte mith enen fryen man, soe scel hio beta alsofula toe iens dyn decken.

Item, dy xxii. pont is: Jeft er en man is, deer hath en aefsta wyf, ende hat dae wrdryowen, ende een frya famna in die stoel set, ende sit deer by, di scel dae ban betha mith fior merckum foer den decken. Ende di decken dat nath to ontsfaen, ner hem to absolueeryen, het en sye, dat hy sie fan hem leta, ende zyn aefsta zyd weder nym. Ende dae vrouwa in lika maneren to dwaen als voirss. is, ende da ban tho betene mith fior merckum.

ende hier aefte man weer nimma, jef nin absolutie hier to dwaen.

### XIX.

Dio niogentenste pont is: Jefst er een man is, dier haet een aefste vrouwe, ende de frouwa, dier haet een aefste man, ende elk laet syn aefste wylf sitte, ende werpet hiara manda thoe garra, ende hwa<sup>1)</sup> menschip, ende sittet in hoerdoem, ende libbet in graeter onkuysigkeit, dier is thoe jens God ende dio heyliga tzierka, soe scillet hya den ban beeta mey sekx markum, ende dy dekken nen ban thi nemmen, ner naet thi absolverjen, eer hy sa a twa driouwen het. Jef jae dis bannis naet ontsyaet, dy dekken syn volle riucht der oon te begaen, als 't riucht seit.

### XX.

Dy twintigsta punt is: Jeff disse vorsz. liode, deer aldus onriuchtelika libbet, ende Gode naet ontfruchtet, ende dat afte nallet naet halda ner weder urfolla, ende wollet sceda in dat afte, so scel se sceda dy dekken riochtelykke, al ney da gastelika riochte.

### XXI.

Dy een en twyntigsta punt is: Hwerso twa, deer bysibbet sint, to samene jeff to samene sittet, da scellet da ban beta mit sex merkum; dy dekken nene ban ty nymane, ner naet ty absolverjane, eer hy se on twa drouwen haed. Jef hya des naet onfructet, dy dekken syn folle riocht oen ty bygane.

### XXII.

Dy twa en twintigste punt is: Hwerso een man fan syne persona en fan sine foegheden, jef van sine tolnen wroghet wert um aan meeneth, ende het ene heele wroginge is, jesta di masta deel haed wroghet, ende dat noghelike haed bywiset, hwer hi den meeneed haed swerren,

1) Lees: dwa.

Ief hia des bannes nath ontfruchten, di decken zyn fulla riucht deer oen toe begaen.

Item, di xxiii. pont is: Jef er en man, deer hat een aefta frouwa, ende een frouwa, deer hath een aeften man, [190] ende letet ayder hiara aefta zyd sitta, ende werpeth hiara manda to gaere, ende biare menscip, ende sittet in hoerdomme, deer is to ienst God ende ewa, so scellet hia dae ban beta mith sex merkum. Ende di decken nen ban to nimmen, ende nath to absolueren, eer hi sie en twe dryowen hath. Ief hia des bannes nath ontfruchten, di decken zyn fol riucht deer oen toe begaen, als 't riucht seit.

Item, di xxviii. pont is: Jef disse foirss. liode, deer aldus onredelika libbet, ende God nath ontfruchtet, ende dat aefta nath wollet halda, ner weer wryfulla, ende willet in dae aefta scede, soe scel ze de decken sceda ney dae gaestelika riucht.

Item, di xxv. pont is: Hwanneer twa sibba zy, and to gara sittet, da scellet da ban beta mith sex merkum. Ende di decken nath to absolueren, eer hi sie on twa driowen hat. Ief hia des bannes nath ontfruchtet, dy decken zyn fol riucht to dwaen.

Item, dy xxvi. pont is: Hwerso en man wroghet werth fan sin persona ende fan dae foechden, om een meeneed, ende een heel wroginghe is, iesta di maesta deel wroghet hath, ende dat nowelic bewysd is, hwer hi den

ende hwam, ende hweeromme, so scil hi da ban beta mit sex merkum.

### XXIII.

Dy trya and twintigsta punt is: Hwerso een man byfochten wert in sine ayne huse, ende by in der neetwerre, wt sine huse, anna man dootslacht, jesta buta sine huse, in ener openberre neetwerre sinis livis ende synre leden, dy scel nene ban beta da dekken.

### XXIV.

Dy fiouwer en twintigsta punt is: Hwaso anne man doetslacht mit fortochta sinne, ende mey hem nene scild jane, dy scel da ban beta mit tria merkum; ende mey hy 't bywysa in lika sekum, en dat hy 't to fara werket hede, ende da epenbeer is, ende naet foldwaen en wölde, so beta hy da ban mit eenre merk.

### XXV.

Dy xxv. punt is: Hwaesoe en daedslagt wr sette soene ende wr kesten munde, ende wr swerrenden eeden, dy schil da ban beta mey sex merkum, het syd 1) hy 't mey syn persona, ende mey twam foechden, ende mey sex trouwe buyren, dat bywyse moghe, dat hy, dier sleyn is, him efter reede 2) soen in syn lyv ende syn lyaе ende syn goed, ende hy deen eed ende dae soene habbe inbritsen, soe scil hy dae ban beta mey trym merkum.

### XXVI.

Dy xxvi. punt is: Hwaesoe fan moerde ofte moerdbranden an da riucht verwonnen wirt, jesta fan syn persona jef van syne foechden wroeghet wirt, dy schel dae ban beta mey sex merkum.

### XXVII.

Dy xxvii. punt is: Hwaesoe dio tzierka inbrekt, ende da heyliga gued stelt, dy schil da ban beta mey sex mer-

1) Lees: het en sy dat.

2) Lees: hem reede efter soen.

meeneed swerren hath, ende hwam, ende hweerom, soe scel hi dae ban betha mith sex merkum.

Item, di xxvii. pont is: Hwerso en man byfochten is wirth in zyn huse, ende hy in der needwer, in zyn huus, an man daedslacht, ieftha butha zyn huse, in openbeer needwerre zyns lyues ende ledena, di scel nen ban betha dyn decken.

Item, di xxviii. pont is: Hwaesoe en man daedslacht mith fortochta synne, ende mey hem neen scild jaen, di scel di ban betha mith tria merkum; ende mey hy 't bewysa inlicka seckum, dat hy 't to farra wrocht hede, ende dat epenbeer is, ende nath foldwaen wolde, zoe betha hi da ban mith en merck.

Item, di xxix. pont is: Hwaesoe en man daedslacht wr sette soen ende wr kesten 1) mund, ende wr swerna eden, di scel di ban betha mith vi merkum, hit en sie, dat hy mey zyn persona ende foechden, ende mith sex trouwaburen, bewysa moghe, dat hy, deer slayn is, him rede, efter [191] der sonna, oen zyn lyf ende ledena, ende oen zyn gued, ende hi den eed ende zoen hab inbritzen, soe scel hy da ban beta mith thria merkum.

Item, dy xxx. pont is: Hwa fan moerd ofte moerdbrande nouwelicke wrwonnen wird, ieftha fan sine persona ende foechdem wroeghet werth, dy scel dae ban beta mith sex merkum.

Item, di xxxi. pont is: Hwaesoe dae tzercka inbrecht, ende der helghena gued stelt, die scel da ban beta met vi

---

1) C. lesten, doch in de noot kesten.

kum, alsoe fier hy nouwelyk wroeget wirt, jef verwonden in da riuchte. Foert meer: Wirt er gaestlyke liode guedt, jef der papene gued, buten da tzierke stellen, soe scel hy dio ban beta mey fiouwer merkum.

### XXVIII.

Dy xxviii. punt is: Hwaesoe nachtis giet tho enis sikers mannis huyse, by slettende doeren ende by ritzene fioere, ende dier scaekraeff deth, dy schil dy ban beta mey sekx merkum.

### XXIX.

Dy xxix. punt is: Hwaesoe ghiert nachtis op syne epenbera fyant, by slettena doeren ende by ritzene fioere, ende dedet dier een raeff, ende dat bywysa mey mey sine buren ende mey syne persona ende mey syne foechden, dy scil dy ban beta mey ena merkum.

### XXX.

Dy xxx. punt is: Hwaesoe ravet omme dat, dier hem afrawet is, ende dat dan schyd in da riuchte, dier en sitten is, ende dat riocht hem helpa mey nennis riuchtes, ner dat syn weeder, soe mey hy by nachtis raweya, soe wel als dis liachtes deys, om dat syn, ende naet meer dan alsovolla als dat waes, sonder banna des dekkens.

### XXXI.

Dy xxxi. punt is: Jeft er eniga menscha jeff eenich lioden hyara kynd ofdrinket, jeff hy wrgamelyk wessen hat in de bihoede dis kyndis, in hiuddene wrgamelykheid soe hett is, soe scill ma lichamelyk penitentie jaen, ende nene ban dy dekken.

### XXXII.

Dy xxxii. punt is: Jesta da jeldera wrlyt wiert, dat s'

merkum, alsoe fyr soe hy nouwelicka wroghet wird, iesta wrwonnen in da riuchte. Werth er gastelika gued, iesta prestera gued stellen, iesta heilighena gued, buta der tzercka, zoe scel hy dae ban beta mith fyf merkum. Eft stelt ma oers liodena gued, op heliga loega, so scel ma da ban beta mith iiiii merkum.

Item, da xxxii. pont is: Hwene soe nachtis gheet tho enes sykers mannes huse, bi beslettena doren ende ritse na 1) fiore, ende een scaeckraef dat, di sel dae ban beta met sex merkum.

Item, xxxiii. pont is: Hwaso nachtis 2) op sinne oppenbere fyand, by beslettena doerem ende beritzena fyore, ende bigheid en raef, ende dat ma dat bewysa mey mey sinne burem and mey zine persona ende foechdem, zoe beta hi dae ban mith ene merck.

Item, di xxxviii. pont is: Hwaesoe raweth om zyn ayn, deer hem ontraweth is, ende dat hy 'th hath beschireth in dae riuchte, deer dy rawer om sitten is, ende hem dat riuchte nath helpa mey nennis riuchtis, ner dat zyn, zoe mey hi nachtis rawa alsofula, zoe hi lichtes deys, om dat zyn, ende naeth meer dan alsofula, zoe is dat sonder ban des deckens.

Item, di xxxv. pont is: Jesta enighe menscha iesta enighe liode hiara kindt ofdrenct, ief wr gamelich hat wessen in der behoede des kindes, zoe scel ma hem lichamelika penitentie iaen, ende nen ban dae deeken om dae wr sumicheed 3).

Item, di xxxvi. pont is: Jef da ieldera wrhlit werdeth,

1) In marg., bereekend (dat is, berakeld). 2) Lees: nachtis gheet. 3) C. wrsinnicheed.

hyara kynd by hemmen op da bedt, jefsta in da widze, jefsta oers in enige secken wrgamelyk heede triesmet, soe scilla ja sie syckerje mey sex buren; ontbrekt hemmen da sykringa, soe scillat hia da ban beta mey eene merk.

### XXXIII.

Dy xxxiii. pont is: Jefsta eniga lyoda habbet een kyndt to hilda, iefta in hyara bywaringe, ende jae werdet wrhlyt, dat det kynt se by hyara wrgamelicheit treesmed werdat, so scellet hya hymmen mit sex buren syckerja; ende brect hyarem dyo syckeringe, so scellet ya dae ban beta mey eenre merk.

### XXXIV.

Dy xxxiv. pont is: Hwaesoe vrouwe jefsta joncfrouw wrcrest, ende wr hiara wille minschip mey hyar hat, dy schil dan ban beta mey sex markum.

### XXXV.

Dy xxxv. pont is: Jeft er twier menschen en aefta bygaen buta dae wrbande tydt, ende naet beden synt, soe scillen se da ban beta mey een hael pond; ende bygaet ze dat aefte in wrbandana tyd, soe scil ma da ban bota mey twam pondt.

### XXXVI.

Dy xxxvi. punt is: Jefsta en monnik syn gaestelyk habyt of syn scapulaer liet, ende wradsche claen oentoicht, het soe dir wrfochten wirt, mey fauxfangum, ende mey bloedryssum, ende mey dwistsleckum, ende mey oers dolgum, dy dekken nen ban; mer wirt er daedslaeyn, een merk thoe ban.

### XXXVII.

Dy xxxvii. pont is: Dat ter nemmen syn claghe mey brieven, deer *libellis* clagha hat; men dyo clagha scelle sa 1) mey syne munde spreecken, of sy spreeka; sint het

1) C. men dyxclagha sellesa.

dat hia hiara kyndt [192] bi hemmen op hiara bedde, ief in da widze, iesta in eniger secka, vrgamelicke treesmet habbet, soe scellet hia se sykrya mit [sex buren; on]l) brect hemmen dae sykringhe, soe scellet hia da ban beta mith en merck.

Item, di xxxvii. pont is: Jef enich lioed habbet enich kynd to hyelde, ief in hiara bewaringhe, ende hia werdeth wrhlyt, dat tet kyndt bi hiara wrgamelicheed treesmet sie, zoe scellet hia hem sykrie mith sex buren; brect hemmen der sykringhe, soe scelleth hia dan beta da ban mith en merck.

Item, di xxxviii. pont is: Hwaesoe en vrouwe iesta ioncfrouwe forkreft, ende wr hyar willa menscip bi hier deth, dy scel da ban beta mith sex merkum.

Item, di xxxix. pont is: Jeft er twer menschen een aefste bigaed buta der wrbedena tydt, ende naeth baden sent, zoe scelle ze dae ban beta mit en hala pond; ende begaerd hia dat aefste binna dae wrbadena tydt, soe scellet hia da ban beta mit twam pundem.

Item, di xl. pont is: Jeft er en monnick zyn gastelika abyt ief zyn scaeplaer 2) ofleit, ende wraudtsche clae oentiocht, hat soe deeroen wrfochten wirth, mit faxfanghum, mith dusslekum, mith blodresnen, mith oers dolghen, nen ban di decken; wird hi daedslayn, en merck to banne.

1) Hier ontbreekt een regel, en is daarop, met eene andere hand, het tusschen twee haakjes geplaatste geschreven. *On* had achterwege kunnen blijven, men zie het volgende artikel.

2) In marg.: Nota.

swerra sprecka, dat het comma bobpa vyf merk jef heygara, ende den sittera van dyn oensprek, dat hy dis *libellum* bygerye, soe scillet hem toedeela, ende dy oen-taelra scil 't him jaen.

### XXXVIII.

Dy xxxviii. pont is: Dat ter nen Tyoesch prester, ner diaken of subdiaken, deer Tyoesch see, moeten foersprecka wessa, meer dan in hiara selvis claega. Is ter een Tyoesch prester, deer habba een tzjerka, foer syn gaelioden.

### XXXIX.

Dy xxxix. pont is: Hweersoe een man van syn aefste wyve scheede wil, ende alda lyoed sint, ende den van gaestlykheid, soe sillen se dy dekken jaen tree scillengen; ende sint het junge lioed, ende sint onmoedelyk thoe garre, dat het dy persona kettich se, ende sine foechden ende hiara buren, soe scille se dy dekken sceda riochlyk, ende al ney da gestelykke riuchte, ende jae scillet jaen da dekken aen merk.

### XXXX.

Dy fyortichste punt is: Het so dier clage comt, dier disse forss. ponten naet fan byscrion is, soe scilleth dy dekken riochte all nei dy sinriuchte der Fresena.

Foerdt mer soe scilleth alla da lioden, dier disse brief scillet sjaen jefta heeren lessen, aldier wytta, dat disse voors. kerspelelioeden, mey hyara personan fan hyara tzierken, foer my commen sint, her Walteka, dier ben een bycannet dekken thoe Bolswaert ende een persona op da Nyelandt, dat ik hemmen disse vorschriona ponten, dier in disse jenwirdighe brieve staet byserieuwen, wierachtelyk my om beden, dat ick dier by riechte wolde

Item, di xli. pont is: Dat een Tyoesch prester, dyaken of subdiaken, ief deer Tyoesck clerck sie, moth nen foersprecka wessa, dan in hiara seluis clagha. Is ter een Tyoesch, deer habba een tzercka, dy spreke foer zyn gaeliode.

Item, di xlii. pont is: Hwersoe en man fan zyn aefte zyd sceda wil, and dat aelda lioda sint, ende om gastlicheed dat aefte, ende hia schelleth da decken iaen tree scillingen. Ende sint et ionge [193] lioed, ende sent onredelick to gara, dat zie da personna kuud, zine foechden ende hiara buren, zoe scel ze di decken sceda ney da gaestelicka riuchte, ende hia scellet den decken iaen en marck.

Item, di xlvi. pont is: Hwaesoe nv decken is iefta wirde scel, dat by zinne ban zal nimia by disse foirs. ponten, ney dat dyo breke graet is. Ende zyn riucht alhyr bi riuchta; ende deer hyr nath in scriuwen is, dat scel di decken riuchta by da alda sindriuchte der Fresena, ende zyn ban aldeer by nyma.

Item, disse foirs. ponten habbet disse foers. meenthe swerren fest to halden, in dat iouwiche to duuryen. In orkenscip disses breues, ende weerheid ende festicheed disser puntena, zoe is dit breef besiglet myt Boelswerda-hemster aenwirder zighel ende mith Ymswaldahemmes aenwirder sighel; ende ick her Jarich toe Scaedauwert, deer nv decken bin toe Boelswerth, dat ic hemlyoed fan disse foirs. gaen buppa disse ponten naeth moye schel, zoo

ende ban nemma, opdat it fast blywe, dat ik wolde dy breet by my bisiglia.

Jemma scillet wylta, dat ik disse vorscrlona lioden, da van Deddinghum mey hiara buringum, habbe disse vorscrlona ponten onthieten, dat ik wol riochte dier mey ende ban nemma, thoe alsoe langen tydt, soe ik dekken bin, ende wil dat dwaen om nemmens gunst ende friondschip. Thoe een tyughe disser weerheyd, ende thoe eener festicheed dera pontena, soe hab ik her Walteka, dekken ende persona op Nyland, dit brief bysiglet mey myn selvis sigel, ende uytjouwen in 't jeer ws Heren M CCCC, als er in den beginne dis brievis stiet byschrion. *Katerinae virginis scriptum. Anno Domini millesimo quadringen tesimo quinquagesimo quinto, ipso die Bernardini confessoris.* Ende disse vorscrlona ponten habbet elkoers dekkenen bysiglet, dier sint jeft wessen habbit, ende sillet sygle dier, dier dekken wessa willet; ende da bisigilda statuten scellet wessa in da stads kista.

Dat eynda disser vorscrlona ponten 1).




---

1) Uit dit slot ziet men, dat, ofschoon de Statuten van 1277 (er staat abusivelijk 1400) zijn, dit stuk door Walteka den Deken in 1455 is ondertekend, en in dien tijd ook geschreven, en alzoo met eene andere spelling, eene copij van het oudere.

hab ick dit breef mey besiglit met myn sigel. Scriuwen  
ende besiglit in 't ieer ws Herens als foirs. is, op heilige  
Sacraments iond, etc.

Hyr eynden dae deckens statutem fan Boelswert, enz.



[394] **II. HIER BEGHINNEN DAE PAPENA  
PONTEN FAN WYMBRITZERADEEL. 1)**

[*Chartb., I, blz. 344.*]

**D**it zynt da ponten, deer begripen habbit dae prelaten ende heren der mena paepheit van der calenda toe Wagenbrugghe, om helpe der onnosela lioedena, ende omme netticheed der hela meeente des delis to Wagenbrugghe.

In 't aerste: Dat eelck greetman zyn tinghet iesta zyn fellinghe opbringe schil mit twam swerne syem, ende elck zwerne zyd mith twam swerna atten, iest mith zyn persenna, ende hit al oprocht is; thio breke eenfaudich, hit ne se, thet hit se fan haudseckum ende in dae sawenbete.

Dy lettera pont is: Hadt binna twam pondem is, dat schel pinigha dy tzerkatta; hath soe buppa twam pondem is ende bynna acht pondem, iesta viii pond, dat scel pinighe dy eehera; hat zoe is buppa acht pondem, dat schel pinighe dy greetman.

Dy thredda pont is: Dat dy greetmanschriuwer nen schryfpanning nyma scel, hwanneer dae greetman dae lioede quyt letet mit sikeren. Also di scriuer van ener clage aen grata tynymmen; hit en sie fan haudseckem, iest dat hy 't vp wrherighe thye, dan twidubbel, iesta twer Flamsche.

Dy fiarda pont is: Dat dae greethman nennen man piniglia scellet fan nenne foerscridenna seckum, hit ne see, dat tet in hiara riuchte schy, iesta in hiara riuchte to clage compt, ende hia et bigrete and biriuchte; ende dae riuchteren fan nene seer meer to nimmen dan dyn sexta panningh, ofte fan ferden.

1) Deze zijn op sint Andreas avond, in het jaar 1433, door de landen en steden van Oostergo en Westergo bevestigd. Zie *Chartb., I, 497.*

Dy fyfta pont is: Dat dae greetman nen liode to scriue to liker pinas, hit ne [se], dat tet ghunghen oen lyf ende oen era.

Dy sexta pont: Dat de greetman nath meer scel nymma dan een pond, ende di eehera twer Flemsche, fan een wanandert iefta fan een onhleste.

[195] Dy vii. pont is: Dat di greetman scel ordelia by twam pundem; ende dy eehera bi en hal pond; ende in anen menen synd, als in dae syen, scel ma setta xx punden.

Dy viii. pont is: Hwersoe brect manschouwinghe, is 't in dae heringhum, iefta bynna tha onfrede, ende in alla reysem, deer dio meente wtketh wirth, dat dae greetman by namma schillet scriuwa din riuchtsculdighem, ende naeth dio meente.

Die ix. pont is: Dat dae lioda, deer enich guede ofstellen wirth, ende dae greetman dae secke riucht, dae clagher zyn ayn goedt weer toe iaen, ende dae greetmaen des tyauwes gued delane.

Die x. pont is: Hwersoe dae greetman ende hyara syen follingha lidzet fan guede to bitallien, also da follinghe to ledien, dat dio schildige hand bytalye, an twira nouwelikera orkenda andert, deer di riuchter aldeer to nyme in dae ghae.

Die xi. pont is: Dat aider greetman scel setta dae pressteren hondert ponde panda, di hala panda ti ontfane di prior van der kalenda to Waghenbrugge, ende di ora helfste ti ontfane dae aldermanne in der kalende. Ende eelck eehera scel setta zyn persona twa marck, ende dat schellet dwaen beide greetman ende syen, eer hia swerreth iefta eer men se naempt to riuchte.

Dy xii. pont is: Dat da greethman naeth riuchta scellet wr desse ienwerdige ponten, buta da mena prestera rede, by pena dis meenedis ende da panda wrlerren. Ende hwanneer ma se beseth in dae presteren dis riuchtis, naeth

to wernen, by der foirs. pena. Ende hwanneer di eehera beseth wirt in dyn personna, wernt hi da personna dis riuchts, meeneed ende zyn panda wrlern.

Dy xiii. pont is: Dat dae greetman ner nemment fan der meente nene setma ner begryp macye<sup>1)</sup> to ienst dae presterem, iesta to ienst gastlicke liode, der gunge to ienst God ende dat gastlike riucht.

[196] Di xiii. pont is: Dat ter nen greetmaen nen ferdeban dwaen scellet, op<sup>2)</sup> nen landboede gaerwysa schellet, noch nen nyar fan landt to ti wysen, het sie to farra ket wr dae gaetzercka, fan da eehera, deer 't land in leit; ende da nammen fan dae lande in scrifte wr to iaen, ende dae eehera dat weer ti dae waer thi bringen, haer 't sie, dan naeth; ende dae ferdeban ende landboede ende om nyar van lande to riuchten op 't scheenste fan dae waer, ende naeth ien to riuchten, dae wyl ther twer waren sint, als 't wel falt. Ende nenne een greethman scel ner mey nen ferdan, landebode, ner nyar ghaerwysa, hit sie seck, dat hi habbe twer swerne eeheren in dis ora greetmannis stede, deer 't byfollen sie fan dae gretmaen, der dat naeth ienwirdich is. Ende dae twer greetmaen to gar naeth meer tonymmen fan een ferdauen to siglien, elek twa pondt, iesta fan een landbode ende dat nyar twa pond, hwa se habba wol; ende hwa se nath habba wol, dy mey hila ors; om dat ferdan mogend dae greetmaen bifelle, dat ma zie teme.

Di xv. pont is: Dat dae greetmaen scellet aen scriuwer nymma bi rede der papena, ende di scel een eed swerra als een oer riuchter, dat hy nymmen dwaen scel buppa dae papene ponten, ende nymmen to scriuwen, iest dae greetmaen hete 't hem to dwaen, ende weer wt to scriuwen der, deer deitinghet habbet.

---

1) C. matye.      2) Lees: of.

Di xvi. pont is: Hath so ma dae riuchter deth this waerdeis, ofta enen ora deis, thi dae ware ende fan da ware, ende hwyt 1) me 'r is, thribethe, als by dyn tzerckferd; hat so ma dyn huusman dwe, twibete, ti dae riuchte ende fan dae riuchte, ende hwylt me 'r is, buppa da tzerckferde.

Dy xvii. pont is: Hwaesoe voer oerne bikant, bisecht hi, deer ma foer bikant, zoe onswerre hi mith eenre handt, ende aldeer dio bikannighe quyt.

Dy xviii. pont is: Hweerso da atthen en man sikrya wol-leth, dat hi onladet se, alder mey claghe ende scryft quyt.

[397] Di xix. pont is: Hweersoe en man bescriowen wirth om en bitichma, iesta om oers secka, fan da riuchteren, wol hi ne sickrya, sex atten ende sex buren; thre atthen ende tre buren binnes gaes, ende dae oer to nimen in dae dele; dy mey hem 2) sikria foer dae greetmaen, ende alder mey fry ende quyt to wessen fan dae greetman. Ende een man mey hem sykria foer zyn echera mith twam attem ende mit twam burem; ende iest him da atten ende buren toe sweer wolde wessa, soe mey hem dae haed-papa sykria allenna 3), of hi wolde, foer da greetman ende aeck foer den echera. Ende da atten nen sykringe toe dwaen butha rede des haedpapa, hit weer, dat di haedpapa ende dy man fynden weren, ief dat di riuchter ende di haedpapa zeer graet fryonden were, dat ter een quaed formoden in were, ende dat tet atten ende buren kettich se, iest dat di prester nath dwaen thorste, fan anxte des riuchteris iesta greetmans, soe sickrye hi hem mit atten ende buren, als foerscriouwen is.

Di xx. pont is: Dat ter nen echera buta zyn ayna gae mey nen hliene dwaen buppa twam pundem, hit ne se, dat dae greetman hine deer toe siende.

1) Lees : hwylt.

2) C. here.

3) C. alleerna.

Di xxi. pont is: Da alla da ienne, die den waer fier sitten sint, in da onlediga tydt, dat hia thoren nen waer halda; mer hiara eehera ende da atten foer hiarem tho anderien, ont ma dat riucht zal laesta.

Di xxii. pont is: Hwaesoe ene oerne opclaghet, ende wol habba betteringe, iest atten ende burena tioech, soe scel hy swerra, dat hy 't nath dwe om nen onriochte moyense, mer om dat ter atten ende buren to der secka heret.

Di xxiii. pont is: Dat da riuchteren nene fellinge en dwaen moghen buten dae gaeprester, iesta buta twira guede manna ienwirdichede.

Di xxiv. pont is: Hwaesoe orem in der tyola biclemet iesta brinct, fan seckum, deer ghaet oen lyf ende oen era, soe [198] scel ma se to gader scriuwa; ende mey hy him sykria, deer ma bitighet, iesta milh riucht ienst din ora ontgaen, ende dy, deer den ora bitighet hath, mey er 't nath bewysa, soe beeth hi selm da schiold. Ende om rauwa ner walda scel ma da liode naeth to liker pina, ney inhalt dys fyfta pont foirs., het weer seck, dat ter lyode playtet, ende elck seyde: du haeste een walde deen, so mey me 's te liker pena. Hwa orem wrwonna mey ende hwa orem bewyst dae walda iesta raef, dy beet deer 't bewyst wirth; ende mey nentra orem bewysa, soe aghe nentra walda toe beten; ende twilet di riuchter iest greetmaen, dat se wreen rede, wol di riuchter naeth lya, zoe mey hy sykringa habba: hwant hwa raef ner walda ief distolika deen hath, di scel nen beitha iaen, al sprekt hi op een oerne, ende biset een walda ief raef, al mey er 't dan nath bewysa.

Di xxv. pont is: Dat ne moet nin saen hauda, by sidza, omme thet kyf ief stryt. Ende nemma mey stella op oers lyf, ner fiochta op oers goet.

Di xxvi. pont is: Hwa myt wald bestryd wirt ende biseerd, dat zyn personna ief zyn buren kuud is, ende

vter nede werth, thet hi nenne ferdan bitallia toer da riuchte.

Di xxvii. pont is: Dat dae greetman ner riuchteren nenne sterkeren ferde oennimmen buten rede der papena ende prelatena dis ferdis ende delis.

Di xxviii. pont is: Dat nen riuchter nimme den ting-ferde, hi ne helpe da igge zyn gued twiscette, iest dat thi igghe zyn moet hath.

Di xxix. pont is: Dat dat riucht thi da Nesse al stil scellet staen twiska Alre Godis Hellinghen dey ende des Snyondes ney sancte Peter, ende in der onledighe tydt, twiska dis Snyondis to faer sancte Johannis ende des Snyondes ney sancte Jacobs, hit ne weer om daedslachtem, fanghenisse ende walda ende raef, ief om disser seckenna lyck, deer ma dis riuchtis nath hlya mey.

[199] Di xxx. pont is: Dat dae riuchteren nime nene ferdan ner ban, eer dae igge zyn betteringhe bihulpen sie, ende dan da ferdan ende ban, als by dae deden blicka ende berra mey. Ende riuchteren iest greetmaen hiara ban toe berren by nya iold, hit se fan siglien iest hweerfan hitt is, ende by nen alda ield.

Di xxxi. pont is: Dat ma nen landt ner lantrenthen mey becommeria ner opsprecka fan nen seckum, hit sie, dat tet fan dae land rise, ief dat tet op land leit see.

Di xxxii. pont is: Dat dae greetman nath meer scelletnymma dan achte pond fan een camercape, al capet en man land, iest wandele 't, eer 't baden wirt toe dae waer, op dae bode; soo fyr soo dat land deer ney baden wirt, eer dae greetmaen hiara tiola lesset, soo toer hy naet beta.

Dy xxxiii. pont is: Hwanneer dae greetman ief riuchteren biset wirdet in dae presteren, zo scel ma da papena ponten altida foerdwisa, ende deer der to jenst deth iest dwaen wol, den scel ma wrbeck wysa; ende wirdeth dae greetman wrbeck wysd, dae greetman da presteren cost

to staen ieft hiara terinck, ende dat fan hiara panden to nimen, ende ien dat toe hoeden; ende di, deer hiarem bilecket, zyn panda fry weer to habben. Ende warden dae greetmaen foerdwyst, dy, deer sie bilecket hath, da presteren teringe toe staen, ende dae greetmans panden dan onbelest to wessen. Ende wirth dio seck seneth, dae greetmaen ende di, deer se bilecket habbeth, dae teringhe half ende half to stane.

Di xxxiii. pont is: Hwa hem sickrya wol ende mey, ende dae greetman ende riuchteren nen sykeringe hera wollet, zoe scel ma dae greetman ende riuchteren wrbeck wysa, ende den huusman ieft meentman scel ma fry ende quyt wysa.

Di xxxv. pont is: Hwaesoe heghera sprecka wol dan en eed, di scel sprecka fior daghen, ende zoe scel ma hem [200] dis fiarda deys anderda; ende compt hem des fiarda deysnymment toe andert, soe ach ma dyn to scriwen foer en wanandert, ende alsoe foerd elkis waerdeys, ont hy to andert compt. Ende is 't seok, dat hy trya in scrifte compt, soe ach ma dyn eensprekeer 1) zyn guet toe te wysen, ieft een wonnen seck, des fiarda deys, ont di sitter trya scriuwen is, ende dyn clagher mit fellinghen dan thi helpen, hit were, dat hy des fiarda deys to andert kompt; ende comt di sitter to andert, ende beseth ende meth des onspreekers pant, soe scel di onspreeker op den achtenda deer ney zyn oenspreke ief riucht wriaen in schrift, in dae ieен, deer dae *sententia* wysa scellet, ieft den scriuer bi der wonnene seeck, ende dy weerman, dat riucht, ieft een wtscrift deer fan, hem to bireden, ende scel zyn andert mey in script reka, mey der onspreeck, deer hy ontfzenzen hath, op den achtenda deer ney weer wr te iaen den schryuer, ief deer dae *sententia* wysa

---

1) Lees: oenspreker.

scellet by der wonnen seck. Ende wol di oenspreker nat haghera dan een eed, soe scel ma hem thes thredda deys aen eed iaen, aen eed to heren, ieft to bitallien; ende di oenspreker da kest to maestryen. Ende comptnymman to andert, zoo acht ma dyn toe scriuwen, deer ma op claghet, ende also foerd elkis waerdeys; ende wirth hy thria scriuwen, zoe acht ma dyn clager des fiarda deys een wonnen seck toe ti wysen, hit en weer, dat di sitter des fiarda deis to ander koem.

Di xxxvi. pont is: Dat ma nymment scriuwa scel om wanandert, ont dy clager hlya wol, ont di clagher al clageth hath; ende di clagher mey om een wanandert hlya, dae ena deys in aldulka meta; comt hi dae nestadey toe andert, dat se guet; ende compth hi naeth, hy sie twia scriuwen, ende dy fellinghe nath heghera toe ledam, dan bi dae guede berra mey. Is dio seck buppa xx punda, soe scel ma se bi xx ponda byfella, ende ha-ghera nath to bifellen, oers dan to wtgunghis dis riuchtis, soe mey ma bifella bi dae wrheringha ende ferdeloes; ende drecht dio seck bynya xx ponda, ende buppa acht pundem; ende is dio seck bynia acht ponden, soe mey ma se bifelle bi twam pundem.

[205] Di xxxvii. pont is: Dat dae greetman schellet hiara wrheriga hauda seken, eer hia wt da riucht gaet, myt fyord mith fanna, ney wtwisinge des keisers riuchtis, so fyr zo hia hab ayn huus ende hof, ief dat ferdelos aech naeth to wessen, hit en weer, dat hia nath heden huus ner hof, dan hiarem hiara riucht to dwaen op dae waer, ney wtwisinge des keisers riucht, als dat seyt.

Di xxxviii. pont is: Dat en greetman allenna mey nymma siglia ner ferdlos litza butha tha orem.

Di xxxix. pont is: Hwaesoe compt claegeen butha ws dele in ws dele, dy moeth in vnsen deel anderda, in licka spreke, ende deer wisheyd weer toe dwaen, hat ma

\*

op hem mith riucht offwont; ende deer moghen dae greetmaen aeck fol panda ofnyna, als: twa pond, ief wijschede. Ende nymment in vsen deel haghera toe bycummeryen, lyf ende gued, dan een eed, etc.

---

### III. POINCTEN OF INSTRUCTIE, WAARNA DE DEKEN VAN FRANEKERADEEL HET KERKELYK RECHT ZAL OEFENEN.

**September 1378.**

[Uit het Privilegieboek der stad *Franeker*, bl. 8 verso.

*Chartb., I, blz. 240.]*

Dat sint da ponten, dar dat mene sindstal fan Fraenkeradele is byjarien. Alleraerst, dat dy decken riuchta schil ney riuchta sindriucht. Item, hy nen man laye wta sindstal, ende alle secka byriuchta in da sindstalle. Item, weer dat tet engh seke were, dar dat sindriucht naet fan seyd, dat to riuchtane by da persona rede and by da foghedom ende by da tollim. Item, nen fellinka hagera so thre schillingen. Item, nen ban hagera dan din schillings foer aen rydder. Item, fan da deekma: Van da hues to rekenen aen halligher. Item, hwaso maket aen cleem twem iggen by twischa, ather igh twa pond. Item, hwaso aen onhlest meckat, eens ende oersta ende a threda tyt, dy wrbert een halff pond, ende dy scrywer aen enghilscha. Item, hwaso syne ketta sint naet en secht, deir fan een halff pund. Item, bynna threm da aersta sinddeghum ij riuchdegen alle secka to byriuchten, efterdaem nen menscha to moyan. Item, op disse forseyda ponten so sint wy alle meenlike aen burga to byjarian, en hy tho setten. Datum a<sup>o</sup>. Domini mo ccc<sup>o</sup> lxxvij<sup>o</sup>, sabbatum ante festum Michaelis.

### III. POINCTEN OF INSTRUCTIE VAN FRANEKERADEEL. 299

Dit sint da nemman fan da jenim, deir dissa fors<sup>n</sup>. ponten bisigelet habbet:

In 't aerst, Syardus, persona to Aestereynde ende decken to Fraeneker. Datum a<sup>o</sup>. Domini m<sup>o</sup> ccc<sup>o</sup> lxxvij<sup>o</sup>, sabbatum ante festum Michaelis.

Item, Jarichus de Horslant, decanus Franekerensis. Datum a<sup>o</sup>. Domini m<sup>o</sup> ccc lxxvij<sup>o</sup>, ipso die duorum Ewaldorum, martirum gloriosorum.

Item, Intatus, decanus Frankera. Anno Domini m<sup>o</sup> ccc xc<sup>o</sup> septimo, ipso die Lucie virginis.

Item, Nicolaus de Weydem, decanus Fraenkera. Anno Domini m<sup>o</sup> cccc<sup>o</sup> secundo, feria tertia ante festum Exaltationis st<sup>e</sup> Crucis.

Item, Henricus, curatus in Medmerd ac decanus Fraenkera. Anno Domini m<sup>o</sup> cccc<sup>o</sup> nono, feria tertia infra octauas Nativitatis Virginis gloriose.

Item, Taco, curatus in Oestereynde ac decanus Fraenkera. Anno Domini m<sup>o</sup> cccc<sup>o</sup> xxxij<sup>o</sup>, ipso die Marci pape.



### [202] IV. DIT SENTH DAE GREETMANS STOWINGA IN WEMBRINZE DELE.

[Chartb., I, blz. 347.]

Willeth yemma moninghe dayaye, dit sidza yemma, ende swerre 'd bi Gode ende by iemma siele, fan dissen dey hioede al ont des lettera deys ney since Michiel ende dy dey; al disse deel, ief disse lande ende disse lyoden, hold ende gonstich se, riochtis redis ende riochtis riuchtis, ende hat soe ioe ti sanne falt yens dine biscop, ief yenst dine greua, ief yenst dine hertoghe, ief ienst enige haud, innor ws Fresche riucht welle, dat iemma dat schutte mit rede ende mit dede, so iemma dat alderbest kunnen ende

moghen. Ende dat iemma alle dae streta ende weghum, deer ti dae Freslande ief ti dissele dele gaet, altomael biferdie, bihale iens iuwe fynden. Ende hot soe ioe tho claghe come ti iuwe landen waer, dat ter ene landis gretmanne berde ti byriochtene ende ti gretane, dat yemma dat al riuchtelike grete ende riuchte, se hit an daeda mannum, se hit an breynwonda, se hit an wthschettena aghenum, se hit an ghersfalliga ledum, se hit an lamma ledum, se hit an inrea dulghum, se hit an metadolghum, se hit an hudena seckum dat hit se, dat iemma dat al riuchtelika riuchte; se hit an huusbrande, se hit an huusbreke, se hit an huussleke, se hit an nothrawe, se hit an nohtredinghe, se hit an quikrawe, se hit an sciprawe, se hit an schaeckrawe, se hit an wepene, se het an wede, se hit an golde, se hit an siluere, se hit an slayna panningum, se hit an ertslauwe, se hit an wapeldranck, se hit an rawe, se hit an nedmunde, se hit an hudena seckum dat hit se, dyr buppa achte pond se, deer een landes greetman berre ti biriuchtane, dat iemma dat al riuchtelika riuchte; ende dat iemma ti dae dikum ende ti dammum, ti dae silen ende ti sylroeden alsoe dwe, als in dat landriucht bescriuwen steeth. Ende dat iemman naeth en dwe iens der papena ponten ief der mena kalenda begryp. Ende den huusman zyn onschield lete bruke ende zyn sikringe, als dat riucht is. Ende iemma naeth to biriuchten, hot so bynnya achte pond [203] se; dat den eehera toe beriochten. Alle therā tioga, dyr ick iemma habbe benaemt iesta naeth benaemt, ende ti dae haegista ware heerd, ende enes landes greetman berre ti bigrettane ief ty riuchtane, dat iemma dat riuchtelika riuchte ende bigrete, hot soe iemma ti claghe kumme ende to riuchte toe yemma landen ware. Dat iemma twiska twira tale ene riuchte doem dele. Ende hot soe iemma to fynde kompt mit ielkers iuwe zydum, dat iemma dat all riochtelika

fynde; aldeer iemma dae wirde witet, dae foerd ti fydane, buppa alle falsche riucht, zoo fyr soe dat riucht dragha ende daya mey; ende dy fynd, deer yemma mit iuwe sidum enighie ende gadrie, dine foerd toe barriane ende wt ty kedane, ende festelike ti haldane, hit ne se, dat ter mede een grate fale faede mede byfalla mueghe. Ende hwersoe yemmaene man bythinghie by threm deghum, bi lessa iefta by mara, ende hy des riuchtis naut vntfruchta wel, dat iemma dine wrherEGA ti herega brenge, ende hem seke mit fiore ende mit fana, als iemma schioldich zint ney dae riuchte. Ende dat iemma vñ disse secken, ner om nen secke, nen mede nyme, hor mit ter wird ner iens ter wird, panning ner panninchswird, yemma, ner nemma fan iemma, haelem ief weyna; mer dat iemma riuchte al to lika dy arma as ti rika, thi fraemda as ti sibba, etc. Dat iemma dat naeth en leta, om herena reed, ner om vrouwena sponste, ner om iu seluis tochta, ner om anxta iuwes liwes, ner om fraesheed iuwes guedes; dat iemma God alsoe helpe ende all zyn helgen, een riucht eed ende dy onmenes.

## DIT SENTH THA GRANDERA STOUYNGHE.

Dit sidze ghi ende swerre 'd bi Gode ende bi iemma siele, fan dissen dey vnd thi decken boeth to stole kompth, al disse granderen ende disse lioden hold ende gonstich se, riuchtis reden ende riuchtis riuchter. Ende hot soe ioe ti sanne falt iens den bispop, ief yens den decken, iefta toe yenst enige hauden, der ws grandera ponten wol bihydrya iefta fornedrya, ney inhaldane ws grandera briuwen, dat ghy dat scette mith rede [204] ende mit dede, soe ghy alderbest kunnen ende mughen. Ende hot soe danne to clage comme ende toe riucht, dat ghy twiska twira tale een riocht doem dele. Ende hot soe ioe to fynde kome mit ielkers iuwe sidem, dat ghy dat all riuchtelike fynde, hit ne se, dat ghy dae wirde witet, and ma dae

foerdbrenghe, also fyr so hit dat riucht daya moghe; mer alle dat, der een grandera greetman ief en grandera zyd berre ti beriuchtane, dat ghy dat alle riuchtelike riuchte, ende nene mede nyme, hor mit ter werde; mer dat ghy riucht riuchte, hit se hor soe ick se ioe habbe bynameth ief naeth binaemt, and ti dae grandera riucht here, dat ghy der alsoe toe dwe, als 't in ws grandera breue scriuwen steeth; ende ghy dan riuchtet al to lika dae arme as ti rika, di fraemda as ti sibba, etc.

## THI EEHERA EED.

Dit zidze ghy ende swerre 'd bi Goede ende by iemmasiele, fan dissen dey vnd sancte Jacobs dey, and dy dey al, disse meenth ief gae riucht riuchten se, hot soe ioe toe claghe kompt, se hit an faxfenghen, se hit an blodresna, se hit an duststelim, se hit an dustslekum, se het an dustswenghum, se hit an herdafenghim, se hit an raeferd, se hit vm raefscherd, se hit vm rafmeth, se hit om raefdelte, se hit vm lichschilda, se hit om panninghschiodla, ief hot soe iu te claghe kompt, deer bynna achte pund is, thet hi thet al riuchtelike riuchte; and hat soe ioe toe fynde come mit iuwe sithem, dat hy dat riochtlicka fynde; twiska twira tale anne riuchtene doem dele, hit ne se, dat hy da wirde wite, and ma dae wirde foerdbrenghe, alsoe fyr soe hit thet riucht draghe ief daya mughe; mer alle, dat ene tzerck-atta bere ti byriuchtene, thet ghy thet al riuchtelicka riuchte, and nene mede nyma, hor mit ter wirde ner iens ter wirde; mer dat ghy riucht riuchter se, ende riucht al te lika tha arma as ti ryka, etc. Thet ghi thet naeth en liete, vm mannis rede ner om vrouwena sponste, ner vm ancexte iuwe lyues, ner om fraesheit iuwes guedes, ner om nenrehanda secka, ther io frommia moge ief scadia. Dat io God alsoo, etc.

## DYCK-ATTA EEDT.

[205] Dit sidze ghi ende swerre 'd bi Gode ende bi

iemma siele, fan dissen dey vnd Alre Godes Holgena dey, and di dey, alle tha zyle, and ther zylroede, and ther hemmerke, maren ende mynneren, and dae mena hemweghum hold and gonstich se, ende al riucht riuchter se, hot soe ioe toe clage come; and als ma dat zylscot gadrie, thet i thet al ful foertbrengh, and in iuwe ayn gued naeth en brenge. And i riuchte al to lika tha erma as ti rycka, etc. And thet i dat ne liete and nath vmmegungh mit ter wirde ner to ienst da wirde, and ghi riucht riuchter se, hoer soe ick et ioe habbe scouwat soe nath scouwath; mer alle dat een dick-atta bere ti biriuchtane, thet ghy dat alle riuchtelika riuchte; thet ghy dat ne lete vñ herena rede ner om vrouwena sponste, etc.

## THI FOGHETH EED.

Dit sidza iemma ende swerre 'd bi Gode ende bi iemma ziele, dat ghy disse Godis huus hold ende gonstich se, lika iuwe ayna gude, and aldeer toe rede ende helpe, dat dat Godeshwse werde also taych ende tymmereth, se hit in tha howe, ina 1) hofwerum, ina 2) yserne, meth eke, mith dorum, meth teke, meth bokum, meth stoelem, meth alterum and met alterliden, met tzielkum and met corporalum, and in alla seckum, ther tha presteren ti dae Godisthianst behoef sint and naeth onberra moghen; and thes Goedeshuse gude rede ende helpe ti winnane, ther hya thine Godesthyanst mede ferdrie, edre and leete; and hwa soe tha Godishwse enighes inscielda ief ingelda schildich se, meth bokinghum and mith botterschoete, met waxscotte, met mynnera schilda and met mar schiolda, thet ghi dat Godeshuse rede schiolda, mith manghum helpe in ty winnane, ief ghy mughe, als thet i thet in tha riuchte mith claghe alsoe bifulghie, zoe i om iuwe ayna habba dwaen wolde. And i disse Godishuse alsoe rede mit

1) C. ma.

2) C. ma.

tymre, a buta and bynna, mith syerheyt, mey deyliachtane and mith nachtliachtene, als ghy dat beste [206] konne ende mughe, mit alle iuwe sidum, in ienna herta bitrachlia iefta iens emmen iuwre wysera biachtia. Dat ioe God alsoe helpa, etc.

## THI LEEDDEED.

Soe i foerd this dae iecht dwe and dae leed lede, ende dae kost stande, hu soe hit befochten wirdde, om N. daethbannede; se hit an dade mannum, se hit an breynwonda, se hit an wtschettena aghenum, se hit an gherfallige ledum, se hit an lamma ledum, se hit an inrea dolghum, se hit an metadolghum, se hit an hudena sexum soe hit se, alsoe fyr soe hit boetwirdich se, dat i trouwe ledere se; se hit an huusbrande, se hit an huusbreke, se hit an huussstethe, se hit an huussleke, se hit an huusräuwa, se hit an nothrauwa, se hit an schiprauwe, se hit an nottredinne, se hit an quyckrawe, se hit an wepene, se hit an wede, se hit an torpe, se hit an fiolda, se hit an hudena seckum soe het se, dat ghy trouwe ende iechtige ledere se, hoe soe hit befochten wirde, and i dat a ful halde, als hit hyr swerren habbith, alsoe fyr soe i des redes mede walda moeth, and ma ioe der lede wndermonie, dat i dat ne lethe vm mannis rede ner om vrouwe, etc.

## THI FREEDEED.

Soe i thisse lioden, ther i alheer vnder ede ladeth zyn, wijn her N. daedbannede, ende alle da ienne, ther i hana, willeth halda mit festa trouwen ende een fulle ende festen ferde, alanch ende alderlang, ende alsoe langhe soe di wynd fan dae vikenum wayth, ende gher groyt, ende baem bloyt, ende dio sonne optyocht, ende dyo wrald steed, dat i dat ne lethe vm mannis rede, om vrouwen sponste, ner vm seluis tochta, ner om nene seckum, ther ioe fromia ief scadia moghe. Thet ioe God alsoe helpe, etc.

[THI TOLUA EED.] I)

Thet i uwe Godishuse hold ende gonstich se, and iuwe Godishuse riuchtene reed rede, and i hold se ws scholtum and vnse riuchter and vnser wirde, thet tho vnse riuchte here, and hold se iouwe gayn, riuchtis redis and riuchten wirde, ende [207] emmer da wirde foerdbrenghe in alle seckum, aldeer i se wite, mit alle lyodum al festa halda; ende hot soe een tolewa bote bere ti biriuchtene, dat i dat al riuchtelike riuchte, hweeroen soe hit se, ende ioe ti riuchte kome, se hit an dikum, se hit an dammen, se hit an hemweghum, se hit an bannena weghum. And hwer in iuwe gae breynwonda fiochtet wurdeth, and ma ioe thi scouwinghum ladye, thet i dae goden wirde der oen sidze, ende myt alle liodum foerdbrenge, alther i mit iuwe zidum enigia moghen; ende ief i naeth enighia moghen, and i an twa sprecket, dat i dan nenne man onriocht dwe; mer i dine tolewa eeth riuchte biriuchte, soe i alderbest konne ende moghe an iuwer herta bytrachtia, iefta wth iuwe wysera byachtia. Thet ioe God alsoe helpe ende alle zyne helgen toe een riuchte eed, ende di al oenmenis wisena.

Halda litic to hleste, guede meente! Ic let et iemma wyta, ney dam dat wy gretmannen send in Waghenbruggeradeel, God iou 't, dat wy 't alsoe moeten wessa, dat wy ws siel fuldwe, ende nemmen nen onriucht dwe, soe dwe wy ws siel allerfullest.

Deer neyderhand, als wy gretmannen sent, ende dae warem wrsecka schellath, zoe biede wy ws ende ws meymanniga een festen ferd, by xiiii beten ende xiiii jeldum, ti dae waer ende it ta waer. Ende foert zoo bieda wy ws, mey riuchteren iefta zidem, ti dae waer ende fan

---

I) Dit ontbreekt in het Handschrift.

dae waer, een festen ferd, bi x beten. Ende voert soo bieda wy weduwen ende wesen, deer ws waer forseketh, een ferd, bi x beten. Ende foert alle dae ienne, deer ws waer forsekende sent, dam kede wy en ferd, by vii beten. Ende deer mey keda wy fan des riuchtis weyna, hat buppa viii pundem is, fyf beta, ende bynya viii pundem, thribete. Ende foerth soe wrbieda wy alle raef ende reynd, breck ende brand, ende fangenscip, ende alle wieldelicka seckum, by sauwen twintiga pond. Foerd soe wrbieda wy alle falsche meta, falsche yelna, falsche wicht, falsche tollen, ende foerd alle falscheyt, deer dat lant-riucht fan sprekt, hoe dat ick et naemd hebbe soe naeth, by da hoghista bode, deer wy besella moghen. [208] Foerd soe wrbiada wy wreer ende wrscheer, raeferen ende raef-delta, ende alle wieldelicka seckum, bi da hagista bode, dyr wy wrbieda moghen ief byfella. Foerd soo byfella wy 't alle dae ienne, deer habbit zylen iefta zylroeden, diiken, weghen iefta dammen, dat se tyaen ende temen hensich ende herich halda, bi da haghesta bode, der wy bifella moghen. Foerd soe keden wy weduwen ende wesen, ende alla manna likum, een festen ferd, ende in zyn foirndl to sitten, also langh vnt hy mit riuchte wr-wonnen se, bi da haghesta bode, deer wy led a moghen, etc.

Nv, gueda meenth! hoeda yemma van schaa, ende misdwaeth naeth. Hwa naeth misdeth, die thoer naet betria. God iou, dat al riucht wol halden wirt!

---

Hier volgt alsnu in het handschrift het *Stadboek van Sneek*, waarmede het eindigt.

**I N H O U D.**

	Blz.
<b>V</b> oorwoord. . . . .	263.
<b>I.</b> { <i>Statuten van Bolswerdera deckenyē.</i> 1277. .	264.
{ <i>Hier beghinnen die statutem fan Boelwerde deckenyē.</i> 1404. . . . .	265.
<b>II.</b> <i>Hier beghinnen dae papena ponten fan Wymbritzeradeel.</i> . . . . .	290.
<b>III.</b> <i>Poincten of instructie, waarna de deken van Franekeradeel het kerkelyk recht zal oefenen.</i> . .	298.
<b>IV.</b> <i>Dit senth dae greetmans stowinga in Wembrinze dele.</i> . . . . .	299.



Wumkes.nl

# **IX.**

**W I L L E K E U R E N.**

Wumkes.nl

# WILLEKEUREN.

---

## I. WILKERRAN FAN WILDINGE.

29 Junij 1379.

[*Charib.*, I, blz. 242. SCHOTANUS, *Tablinium*, pag. 75.]

In nomine Domini. Amen. Alle the ghene, ther bref syath, jeftha herath lesa, wy galioede thera ghaäne fan Wildinge: Schradawert, Hossetra, Exmora, Alingwere ende en del fan Epangne, Forwalda, Gast, Idsingahu-sum, Pyanghem, Mackinghe, Cornwerth and Abingwer<sup>1)</sup>, duwath kuuth and kanlic, thet wi thisse puntan, ther hir bynna biserjoen sen, umme neticheyth ther menthe, eneghat, makad and besworen habbat, ewelike to dureane mitha ora breve, ther thi deken bisygelath hath.

Thi arsta punt is thet: Hwaso otherm aut deth, nachtis iesta deis, in sine huse, mith samnada siem and mith weldeliker wald, mith wernader hand, thribeten, also fir als onse enegha ghae; and urbereth ach, witha mena redesman tuwentich pund, hit ne se, thet ther hine sykerye mith sex buren and mith tuan redismannen.

Thi letra punt: Raf and fangnese, deis, up felda,

1) Wons, Schraard, Longerhouw, Exmorra, Allingawier, Par-rega, Ferwoude, Gaast, Idsegahuizen, Piaam, Makkum, Cornwerd en Engwier.

thet urbeden bi tha thribetha; and in tha mena redisman xx pund urbered; and thet tho haldane, also fir als onse enegha ghat, hit ne se, thet ther hine sykirie mith sex buwren and mith tuan redismannen.

Thi threda punt: Thi tha deghen and fan tha deghen, tha gretmannen and tha syem, and alle hara manneghen, undir thribeta and thrine gilda. Schit hit fan dekenen, jeftha fan papen, jeftha fan hara holdena eneghim, up thine tho haldane, ther thet fan kumth. Werth er emma mojeth amme thisse enegha, thio menthe thet tho ledane bi ther pundismeta and bi ther ku. Hwerso tha gretman hara fetsengha onlidsath syme 1), jeftha there menthe, hwaso tha fessengha brecht, viii pund urbereth, and witha syaen ii pund, hit ne se, thet him ofnime thera thrira neda een 2), als thet riocht seyt, tieftha 3) hine sykirkia moghe mith sex buren and twam redismannen.

Thi fiarda punt: Hwaso tha dekene wrogith werth riochelycke, thanne scel tha dekene iowa, ney tha breve, sine riochta ban; and iowe hi thanne tha ban elkers enge riochtre, and aghede fan ene riochtere the *absolutio*, so urberd re witha gretman thria twentich punt, and menethich; and so scellet hetha gretman tha dekene sine ban utdriwa allike wol.

Thi v. punt: Thet wi nene swere bres deya scelleth, thi tho jenis thisse enega that, jeftha elles sekin 4), seka hem tha heren fan Vtracht, jeftha fan elkers gastelica lioden, hit ne [se] also swere seca, teht ma se in da lande nat biriochta ne moghe ase wol; so scel elich hus ane halling 5) to decma jowa, and nate meer.

Thi vi. punt: Thet wi nene gastelica manne owers scel-

1) Strik, band.                    2) C. of mine thera thira nede, een.

3) Lees: jeftha, dan, of, ten zij.                    4) C. esses se kin.

5) C. balling.

leth anderda in nene gastelica riochte, ors so thi mia 1)  
in sine riochte synethstalle.

Thi vii. punt: Hwerso en thi tho tyocht, thet ma op  
sin hof come anne 2) sine vrbaen, thi urberath thane xx  
punt witha gretmaanne, witha sjan; and hwaso otherne  
lathet butha synde, thi urberth xx pund and dat vrbare-  
na 3), so thir fallath, tha gretman mith twam handem to  
the fane, and thi sith 4) mith enre hand ase wol. Wil  
enich merket-riochtere eneghe man tyocka fan da merkedede,  
thi thane tha merked-riochtre sex 5) ethan tho tyane; and  
werde 6) hi alhir buppa bischaget, thet tho menthe tho  
stane.

Thi viii. punt: Jow er muneken en onjerich kind ni-  
math mith weldeliker wald, butha retha this mundis an  
der bihelde, ieftha eneg lawa upbara wolde, thio menthe  
thet tho kerane, lic 7) tha forseytha pontem.

Thi ix. punt: Thet riocht to wandeljane up sinte Wal-  
burge. Hwaso ther tho nameth werth, and thet with sit,  
xx pund witha gretman and tha mena redisman urberd.

Thi x. punt: Nen prester mith nener wraldesker kerta,  
buta rethe and mothe thera gaäna, tho enegen conventa  
tho gunghane.

Thi xi. punt: Thio meenthe tha riochtran schales tho  
haldane in thisse forseytha puntene.

Thi xii. punt: Jef thet landes riocht enege manne in  
ther compenia sine riochta sikerega binima 8) wolde, thio  
menthe thet tho kerane, lika tha forseytha punthem.

Thi xiii. punt: Jef ther enege muneken, jeftha enegher-  
handa wraldisch man, rawe jeftha fe, jef eneghe manne  
in ther compania, nachtis jef deis, umme thisse enegha

1) nia? 2) C. mine. 3) C. vrba renæ. 4) C.  
sich. 5) C. ser. 6) C. and omd werde. 7) C. lit.  
8) C. biunia.

on tho fiochtane, wald jef onriucht an sine liwe jef an sine gothe dede, jeftha duwan wolde, so fir thet hir jechtega hand, jef openber, se, thio menthe thet tho kerane, bi tha punthem forescrjoen.

In orkundschip and festicheyt thisser punthem forescrjoen, send oneslagen ther eerwerdega lioda insyghelen: Thet Thitardi Beyckingha, Thaternis Asghama, Hayconis Intkama, Hildrardi Sidra, Liobbonis in da Werem, Liodolphi Sybranda, Petri Athama, Bodonis Briochtinga, Feddonis Epama and thet Isbrandis Lausingha. Screven and utegheven in da jere vnsis Eeren m ccc neghen ende seventich, in vigilia apostolorum Petri et Pauli.



## II. WILKERRAN DES DEKKENS FAN LEOWERDERA SINDSTALLE.

**24 Jnnij 1412,**

[*GABBEMA, Verhaal van Leeuwarden*, blz. 27.  
*Chartb., I, blz. 375.*]

In nomine Domini. Dit sint tha punten ende tha eningha, deer dae leken ende thi dekken fan Leowerdera sindstalle, fan Wirdoem, Wartena ende Grouwa, owereen dregen sint, dae misdedighae to pyngghen ende dae onschuldighae to helpen.

§ 1. In 't aerste. Di dekken dae dekkenye toe ontaen fan thae biskepe jesta fan da proweste, ney hiaran jerum, sondir kape en sondir byschatte pachte ende sondir symonia; ende hy dat tho thyogen by syner conscientie, hit ne se, dat mi 't him wrdragha wil en mi 't him lya wille.

§ 2. Hi scil efter da kapittel syn breef thawa wr den hela sindstael, ende syn burghen tho setten ney da brewem.

§ 3. Den sind sex wikum to fara to keyene in dae biscopis jere, ende trim wikum in dae trim mena jerum. Ende da frumsind to halden eer sinte Johannis Baptistae dei, ende den eftersind naet eer sinte Aegidius dey; tre riochtdagen to halden e ta froemsinde ende den eftersind, ende aldeer efter tre riochtdagen to halden, ende naet meer eer midwintera; hit ne ze, dat ter swere sakka falla, ther naet onbiriochta stande moghe, da mey di dekken byriochta tho aller tyt.

§ 4. Nene wroghingha to dwaen oers, dan eet ta fromsind ende eet ta eftersend; ende di persenna ende syn focheden dae wroghingha to dwaen wr den fulla sendstal, by hiara conscientie.

§ 5. Hwaso den froemsind sondir laynghum iz, ende den eftersend umme pennichscilda, so iz hi fry dat lange jeer.

§ 6. Nen mahra fellingha ner nen mahra baen, dan tre schillenghen nyes jeldis, der dyo claegh is, binna xx scildum. Ende fan litika misdedum in da trem mena jerum, hot so iz boppa xx scildum, tria litick merck to fellinghum, ende dae merk bi xxiv graetum ti reknyen. En in tha biscopis jerum ix pund nyes jeldis.

§ 7. Nen prester ner nen leka wt syne sendstal to layaen, wm enighe klaghe fan pennichscildum.

§ 8. Jef dy biscoop jest dy prowest enigen prester jesta leka wta sendstael laede, wm enighe pennichscilda, dy dekken deer foer to antwerdjaen ende scadelos ti halden, ner hit en ze wmbe kerkslach, hofslach, jef jelkers swere sakka.

§ 9. Jef enighe minscha syn onjerige kynd ofdrinste, jesta ondeuwelika ofgenghe, tre scillinghe nye jeldis, wm thene kerke ingunge, ende nen haghera ban in dae mena jerum, hit en ze, dat hemmen hara persenna in dae scilde wroeghy, soe sint hit ix pund nyes jeldis. In tha

biscops jere twa merk nyes jeldis; ner hit en ze, thet hem syn persenna farra wroghya by siner conscientie, so iz hit tria litick merk, en dio merk xxiv graeta.

§ 10. Nen fellingha ner nen bref to senden, om enighe pennichscilda to bitalljen, ner hi habbet birocht jefta jechtich scilda.

§ 11. Nene heiliges deys fyra thi wroghyaen oers, dan et ta fromsend end et ta aftersend, az hyr to farra byscrewen steed; mer den Sonendey, sente Mariadagen, Apostele dagen, Michaelis, Laurentij, Nicolai, Patronis dey, da vigilia, deer ma festit, jefta der ma achtenda<sup>1)</sup> fan bigeet in der helligha tzerka, tre scillenge in dae mena jerum; in dae biscops jere enen halen scild.

§ 12. Nen helgis deys kaese to wroghiae oers, dan daeddel, breynwonda, lam lith, gherfallich lith, inridich dolch, ief hwerso diene den oeder bith, ende fan elkum iz di ban en dio breke tria scillenge nyes jeldis in dae mena jerum; in dae biscops jera een halen scild.

§ 13. Nen minscha op een dei meer dan een ban schillich to jane umme pennichscilda; ende dat ban scil wassa tria scillenga nyes jeldis. En hat hi fulla klageren, ende wirth hi tria banscildich, so scillet alle klage jechtich wassa ende wonnen, hit en se, dat tet hem need dwe, en da need to warriane mei twam noulika handem.

§ 14. En sliocht onhlest en hael pund nyes jeldis; mer hwae anne kleem makket twiska twene iggen, ayder ig twa pund nyes jeldis.

§ 15. Nene leya op anne orne to sprekkane, zo fyr, dat ter wraldsche riucht ze.

§ 16. Jef di dekken, jefta en minscha, en zwere bref brinkt, jefta onfucht fan buta, om oers sakka, dan hyr to farra scrioun steet, buta der meente rede, xx merka

1) Dat is: octaaf.

nyes jeldis to jenst dat riucht, ende to jenst den ig, deer 't op geet, alzofula.

§ 17. Jef di dekken een aefte schaet, om enige redelyke sakka, di den scada to standen, deer da scild aegh.

§ 18. Nene scryfpennich toe jane oers, dan di deer wrwonnen iz, jesta wrwonnen werth. Ende hwerso oederem onriochtelike opklaghet, di schil den onschildigha wta brewa winna, ende dyn scryfpennich to bytallien mit ena Flaemsche grata.

§ 19. Meeneed, deer wroghet wert fan dae presteren en fan da focheden foer een ful scild, tria merk nyest jeldis, en dae merk to reknien by xxiv graten.

§ 20. Hwaso sliocht wrhoer bigeet, dat ban fan aide-rem tria merk nyest jeldis; en iz het dubeld wrhoer, dubel baen ende breke. Ende kere hja naet af eer Kristus moerne, en deer ester etta ghaer haldet, ende dae sunda naet en lete, so iz hi tha lettera jeres twybeete, ende dat tredde jeer tryfald; en aldeer ester pynghye ze dy dekken hw hi wil.

§ 21. Jef dy dekken en zwere breef wthseynde, da in sines burgha hand weer ti driwaen, hy ne habbe da zekke beriocht.

§ 22. Nene lioda wter wyta to letane, eer di klager syn moet hat.

§ 23. Jeft er een minscha in der dekkens wyta storwe, nen mara breke to nimane, so hi britzen haet bi syn liwe.

§ 24. Hwaso wroghet wert um manslachta, jesta manslachta bigeet, tria merk nyest jeldis to breke.

§ 25. Om sacrilegium, om kerkbrand, jef om sunda jenst da natura, jef om onkuscheyt mit gastelika liodem, jef mit da jenum, deer da hilgha wielsen onfenzen habbet, jef nowa, jesta mit niftum, jesta mit syaringhum,

jefta mit mette et ta fonte, jefta enigha federa; jef hwa sine aldera treesmet, jefta sine kinden treesmet, dat elkerlyk to pyngien by des persenna reed, deer hit in da ghae schyd, ende by twam bestem in da ghae.

§ 26. Hwerso kinden hiara fader iefta moder blodich jefta blauw slaed, da ban en halen scild.

§ 27. In elka doeme, deer di eene wert foerddeeld ende dy oeder wrbek, so schil dy dekken habba twene presteren, deer hem des doemis hlye, ende willa da iggen meer to brenga, dat schil hem di dekken to staene.

§ 28. Testament, deer fallet fan santis gued, fan papena gued en papena boken, ende fan efterdedum en gastelyka lioda bokingha, da di dekken to riochtane.

Gheven in 't jeer wssis Herens m cccc xii, in profesto Nativitatis Johannis Baptistae.



### III. REGTEN EN WILLEKEUREN VAN UTINGERADEEL.

**17 Mei 1450.**

[Perkament MS. van den H. W. G. Heer Baron van SCHWARTZENBERGH. *Chartb.*, I, blz. 534.]

In den namma Godes, soe habbet wi greetmans, riochteren ende mene meente in Wytendengheradele, vm restene ende frede, reed ende deed, oirbaer ende needtreste wses landis, vm kreft dis riochtis ende sillicheit wser meente, deer langhe bykrynzet hath wezen, tho gadere wesen toe Nesse, op ws Hera Hymelferdis dey, ende habbet begripen eendrachtelick, myt mena rede wser wysheid, ende ester beswerren oen dae helgum, dat wy meente-riocht ende delisriocht halda schelleth ende wollath toe

Wobbynghabreggha. Ende dat riucht off dae riochteren, dat scel off dat scellath kerren wirda elkis yeris van dae presteren wses delis. Ende dae presteren schellath tzes a wt elka ghae aen alderman off wisen man; ende hwam hya tzesath, dy schel deer naet tho yenss sprecka, bi dae meenede ende xx schilda guedis yeldis, halff ti der prestera behoef ende hael ti der meente bihoef.

Item, dat riocht schel wandlia elkis yeris op den Snaynde toe fara Pynxtera.

Item, op den grata Cryuesdei dae presteren gaer toe kummen ende dat nye riocht toe tzesena; ende hath ghae-presteren deer naet kumma, di een tonna Hamburghera byers wrberd toe yens den reed.

Item, soe is 't ws begrip, ende tyncht ws gued, als dat wy wsSEN ferd habbet deeld in tria deel, alsoe dat in disse riocht schel wessa xiii riochteren, als: dat Bornstera schelleth habba iii riochteren, dae Legha Walden iii, Ackrum ende Limgersim 1) v.

Item, wyt disse riochteren schellen wirda kerren iii gretmaen van da presteren, als voirsz. is; ende elck gretmaen syn deel des jeris toe byriochten.

Item, dat riocht schel byriochta al hath deer is buppa viii pundem, ti Wobbinghabreggha, ende deer a bynna naeth. Ende hath deer a bynna viii pundem is, dat schel byriochta dat lytticht riocht in syn ayna gae; wtseyd oft dy ena wannade in dae ena ghae, ende dy ora in dae ora ghae, dae anderde man nich orim bynna viii pundem, hoe cleyne dat tet see.

Item, alle tyoch, deer dat riocht wtracht, is hi noege-lick ladet, ende naet kumpt, di hath brytsen ti dae eerste tioch ii golden, ti dae lettera een half pund, ty da tredda een heel pund; alle need wtseyt.

1) Hodie: Nes.

Item, soe habbit wi bigrippen, om graet needtreft, dim huusferde ende scyppferde in ws dele, bi dae fowlerseen beeten; dat is alsoe toe voerstaen: Wert ymmen bifochten in syn huuse off op syn heem, hath deer in deen wirt, dat is xiiii bete, als voirsz. is, ende dae riochteren hyarra ferde; ende hath ma deer wyt deth, dat is boetlaess ende sonder ferde, hyt byslee toe lyue off toe dade. Ende wer 't, dat ymma focht wyt een huus ende van een heeme, ende deer van onhaler weere der kase, dat dede elck man opp syn riocht, dat schy in off wt, dat haldeth wi lick.

Item, in liker forma haldet wi scyppferde, als toe voirsz. is.

Item, soe schel ma halda ferda ti dae ware ende fan dae waere, ende dey wyt, bi dae vii bete, hoth deer schyt.

Item, presteren ende riochteren hyarra boete xiiii bete, ende gastelike liodim in liker forma, wtseyd dam, deer hyara habit naet dragheth; hath hyarm onkumpt, dat is boetlaess. Ende dae vii haudlythe v bete, ende oers alle seer iii bete. Ende elck man toe waryaen wir syn braeditane lyode, tho nymana ende toe yane.

Item, hweer een monnick in wse dele wannath, als hi een mysdeth bigeth, di hoffmaster voer hem toe anderiane.

Item, hwer dy ene den ora daedslacht, mey hy ne jelde off syn frionden, dat is gued, ende is 't dat naet, lyff voer lyff.

Item, dae lantheren voir hyara landsatten, hoer tho nymane, hoer toe jane, ner tho wrackane nenerleya wyss.

Item, alle nachtdeda, deer naet blykende synt, off deer ma naet bikant, dae voir tyofte toe halden.

Item, hath deer boppa dae schilde is van tyofte, dat toe der Bregga toe byriochtane.

Item, off deer ymma weer off kome mit ter wynne in

wsen dele, deer ma twyuel on hede siner nerrynghe off synes liandes, dat riocht dat toe wytane, hoe hi lyuwath, ende hem een sykerynghe toe lydzane; onbrech hem dysser, schildich toe wesena als een misdedich mensche, ende deer voer tho birochtene ney der schil.

Item, alle oppenbeer misdeders ende ferdlase lioede, hweer ma dae bileyth in wsse dele, ende schien is, foir ws delis riocht bygonnen is, nu ter tyt, dat riocht dae oen thoe tastene, bi hiarra eede, dy meenteman by xx pundem; ende weer 't secke, dat dae riochteren wtleythe op alsulke liode, elck man to folgyan, bi xl pundem.

Item, off emma mysdede in wse dele, oppenbeerlick ofta hemelike, deer wt ne kome, den ti biriochtna ney der schild, ende den schel ma wortfolgya mit riochte, lyck of hi in ws dele wonnade, ende deer naet in thoe achtyane. Dat riocht deer seyd: Off enich man, sonder bodem ende fellinghum, wt ta ena riochte kome, deer hi in misdeen hede, den to folghiane, deer syn pot walt ende syn krawel falt; men den thoe biriochtane, als voirsz. is, off hi in wsse dele wonnade; ende hem een ferde tho jane, ende toe mackyene hem toe voirantwordyane, bi dae xiiii bete ende by dae ferdlase, off hem noghet, noghet hem naet, dat riocht hyarra riocht deer oen toe bighane.

Item, off enigha menscha misdeen worde, off dat syn onrawad warth off stellen worde, ende off hyn naet nannya wolde off dorste, dat riocht dyn hana vortaschiana, ende hi toer na nanyane, bi xl pundem, off hy kan; kan hy en naet, hem toe sikryane, als riocht seyd. Ende mischide enich menscha, om den namma, mit rede off mit dede, van enigha menscha, dae misdede tho bettryane, bi dae xiiii bete dae hana, ende dae misdeder ferdlass toe wesane liefs ende guedis.

Item, hwasoe otherm een oatioc heth, di hem toe sickryane myt vii buren, xi meghum ende ii sweren rioch-teren.

Item, hath deer is in der wyrdien van een schild aldis yeldis, off deer te boppa, dat schel wasa dyo mara lada; ende hath deer is bynna schild aldis yeldis, dat schil wesa dae mynra lada, als toe farra screuen steed; hyt en weer, dat een scamel menscha, van breck weghena fan sibbem ende friondim, dat riocht naet laesta mochta, dan dy personna dat riocht toe maestryane, alsoe graet ende alsoe lytich, by des riochtes rede in da ghae, als hem gued tynckt, dat hyt dae scamela voerbryngelyc is, indain dat di schamala fan quada sekum eer naet hab byhletten weysen.

Item, hath deer is binna een half schild aldis jeldis, twira bwrna sikringhe, bi des personna rede ende der riochtera.

Item, of dy yenne, deer dat ontyoche tho fregath wart, wolde qwaen: dis guedis weer alsoefulla ner alsoe graet naet, als deer hi mit bitygath werth, soe schil dy clagher dat gued wirda mit syn ede.

Item, off een man ene oderem opclaghet om raeff ende wyeld, off om tiaeflickesacke, of enigherhande punten, deer 't riocht syn ferdien van aech, yef hi dan van der spreke wel gunga, soe schel hi dae sitter of ta wermanne alsulke boet ende bettringhe dwaen, als hi ney riochte aech, off hy en mit riochte verwonnen hede, ende aldeer thoe den werman schadelos tho makyen van dae riochte.

Item, hat dat ald riocht naet biriocht, dat nye aldeer thoe bygynnen, deer 't ald leten hath; ende dae fellingha dae trimdeel dae alda gretman, ende dae twae deel dae nya gretman.

Item, hath ferdien dat ald riocht naet wtrocht hath,

dat nye riocht dat wte te riochten, ende dae ferdan dan op thoe barren.

Item, dat riocht in elka loghe in huusslaghe om toe ghane; ende dae presteren dat riocht in elka loghe toe namyane; ende hwasoe naet noghelike noch is self toe feren, dy personna dan een noghelike riuchter in syn fyarndeel toe tzesane, deer dat riocht voer hem fere in syn loghe, ende dy ora hem toe lanyane.

Item, wanneer dat riocht wonnen warth, soe schil di landsatta half lanya ende di lanthera.

Item, dae ferdan van manslachten, den tredda pannich toe ferde.

Item, hath fellingsha deer dy gretman wtjeft selleff, hi dae breeck der fellingsha deer van toe nyman allena; ende hat tir jelkis schith off falt, dy gretman twira manne deel thoe habben.

Item, van dae ferdbanne, deer dat riocht jeft, bynna dae dele, hya deer van toenymma den hondersta pen-nyng, ende buta dae deel dae fiftixa panigh.

Item, alle seer trybete, ney Bornster boetem.

Item, alle misdeda, litich ende graet, toe byriochtane, toe betane ende toe bettryane ney der schyld.

Item, ielkers alle sacka toe biriochtane ney keysers riocht ende alda landriochte, als konigh Kaerl ws youwen hath.

Item, off enich man enen doem wederspreeck, danne naet farra toe biseken dan om da presteren wsis deels, ende dae, dae secke toe delane al riochte; ende naet farra dae secke toe biropene, bi ener pyna des meenedis ende sextiga pondem.

Item, myt disse breeff soe halde wi wse alte breuen, wilkerin ende gaerlegeren wses riochtis in hyarra foller macht.

Item, om dyn ferdlaza habbeth wy dit bigrypen: hwasoe ferdloes leyd wert, dyn naet wedir in den ferd toe

nymen, eer da claghore foldeen is, ende aeck hem nener-handa wis in den ferde toenymen buta dis hela riochtis consent.

Item, opp dyn pont, deer toe farra scryouuen is, als dat dyo gretene schel tria wandelia in dae yeer, soe habbeth wi dit bigripen: Hwanneer dy ferdlaza wrherich sittende blyfft in wse deel, soe scel elck gretman, eer hy wter gretene gheeth, dae ferdlaza aender, ieff een termyn lidza, deer hi by in den ferd kumma schel, ende dae claghore foldwaen; ende jeff hy toe dae dey naet foldeth, ende blyft wrherich, soe schel dy gretman mit dae riocht ende mit ter meenthe toe dae huuse gaen, ende seka dyn ferdlaza, ende peynda dae claghora syn schilda wt dae guede; dit is toe verstaene, dat ma dyn ferdlaza schel briocharta alsoe ofta, als dyo greetne wandelia schel in dae yeer, dat is toe trim tydem, als voirsz. is.

Item, jeff deer een man wonhaftich weera buta wse deele, ende hede hyr gueden ende eerwa lidzen in wsen dele, ende rauwia wolde in wsen deel, jeff een openbeere misdede ief wieldsacke dede bin wsen deel, dae misdeda naet forra toe voerseken ner toe halden, dan op syn gueden, deer hy<sup>1)</sup> binna deel lidsende sint.

Item, omdat dae claghore een eynd beholpen wirde, soe habbeth wi bigripen, dat ma bi fallen schilde schel toe trim tydem wttriochta ende wtpeynda, toe elker tyt, als dyo gretene wandlia schel, als voirsz. is.

Item, weer 't seke, dat dyo gretene naeth wandelath worde, ende dat ter een gretman dat yeer alom riachte, soe schellath allycwel da peyndeldeghen wasza toe trim deghum, als voirsz. is. Dy arsta peyndeldei is toe sinte Michiels dey, dy lettera dey is sinte Maria dey liuchtmissa, ende dy lesta dis Snayndes toe farra Pinxteren.

1) Lees: hyr.

Al disse ponten habbeth wi mit dae riochte ende mit ter meente eenighath, achtet ende onnymen in dat jouwelike toe halden, sonder alrehanda ergelist ende falschede. Ende weer 't seke, dat ter emmen aen pont van al disse pontem inbreke, dy schel wasza eerlass ende meeneedich, ende sextich ponda verberd flowerfald; halff toe dis riochtes bihoeff ende halff toe der meente; ende dat riocht ende dyo meente hem toe seken ende thoe herigha toe breghen. In een tyoch disser wird, soe habbeth wy disse wilkerran bisigelath mit wser deelis sighel. Ende om mara festicheede, soe habbeth wi deelis lyode, deer boppa wse sigelem biscryowin staet, ws sighele Mey hanghet oen dit brieff, in dae yeer wses Heren m. cccc ende fyftich, dis Snayndis toe farra Pynxtrem.



#### **IV. WILLEKEUR VOOR DEN TOLLE-GRIETMAN VAN PINGJUM.**

**30 Maart 1504.**

[*Je. Privilegieboek 's Hoffs van Friesland*, blz. 159.  
*Chartb.*, II, blz. 233.]

**I**n nomine Domini. Amen. In 't jeer ws Heeren m vyf hundert ende fyouwer, des Monnedeys ney Palme, so habben wy toe Pinghium, mey dioe ghemeene meent, mecket een bygryp, statuten ende wilkeer, ende foerband ende besegelt, oennommen steed ende fest to halden onder mankorem, by welker dy tolle-grietman mey syn tollen riochte schil, by hoe grate pene; by dycken, dammen, lanen, bande ferren, doelen in greidland ende schedinge in landreghen twiska seedland, by reed ws presteren ende dae erbariste van Penghium ende stemmen aldaer, als: heer Eesch, heer Baythie, prebendarius, ende heer Botte,

alteriste aldeer, ende Douwa Hiddama, Douwa Abbaz, ende Hobbe Buwez ende Take Weimarichz, in manieren hyr ney scrioun.

Dy aerste pont is: Als dy tolle-grietman een scowinghe keth toe dy dyck, ende dae tollen naeth commeth, so schil eelcke tollen jaen, dier naet komt, een Flaemske, toe dy tolle-griemans profyt, tollen of des riochters, by-hael niedsecken wtseyd, dier dae riocht fan seyt, jesta by oerloeff des tolle-griemans.

Dy oerda pont is: Alle deemiche by dy indyk en heerweghen een Flaemske, ende dy wrheryge by dae fyaerde scowinghe een hael pond; ende dy dyck van stonden oen allyckwol to metthien, ende also destolycke alle heerweghen ende lanen, als by een pene een hael enkel gonne.

Dy tredde pont is: Alle wieldelicke secken een hael pond, jesta dier ney, dat se graeth sint, ende dat to guede mannen kennenghen.

Dy fyarde pont is: Alle britzene fellinghe een hael pond, ende alle saendycken, dier blyuweth lidze uit 1) saen, twae pond.

Dy fyste pont is: Alle ladinghe toe dae doele op dae meeden sawen botthen, ende to een landregge sawen stweren.

Dy sexte pont is: Dat dae tollen, noch dy tolle-greetman, schelleth neen beesten nyme wt dae fennen, jeff hya wirde mey panden tobrocht jeff helle; ende is dat seck, dat dy ene buer den oera schaed deth, ende dat epenbeer is, offte bewyse mey, soe schilleth hya dy schaed blywet by herra burren offte gaelioeden, ende is 't, dat hya naet wreen moghet, dy haen dan in thoe wennen, off dy, dier dy schaede deen hath, foend to lidze, ende dier op foldede to tyoeghen.

1) Lees: mit.

Dy sawende pont is: Als een hinxst, dier hoppe een jeer is, dye dy weyn neyrenth jefte dy ploegh, ende dan schae deth in 't noth off in meden, eelke reyss een Flaemske; ende een ygelick tolle in syn fyaern dat oen thoe brengen, ofte dat beest op to bynden, ende dat by syn swerne eed. Ende nen meentschar to byslaen eer Ws Lyauwe Vrouwe dey Assumptionis, off het weer seck, dat dy tolle-grietman eer oerloeff joe, of dyer ney foerlanghet. Ende dy munich op 't sand naeth tho myaen, noch wr dae meden naeth tho ryden, eer dat hy orloeff hath fan dy tolle-grietman ende een of tweer fan syne tollen.

Dy achtenda pont is: Als dy tolle-grietman mey syn tollen ende dyo ghemene meent to secken gheeth dy wrheryghe, ende der dan naeth to dom willen, als hwenner dat dat riocht wtgheeth, als: op sinte Pontiaens dey, ofte dy dey, dier dy tolle-grietman dan leyt, dien dwrighe ende wrherighe tho cryghen; ende hwa dan dat riocht ende dyo ghemeene meent naet to help comt to seecken, dy forbert to habben een hael enkel gonue; ende dyo ghemeene meent dat wt to peynen mey dat riocht, ende dat op dy selue dey als vorsz., ende dat riocht graeth der panden toe nymen een pond, ende als hya seeneth ende flyeth hael pond en hath benen acht ponden is.

Dy nyogende pont is: Hwaeso rith wr ws staendende mede mey hinxsten ende mey waeyn, buten dyck, fan fraemde lyoeden, dy hath vorbeurd tho yens dy tolle-grietman ende syn tollen twa pond, jeff hit weer seeck, dat dy waeyn naeth omme mocht in syn selues land jeff in 't riocht paed.

Item, dy jen, deer syn dycken meckket hath als fol, lyuct ende breeth dy wanwrechte, syn dycken weer to metthien, ende in dae dammenghe toe staen, als hy 't bewyse mey ende oppenbeer is. Ende dy wtheemsche tho

byriochten, als 't old syd ende plyga is. Ende op disse foernaemde punten dy toile-grietman mey syn tollen thoe swerren, ende dath aud ryocht to riochten alsoe langh, als dat zylriocht swerren hath.

In een orkonde dis vorsz. punten soe hebben wy mey da ghemeene meent tracht op 't spatium des briefs ws ghaesygel. *Datum ut supra.*



IN HOP UP

	Blz.
<i>I. Wilkerran fan Wildinge.</i> 1379. . . . .	311.
<i>II. Wilkerran des dekkens fan Leowerdera sind-stalle.</i> 1412. . . . . . . . . . .	314.
<i>III. Regten en willekeuren van Utingeradeel.</i> 1450.	318.
<i>IV. Willekeur voor den tolle-grietman van Ping-jum.</i> 1504. . . . . . . . . . .	325.



Wumkes.nl

**X.**

**L E X F R I S I O N U M.**

Wumkes.nl

## V O O R R E D E.

---

Wij hebben gemeend, van de *Lex Frisionum*, —  
ofschoon reeds afgedrukt bij: 1. HEROLD, Originum ac  
Germanorum antiquitatum libri, Basileae 1557, fol., p. 131  
—148; 2. LINDENBROG, Codex legum antiquarum, Han.  
1607 en Francf. 1613, fol.; 3. SICCAMA, Lex Frisionum,  
sive antiquae Frisiorum leges, Franekeræ 1617, 4to; 4.  
Beschryvinge van de heerlyckheydt van Frieslandt tusschen  
het Flie en de Lauwers (CH. SCHOTANUS), 1664, fol.; 5.  
GÄRTNER, Saxonum leges tres, accessit lex Frisiorum, cum  
notis S. Siccamae, Lips. 1730, 4to; 6. GEORGISCH, Cor-  
pus juris Germ., Halae 1738, 4to (cura Heineccii); 7.  
SCHWARTZENBERG, Groot placaat- en charterboek van Vries-  
land, Leeuwarden 1768, fol., I, p. 1—40; 8. CANCIANI,  
Barb. leg. ant., Venet. 1781, fol.; 9. WALTERI, Corp. jur.  
Germ., Berolini 1824, 8vo; 10. GAUPP, Lex Frisionum,  
Vratislaviae 1832, 8vo; 11. VON RICHTHOFEN, Friesische  
Rechtsquellen, Berlin 1840, 4to; — eenen twaalfden druk  
te moeten geven, omdat zij bij eene verzameling als deze  
te huis behoort, en met onze boetregisters dient vergeleken  
te worden, en, zoo ik hoop, hierdoor tevens eenige ge-  
breken der vorige uitgaven zijn hersteld; terwijl ik heb  
gemeend, na korte opgave van het gevoelen omtrent deze  
*Lex* van mijne voorgangers, ook mijne gevoelens hier-  
omtrent te mogen mededeelen, welke, gelijk ik mij vlei,  
niet geheel en al zonder waarde zullen zijn. De vergelij-

king van den tekst, welke uit de vorige uitgaven genomen is, met die teksten, en de onder den tekst geplaatste noten, zullen die gebreken doen uitkomen, zoodat ik thans alleen nog mijne gevoelens zal moeten opgeven.

Sommigen houden het er voor, dat Herold zijnen tekst uit een handschrift genomen heeft, en dat al de andere den tekst van Herold gevuld hebben, zonder dat zij weten, waar zich dat handschrift toen bevond. Gaupp evenwel zegt, in zijne Voorrede, blz. xxvii, dat Herold den zijnen uit eenen Fuldaschen codex genomen heeft, terwijl andere zeggen, dat dit alleen de *Lex Salica* betreft.

Andere daarentegen beweren, dat er drie handschriften bestaan hebben; dat het eene door Herold, het andere door Lindenbrog, en het derde door Siccama is gebruikt, die het zijne van Upko van Burmania zoude ontvangen hebben. Zij gronden zich daarop, dat die drie uitgaven in sommige punten verschillen, en de eene iets heeft, wat de andere ontbreekt. Wat het laatste handschrift betreft, gelooven wij, dat zij, die dit zeggen, bij Siccama, op wien zij zich beroepen, verkeerd gelezen hebben, zoo als Von Richthofen, blz. ix, te regt aanmerkt, en dat de woorden: Exemplar, quo usus sum, habui beneficio nobilissimi et doctissimi viri Upkonis a Burmania, op het exemplaar der leges Upstalbomicae ziet, en niet op een handschrift van de lex Frisionum. Het tweede, van Lindenbrog, zoude, volgens Gaupp, in het Johanneum te Hamburg geplaatst zijn; het derde zoude uit eenen Fuldaschen codex zijn genomen.

Wij voor ons zouden gelooven, dat het handschrift, hetwelk Herold gebruikt heeft, het zij al dan niet uit dien codex genomen, het enige toen bestaande, althans bekende, is geweest, en dat Lindenbrog, en misschien ook Siccama, hiervan afschriften zullen ontvangen hebben, en gebruikt, en dat door de onnaauwkeurigheid dier beide

afschriften het verschil is ontstaan; waarvoor de plaatsing der noten bij den tekst, bij allen niet gelijk, mede pleit. De overeenstemming in de hoofdzaak is zoo sterk uitkomende, dat men bezwaarlijk aan meer dan een gebruikt handschrift in dezen kan denken.

Ten aanzien der oudheid van dat handschrift, of wel van die handschriften, maakt niemand der schrijvers ge-noegzame melding; doch zij spreken wel omtrent de oudheid der daarin vervatte verzameling van wetten; en hieromtrent bestaat nog al verschil.

Herold brengt die tot den tijd van Theodoricus, zoon van Clovis, die tot 531 geregeerd heeft, en in 534 is gestorven.

Siccama tot den tijd van Clotharius den tweeden, bijgenaamd de jonge, en ook de groote, en alzoo omstreeks het jaar 640.

Andere, zonder juiste tijdsbepaling, vóór, andere onder de regering van Karel den grooten; andere wederom laten het onbeslist; terwijl Suffridus Petri, *De script. Fris.*, decad. VII, cap. X, die tot het jaar 1264 brengt. Zijne gronden hiervoor zijn, dat Wlemarus en Saxmundus Christenen waren, en die wetgeving gelijk is aan die der gedrukte Friesche wetten. — *Et legum latio talis, qualis illuc proponitur, apud Frisos facta deprehendatur circa haec tempora: ut ex aliis Frisionum legibus, quae Frisica lingua excusae extent, manifeste patet;* en hij noemt deze: *Sapientes ex Orientali Frisia.*

Er zijn er, die de lex voor ouder dan de additiones sapientum houden. Gaupp, XV, stelt de eerste vóór, de laatste kort daarna onder Karel den grooten.

Wij zouden een vast tijdstip gehad hebben, indien Herold of Lindenbrog ons de oudheid van hun gebruikt handschrift hadden medegedeeld, om te kunnen zeggen, in welke eeuw dat geschreven was geworden; doch ook niets

meer: want hieruit konde men nog niet de juiste tijd van het ontstaan dier wetten opmaken: want handschriften bevatten niet alleen daadzaken, bij de vervaardiging van dezelve voorgevallen, maar zeer dikwijs van veel vroegere tijden, zoodat deze ons niet altijd tot het ware punt van ouderdom van den inhoud brengen.

Om dus de oudheid dezer lex en additiones en van het handschrift te leeren kennen, zal men den inhoud met de geschiedenis in verband moeten brengen, en op die wijze trachten uit te vorschen, omtrent welken tijd nagenoeg, — want den juisten tijd, bij gebreke van eenen datum, te bepalen, is niet wel mogelijk in dezen, — deze lex en additiones kracht van wet hadden, en in het handschrift verzameld zijn geworden.

Wanneer wij nu onze geschiedenis gedurende het Frankische tijdvak inzien, dan moet het ons terstond in het oog vallen, dat, ofschoon Friesland onder Theodorik (531) en onder Theodebert II. (596) grootendeels door hen beheerd werd, de verschillende opstanden der Friezen en Saksers tegen de Frankische vorsten, van het jaar 440 tot den tijd van Karel den grooten, niet doen vooronderstellen, dat deze lex, ofschoon het meer dan waarschijnlijk is, dat een deel dier wetten toen reeds bestond, in dien tijd uit die wetten is samengesteld; terwijl het ons tevens voorkomt, dat zij zich weinig om de graven, welke de Frankische vorsten hun zonden, hebben bekommert. Een voorbeeld hiervan meenen wij in het Hunsingoërlandregt, IV, § 47, deel I, blz. 60, aan te treffen. Wij vinden daar: *Abba sin hod oferawad, thribete te betane, allerec bi fiarda tuede scilling.* Nu is 't al god, nu heth Abba sin hod, thath er em nember nerthe, thach scel 't al god wertha. Hetwelk wij vertalen: *Abba zijn heirteeken afferoofd, driedubbel te boeten, ieder [boete] met drie twee derde schelling.* Nu is het alles goed, nu heeft Abba

zijn heirteeken, dat hij hem nimmermeer benadeele, dan zal alles te regt komen. Zien wij nu Pertz, *Monumenta Germaniae historica*, II, 353, in vita Bonifacii, in, dan vinden wij, dat, kort na het jaar 755, te Dokkum zekere Abba zoude geweest zijn, qui officium prefecturae secundum indictum gloriosi Pippini regis super pagum locumque illum gerebat, die het beheer, namens Pippijn, in het pagus en in Dokkum had; en dezen Abba meenen wij voor den zelfden als den hiervoor genoemden te moeten houden.

Wanneer wij nu evenwel lezen, dat Karel de groote de Friezen heeft ten onder gebragt, en dat hij met dezen, en ook met de Saksers, in 802, te Sels, overeenkomsten heeft gesloten, en dat hij omtrent dien tijd de wetten van de volken, onder zijn gebied zijnde, deed verzamelen, nazien en in orde brengen, dan ontstaat er groote waarschijnlijkheid, dat de grondslagen van onze tegenwoordige lex voor dit ons handschrift zijn gelegd geworden, en uit de toen bestaande wetten zijn getrokken.

Dit wordt ons duidelijker, wanneer wij die overeenkomst met de zoogenoemde zeven keuren van Magnus (II, 1<sup>e</sup> st., blz. 66) vergelijken, welke daarmede in de hoofdzaak overeenstemmen; en brengen wij dit in verband met de kesten, landregten en eerste boetregisters van het Hunsingoér, Fivelingoér en Oldamptster, Emsiger en Rustringer regt (zie deel I), en met hetgeen wij omtrent Karel aldaar lezen, dan erlangen wij nagenoeg de zekerheid van hetgeen wij zoo even stelden 1).

Onze opmerking verdient het, dat deze lex alleen zich tot de strafwet bepaalt, en dat hierin geen burgerlijk regt is opgenomen; dit doet ons besluiten, dat zij ten behoeve van den fiscus is bijeen verzameld geworden. Karel, zoo

---

1) *Fivel. en Oldamptst. landr.*, V, 36. *Huns. landr.*, VI, 1.

als wij uit die wetten zien, vergenoegde zich, zijnen graaf om het vierde jaar in Friesland te laten komen; en dit hebben zijne opvolgers ook gedaan; en zijn fiscus aldaar te hebben, om het toezigt op de inning der schatting (huslotha) te houden, en de geldboeten (frethopanning) in te vorderen. Deze nu diende te weten, op welke daden geldboeten stonden, en daarom deze onze lex.

Zien wij nu verder onze geschiedenis in, dan zien wij, kort na den dood van Karel, op nieuw in Friesland onlusten ontstaan, en de Friezen, gesterkt met de Noormannen, zich tegen zijne vorsten verzetten, zoodat deze genoodzaakt waren, aan sommige hoofden dier Noormannen het beheer van eenige graafschappen op te dragen. Het is dus niet waarschijnlijk, dat gedurende dit Noormannisch tijdvak deze lex eene uitbreiding gekregen heeft. Maar ook de herhaalde verdeelingen van het rijk, en wel in 837, 839, 843, 855, 870, waarin Friesland mede deelde (zie Bondam, *Charib.*, 22—29 en 38—40), geven mede geene aanleiding daartoe, ofschoon wij in de verdeeling van 9 Augustus 870 ons Friesland in drie gedeeld vinden, als: tusschen de Wezer en de Lauwers, tusschen de Lauwers en het Flie, en tusschen het Flie en den Sincfal; bij welke gelegenheid Lodewijk de twee eerste deelen en Karel het laatste deel ontving.

Uit eene gift van het jaar 855, door zekeren Folkert aan het stift Werden gegeven, van welke wij de akte bij Bondam, l. l., blz. 31, en bij Kindlinger, *Münst. Beitr.*, II, Urk. III, S. 19, vinden, zien wij, dat de Friesche wet in onze tegenwoordige provinciën Overijssel, Gelderland en Utrecht, op dat tijdstip, geene wet was. Want wij lezen daar: Ego quasdam proprietatis meae res, quae mihi jure hereditario in pago Hamulande in comitatu Wigmanni, nec non in Batua in comitatu Ansfridi — secundum legem Ripuariam et Salicam, nec non secundum

euua Fresonum — possidendum tradidi et secundum praedictas leges vestitaram feci. In die akte komen tevens de pagi Velua, Flettethi (in welke, onzes oordeels, de lex Ripuaria wet was), insula Battue (de lex Salica), en Kinhem, Westrachi en Hummerke (de euua Fresonum) voor.

Onder keizer Hendrik de vogelaar en onder de twee eerste Ottoo's schijnt Friesland, ofschoon de verdeeling in drie deelen bleef bestaan, in zijn geheel onder hun gebied gestaan te hebben. Zoo vinden wij, *Chartb. v. Friesl.*, I, 58, op het jaar 943, eene schenking van Otto I. aan Baldric, bisschop van Utrecht, van het pagus forestensis, volgens ons gevoelen het goregt van Groningen. Op het jaar 968 vinden wij eenen Wichman, comes in littore Rheni, eene gift aan de kerk te Elten gevende, welke gift den 3. Augustus 970 bevestigd werd, in welke akte ook voorkomen: quatuor comitatus, scilicet: Hernesse, Fomelga, Mermotuerne 1) en Midage, die in eene akte van 18 December 996 Hunesco, Fualgo, Merme en Mecheta genoemd, en wel niet anders dan Hunsingo, Fivelingo, Humercke en Middagterland zullen geweest zijn.

Wanneer wij nu in het leven van Hendrik den vogelaar (*Moreri*, in *voce*) lezen, dat deze omtrent 919 of 920 keizer geworden is, doch zich met den titel van koning vergenoegde, welke titel ook in onze oude wetten aan de keizers gegeven werd, en dat deze wetten instelde, om de wanorde, welke in het rijk, door de burgeroorlogen, was ontstaan, te doen ophouden, en wij dan hierbij in aanmerking nemen, dat de hierboven genoemde regten een tweede boetregister hebben, en dat dit boetregister, even als dat der additio, hoogere boeten bepaalt, dan

1) De tekst heeft: Mermo, Tuerne; doch dan zouden er vijf zijn. Zie De Wall, *Handv. v. Dordr.*, 1e afd., blz. 7, op noot 43. Halsema, *Reg. vorm d. Ommel.*, blz. 19.

zouden wij gelooven, dat die additio, voor zoo verre zij van Wlemarus is, ten dien tijde er zal zijn bijgevoegd, en tevens tot grondslag gediend hebben van het handschrift der tegenwoordige lex.

Voor en aleer wij verder gaan, moeten wij onze lex Frisionum, met betrekking tot haren inhoud, eens wat nader beschouwen. Zij bevat, zoo als zij voor ons ligt, de lex en de additio sapientum.

De lex bestaat uit 22 titels. Deze zijn, onzes oordeels, in het handschrift niet goed geordend geworden, en bovendien behooren §§ 14—17 van den negenden titel, bij ons den tienden, bij titel acht. Wij hebben daarom, — met aanwijzing van de volgorde der titels van deze lex in de vorige uitgaven, — eene nieuwe volgorde der veertien eerste titels, naar onze zienswijze, gegeven, omdat wij meenden, het den lezer gemakkelijker te maken, om den inhoud te begrijpen.

Het verdient onze opmerking, dat wij reeds bij den tweeden titel van deze lex eene additio van Wlemarus vinden, hetwelk ons reeds een bewijs geeft, dat de lex ouder is dan de additio sapientum; terwijl wij het er tevens voor houden, dat titel VII (oud XII) eene additio op titel VI (oud III), en titel XI (oud XIII) op titel X (oud IX) is. De titels III (oud XIV), XIII (oud VI) en XIV (oud XI) schijnen tevens het bewijs op te leveren, dat deze lex slechts een memorandum was, daar deze niet, gelijk de andere titels, strafbepalingen, maar procedure bevatten; en men ook, bovendien, in onze oude Friesche wetten meer strafbepalingen, op welke geldboeten stonden, aantreft, dan wel in deze lex gevonden worden, en waarvan de fiscus niets kreeg.

Wat nu de noten, welke wij bij den tekst vinden, betreft, deze komen ons voor, er toen te zijn bijgevoegd, als wanneer men de drie in Friesland bestaan hebbende

wetgevingen, ofschoon in de hoofdzaak weinig verschilende, ten behoeve van den fiscus, tot een geheel heeft gebracht. Ditzelfde geldt ook bij de additio sapientum, bij welke tevens de verhouding der muntspeciën wordt opgegeven.

De additio sapientum bevat de bijvoegingen bij deze wet, en zijn door Wlemarus en Saxmundus er bijgevoegd. Zien wij die nu, dan ontdekken wij, dat Saxmundus in § 59—75 van den derden titel wijzigingen op de 58 voorgaande paragraphen van Wlemarus heeft gegeven, en dus dat hij na Wlemarus dezelve er bijgevoegd heeft; al hetwelk wij bij den tekst hebben opgegeven.

Daar nu in deze additio geenen geregelden loop wordt gevonden, hetwelk trouwens ook in den aard der zaak ligt, zoo hebben wij gemeend, naar onze wijze van zien, hier te moeten opgeven, tot welke titels der lex deze behooren.

Tit. I, § 1 en 2, bij de additio op tit. II der lex. — § 3 bij titel VI (oud III) der lex. — Tit. II en III, tot aan § 59, bij tit. XXII; zoo mede de §§ 59—66, 68, 69, 70 en 74; § 67 is gelijk aan § 87 van tit. XXII, doch dit beschouwen wij als een hier niet behoorend stuk; en § 71, 72 en 73, vinden wij in den epilogus van evengemelden tit. XXII terug. — § 75 bij tit. VI (oud III). — § 76 vindt men in het 13de landregt en in het J. M. F., X, 2; § 77 en 78 in het zeendregt aldaar, VII, 46 en 47. — Tit. IV en V bij tit. XXII, § 3, en bij tit. III der additio, § 42 en 43. — Tit. VI bij tit. XV der lex. — Tit. VII bij tit. XXII. — Tit. VIII bij tit. VI (oud III). — Tit. IX bij tit. VII (oud XII). — Tit. X houden wij voor het slot van tit. IX. — De § 1 van tit. XI behoort hier eigentlijk niet, en § 2 behoort wederom bij tit. XXII. — Tit. XII heeft, onzes oordeels, voor tit. XVIII der lex moeten plaats maken, en is daarvoor aan het einde van

het handschrift geplaatst, ter herinnering aan de oudheid en aan het langdurig bestaan hebben der oude Friesche wetten.

Uit deze beschouwingen blijkt, onzes oordeels, genoegzaam, dat, nadat de lex verzameld was, en de additio van Wlemarus er was bijgevoegd, men naderhand wederom bij dit geheel eene additio van Saxmundus heeft gevoegd, hetwelk ons dus tot een derde tijdvak brengt, na hetwelk onze lex, zoo als wij dien thans in druk hebben, tot een geheel is gekomen. Laat ons nu eens zien, of wij dien tijd ook kunnen uitvinden.

Het is al wederom de geschiedenis, welke ons hierin tot leidraad moet verstrekken. — Wij kunnen, ofschoon het tijdvak van keizer Hendrik I. tot aan keizer Fredericus II. voor Friesland eenigzins rustig schijnt te zijn geweest, deze additio niet met zekerheid in dit tijdvak plaatsen. Er zijn evenwel redenen, om te kunnen vooronderstellen, dat zij ten tijde van dezen laatsten er zal zijn bijgevoegd, omdat wij in het J. M. F., II, § 25, en Fivel. en Oldamptst. landr., VII, 14, van dezen melding vinden gemaakt, en deze ook den Saksenspiegel vernieuwd heeft, en wij ook na diens tijd het Friesland tusschen het Flie en den Sincfal in handen der Hollandsche graven vinden; doch des niet-tegenstaande hellen wij er toe over, om het tot de regering van keizer Rudolf te brengen, in welken tijd er eenige rust in Friesland is geweest, en dat het handschrift kort hierna is vervaardigd geworden: want uit de woorden: Additio sapientum, blijkt duidelijk, dat noch Wlemarus, noch Saxmundus, maar iemand anders na hen, het handschrift, hetwelk Herold gebruikt heeft, ten behoeve van den fiscus heeft geschreven. — De gronden, welke wij hiervoor hebben, zijn deze:

Wij vinden bij Schotanus, in zijne chronijk, blz. 148, dat de Friezen in het jaar 1276 gezanten naar den keizer

zonden, om bevestiging hunner vaderlandsche regten, vrijdommen en wetten, en dat deze keizer Rudolf, bij die gelegenheid, tien artikelen bij hunne wetten gevoegd heeft. Ik moet hier, in het voorbijgaan, evenwel zeggen, dat ik er slechts zeven in het keizer Rudolfs boek gevonden heb, te weten: I, § 1, de heervaart; II, § 3, in twijfelachtige zaken ten voordeele van den aangesprokene te vonnissen; III, § 8, de vier sleutels, van welke twee tot het geestelijke regt en twee tot het wereldlijke behoren; IV, § 13, de zes zwaarste regten; V, § 20, de vijf ferd bannen; VI, § 23, over den meineed; VII, § 24, de bepaling, dat het getuigenis boven het regt zal gaan.

Verder vinden wij in het J. M. F., IIde deel, blz. 223, der O. F. W., een algemeen boetregister voor de landen, waarbij gevoegd staat, dat het in het jaar 1276 is opgemaakt, terwijl de berekening der geldspeciën voor Oostergoo en Westergoo, II, blz. 194, ook wederom tot het jaar 1276 behoort.

Vergelijken wij nu ons Jus Municipale Frisonum bij de wetgevingen van de andere graafschappen in Friesland, dan zien wij duidelijk, dat die wetgeving, wat hare redactie betreft, jonger dan de andere moet zijn, en ook meer dan waarschijnlijk tot het jaar 1276 moet gebragt worden. Dit blijkt niet alleen uit de schrijftaal, welke reeds in vorm hiervan afwijkt; hetwelk het geval nog meer is met het handschrift bij den eersten druk der oude Friesche wetten gebruikt; maar tevens uit de meer regelmatige rangschikking der materiën, en de bijvoeging van het zoogenoemde keizer Rudolfs boek; terwijl wij hier ook nog een processus judicij finden, hetwelk wij bij de andere wetgevingen missen; met één woord, een volledig geheel van de wetgeving, zoo als zij, in 1276, in Friesland, tusschen het Flie en de Lauwers, bestond.

Het verhaal, in het keizer Rudolfs boek, II, § 12,

blz. 162, en § 24, blz. 175, dat Pippijn, keizer Philip-pus en koning Theodoricus, ook wetten aan de Friezen hebben gegeven, zal ons gevoelen in dezen wel niet ver-zwakken.

Wij stellen dus, dat de eigentlijke lex onder Karel den grooten (802—804), uit de toen reeds lang bestaan heb-bende wetten, zal bijeen gebragt zijn; dat de additio van Wlemarus er ten tijde van keizer Hendrik I. (904—936) zal zijn bijgevoegd; en die van Saxmundus onder keizer Frederik II. (1213—1251), of wel onder keizer Rudolf (1276); en dat het handschrift na dien tijd is geschreven, zonder evenwel eenen bepaalden tijd hieromtrent te durven opgeven; terwijl wij ook niet weten, noch durven bepa-len, in welk oord van Friesland het geschreven is. Gaupp, in zijne *Lex Frisionum*, tit. I, n. 1, zegt: » Cis Fli, » idem est quod in aliis locis inter Fli et Cincfalam dici- » tur,” en laat er op volgen: » Inde sequitur legem » Frisionum in occidentali parte Flevi compositam esse,” hiermede, zoo als wij blz. xvi zijner Voorrede zien, ons tegenwoordig Friesland bedoelende. Door dit cis Fli wordt, onzes oordeels, aldaar Friesland tusschen het Flie en de Wezer bedoeld, even zoo als door trans of ultra Laubachi tusschen de Lauwers en den Cincfal. Kunnen wij dit nu aannemen, dan kunnen wij het er ook voor houden, dat Wlemarus en Saxmundus, zoo als Suffridus Petri zegt, sapientes ex Orientali Frisia waren, en vermoeden, dat de schrijver van dit handschrift ook aldaar te huis behoorde.



# LEX FRISIONUM.

---

INCIPIT LEX FRISIONUM.

ET HAEC EST SIMPLA COMPOSITIO.

## TIT. I.

### DE HOMICIDIIS.

§ 1. Si nobilis nobilem occiderit lxxx sol. componat, de qua mulcta duae partes ad haeredem occisi, tertia ad propinquos ejus proximos pertineat.

§ 2. Et si negaverit, se illum occidisse, adhibitis secum xi ejusdem conditionis hominibus, juret.

§ 3. Si nobilis liberum occiderit solid. liii, et unum denarium soluat, et si negaverit, cum vii sacramentalibus juret.

Inter Laubachi et Wisaram cum v, et cis Fli similiter.

§ 4. Si nobilis litum occiderit xxvii solid. uno denario minus, componat domino suo; et propinquis occisi solid. ix, excepto tertia parte unius denarii; et si negaverit, cum tribus juratoribus se excuset.

Inter Laubachi et Wisaram et cis Fli cum duobus.

§ 5. Si liber nobilem occiderit lxxx solid. componat, aut si negaverit, cum xvii juret.

Inter Wisaram et Laubachi, et cis Fli, cum xxiii juret.

§ 6. Si liberum occiderit solid. liii et unum denarium solvat; et si negaverit, cum undecim sacramentalibus juret.

\*

§ 7. Si litum occiderit solid. xxvii, uno denario minus, componat domino suo, et propinquis occisi solid. ix, excepto tertia parte unius denarii; et si negaverit cum quinque sacramentalibus juret.

§ 8. Si litus nobilem occiderit, similiter lxxx solid. componat: aut si negaverit, cum triginta quinque juratoribus suae conditionis se excuset.

Inter Laubachi et Wisaram et eis Fli cum xlviij juret.

§ 9. Si liberum occiderit solid. liii et unum denarium soluat; et si negaverit, cum xxviii sacramentalibus juret.

§ 10. Si litum occiderit, solid. xxvii uno denario minus componat domino suo, et propinquis occisi solidos ix excepto tertia parte unius denarii; et si negaverit, sibi duodecimus juret.

Inter Fli et Sincfalam weregildus nobilis c solidi, liberi I, liti xxv (solid., denarii iii novae monetae).

Inter Laubachi et Wisaram weregildus nobilis evi solidi et duo denarii, liberi liii solidi et denarium, liti xxvi solidi et dimidius et dimidius tremissis.

§ 11. Si quis homo, sive nobilis, sive liber, sive litus, sive etiam servus, alterius servum occiderit, componat eum juxta quod fuerit adpretiatus, et dominus ejus ipsius pretii eum fuisse sacramento suo juraverit.

§ 12. Quod si quaelibet ex praedictis personis hoc homicidium se perpetrasse negaverit, juxta quod summa pretii occisi mancipii fuerit aestimata, majori vel minori sacramento se excusare debet.

Inter Laubachi et Wisaram suam habet compositionem.

§ 13. Si servus nobilem, seu liberum, aut litum, ne sciente domino occiderit, dominus ejus, cujuscunque conditionis fuerit homo, qui occisus est, juret hoc se non jussisse, et mulctam ejus pro servo, bis simplum, componat.

§ 14. Aut si servus hoc se jussu domini sui fecisse dixerit, et dominus non negaverit, solvat eum sicut manu occidisset, sive nobilis, sive liber, sive litus sit.

§ 15. Et si servus hoc se perpetrasse negaverit, dominus ejus juret pro illo.

§ 16. Si nobilis erat, qui occisus est, et nobilis ille, cuius servus est, cum tribus sacramentalibus juret.

§ 17. Si liber erat, qui occisus est, duas partes praedicti sacramenti cum duobus, nobili uno et uno libero, juret.

§ 18. Si litus erat, ipse medietatem sacramenti, cum uno lito juret.

§ 19. Si dominus servi liber est, et nobilis, qui occisus est, sua sexta manu pro servo sacramentum perficiat.

§ 20. Si suae conditionis, id est liber, erat, cum tribus aequo liberis juret.

§ 21. Si litus erat, cum uno libero sacramentali juret.

Inter Laubachum et Wisaram dominus servi non juret, sed componat eum ac si ipse eum occidisset.

## TIT. II.

### DE FORRESNI.

§ 1. Si nobilis nobilem per ingenium alio 1) homini ad occidendum exposuerit, et is, qui eum occidit patria relictus profugerit, qui eum exposuit tertiam partem leudis componat.

§ 2. Si vero homicida non fugerit, nihil solvat, sed tantum inimicitias propinquorum hominis occisi patiatur, donec, quomodo potuerit, eorum amicitiam adipiscatur.

§ 3. Si autem hoc fecisse dicitur, et negaverit, cum tribus sacramentalibus juret, si ille, qui hominem occidit, profugium fecit; — sin vero homicida infra patriam est,

1) De andere hebben *alii*. Zie ook de additio, alio voor alii ad auferendum.

expositor nihil juret, sed tantum inimicitias propinquorum occisi hominis patiatur, donec cum eis, quoquo modo potuerit, in gratiam revertatur.

§ 4. Si nobilis liberum hominem exposuisse dicitur, tertiam partem leudis ejus componat, si extra patriam fugit, qui hominem occidit; si vero infra patriam est, nihil solvat; — quod si negaverit, similiter, sicut de nobili, sacramentum juret; tertia sacramenti portione adempta, propter viliorum personam liberi hominis.

§ 5. Si de lito idem scelus ei imputetur et homicida defuerit, ut superius de libero, sacramentum perficiat, adempta ipsius sacramenti dimidia portione, solvens tertiam portionem leudis ejus, si negare non potuerit; et si is, qui eum occidit infra patriam fuerit, sicut superius diximus, expositor nec juret, nec leudem solvat, sed inimicitias propinquorum occisi patiatur, donec se cum eis reconciliet.

§ 6. Si liber in nobilem hominem tale scelus dicitur perpetrasse, similiter, ut nobilis, sacramento se excuset, addita, super sacramentum, quod nobilis jurare debet, ipsius sacramenti tertia portione; aut, si negare non potuerit et homicida defuerit, solvat tertiam partem leudis ejus; si vero homicida infra patriam fuerit; nec juret, nec aliquid solvat, sed tantum inimicitias propinquorum occisi patiatur, donec cum eis in gratiam revertatur.

§ 7. Si vero de libero idem scelus ei imputetur, sibi quarto sacramentum juret; vel si homicida profugerit, tertiam portionem leudis ejus componat, si negare non potuerit; si vero homicida infra patriam est, nec juret, nec aliquid solvat, sed tantum, ut superius, faidosus permaneat, donec ingratiam cum propinquis occisi revertatur.

§ 8. Si de lito idem agitur, dempta sacramenti dimidia portione, jurare debet; aut si negare non potuerit, et homicida profugum fecit, ut superius diximus, tertiam

portionem leudis ejus componat; si vero homicida profugium non fecit, expositor nec juret nec aliquid solvat, sed tantum, ut superius, inimicitias propinquorum occisi patiatur.

§ 9. Si litus de nobili homine eodem scelere fuerit incriminatus, juret medietate majori sacramento, quam liber de nobili jurare debeat; aut si negare non potuerit et homicida defuerit, omnia, ut superius de aliis personis scripta sunt, impleat. Quod si de libero idem scelus ei imputetur, juret medietate majori sacramento quam liber de libero jurare debeat; aut si negare non potuerit, et homicida profugerit, tertiam portionem leudis componat, et omnia, ut superius dicta sunt, implere compellatur.

§ 10. Si de lito fuerit incriminatus, sua quarta manu sacramentum perficiat; aut si negaverit et homicida profugerit, ea, quae superius scripta sunt, per ordinem impleat.

HAEC WLEMARUS ADDIDIT.

Si quis servum aut ancillam, caballum, bovem, ovem vel cujuscunque generis animal vel quocumque homo ad usum necessarium in potestate habuerit, arma, vestem, utensilia quaelibet et pecuniam alio ad auferendum exposuerit; si ille, qui abstulit patria profugerit, expositor tertiam portionem compositionis exsolvat; aut si negare voluerit, majori vel minori sacramento pro ut qualitas pecuniae fuerit, se excusare debet; si, qui abstulit, non profugit, expositor nec juret, nec solvat; sed tantum inimicitias portet ejus, cuius pecuniam abstulit.

TIT. III (oud XIV).

DE HOMINE IN TURBA OCCISO.

§ 1. Si homo quislibet in seditione aut turba populi fuerit interfactus, nec homicida poterit inveniri propter multitudinem eorum, qui aderant; licet ei, qui compositionem ipsius quaerere vult de homicidio usque ad septem

homines interpellare, et unicuique eorum crimen homicidii objicere; et debet unusquisque eorum sua duodecima manu objecti criminis se purificare sacramento. Tunc ducendi sunt ad basilicam et sortes super altare mittendae, vel, si juxta ecclesiam fieri non potuerit, super reliquias sanctorum. Quae sortes tales esse debent: duo tali de virga praecisi, quos *tenos* vocant, quorum unus signo crucis dignoscatur, alias purus dimittitur, et lana munda obvoluti super altare seu reliquias mittuntur; et presbyter, si adfuerit, vel si presbyter deest, puer quilibet innocens, unum de ipsis sortibus de altari tollere debet; et interim Deus exorandus, si illi septem, qui de homicidio commisso juraverunt, verum jurassent, evidenti signo ostendat. Si illum, qui cruce signatus est, sustulerit, innocentes erunt, qui juraverunt. Si vero alterum sustulit, tunc unusquisque illorum septem faciat suam sortem; id est: tenum de virga, et signet signo suo, ut eum tam ille quam caeteri, qui circumstant, cognoscere possint, et obvolvantur lana munda et altari seu reliquiis imponantur; et presbyter, si adfuerit, si vero non, ut superius, puer innocens, unum quemque illorum singillatim de altari tollat, et ei, qui suam sortem esse cognoverit, rogat. Cujus sortem extremam esse contigerit, ille homicidii compositionem persolvere cogatur; caeteris, quorum sortes prius levatae sunt, absolutis.

§ 2. Si autem in prima duarum sortium missione illam, quae crucis signo notata est, sustulerit, innocentes erunt, sicut praediximus, septem, qui juraverunt, et ille, si velit, alios de eodem homicidio interpellet, et quicumque interpellatus fuerit sua duodecima manu perfectorio sacramento se debet excusare, et in hoc interpellatori sufficiat, nec ulterius ad sortem quemlibet compellere potest.

Haec lex inter Laubachi et Flehum custoditur.

---

Caeterum inter Flehum et Sincfalam fluvium pro hujusmodi causa talis est consuetudo.

§ 3. Is, qui compositionem homicidii quaerit, in reliquias sanctorum juret, se non alium de hac re interpellaturum, nisi eos, qui ei ipsius homicidii suspecti sint; et tunc unum vel duos vel etiam tres aut quatuor vel quotlibet fuerint, qui eum, qui occisus est, vulneraverunt de homicidio interpellet; sed quamvis viginti vel etiam triginta fuerint, non tamen amplius, quam septem interpellandi sunt. Et unusquisque eorum, qui interpellatus est, sua duodecima manu juret et se, post sacramentum, judicio Dei examinandum ferventi aqua innocentem ostendat. Qui primus juravit, primus ad judicium exeat et sic per ordinem. Qui in judicio probatus inventus fuerit, compositionem homicidii persolvat et ad partem regis bis weregildum suum. Caeteri conjuratores sicut superius de perjuris dictum est.

De eadem re inter Laubachi et Wisaram fluvium talis est consuetudo.

§ 4. Ille, qui compositionem homicidii quaerit, unum hominem interpellat, homicidam eum proximi sui vocans et leudem occisi debere persolvere; et ille, si responderit, et dixerit se velle cum conjuratoribus suis sacramento se purgare, dicat ille, qui homicidam eum interpellavit, se in placito publico eum interpellare velle; et ita faciat. Interpellet eum in placito coram judicibus, et ille, qui interpellatus est, si negare non poterit, alium, quod sibi objectum est, homicidii reum ostendat; quod ita facere debet.

§ 5. Producat hominem, quem voluerit et juret; ille homo homicidii, de quo ego interpellatus sum, reus est, tenens eum per oram sagi sui. Ille autem, si hoc sacramentum negare velit, juret, et contra ipsum cum armis

suis in campum procedat, et uter in ipso certamine convictus fuerit et sibi concrediderit, solvat leudem occisi.

§ 6. Si autem occisus fuerit, haeres ejus proximus homicidii compositionem exsolvat.

§ 7. In hac tamen contentione licet unicuique pro se championem mercede conducere, si eum invenire potuerit. Si campio, qui mercede conductus est, occisus fuerit, qui eum conduxit lx solid. id est libras iii, ad partem regis componat; insuper et leudem occisi hominis exsolvat.

Et hoc in eadem regione taliter observatur.

#### TIT. IV (oud IV).

##### DE SERVO AUT JUMENTO ALIENO OCCISO.

§ 1. Si quis servum alterius occiderit, componat eum juxta quod a domino ejus fuerit aestimatus 1).

§ 2. Similiter equi et boves, oves, caprae, porci et quidquid mobile in animantibus ad usum hominum pertinet usque ad canem ita solvantur, prout fuerint a possessore earum adpretiata.

§ 3. Aut si negaverit, juxta quod judex dictaverit, juret.

Hoc inter Laubachi et Sincfalam.

§ 4. Canem acceptorium vel braconem parvum, quem barmbraceum vocant, iv solid. componat.

§ 5. Eum, qui lupum occidere solet tribus solidis.

§ 6. Qui lacerare lupum et non occidere solet, duobus solidis.

§ 7. Canem custodem pecoris, solido componat.

Trans Laubachi canem acceptorem viii, barmbracum xii, custodem pecorum vel domus iv, qui lupum lacerat viii.

§ 8. Illum vero, qui nihil facere solet, sed tantum in curte et in villa jacet, uno tremisse componat.

1) Vergelijk tit. I, § 11.

## TIT. V (oud V).

DE HIS, QUI SINE COMPOSITIONE OCCIDI POSSUNT.

§ 1. Campionem et eum, qui in praelio fuerit occisus, et adulterum et furem, si in fossa, qua domum alterius effodere conatur, fuerit repertus; et eum, qui domum alterius incendere volens, facem manu tenet ita, ut ignis tectum vel parietem domus tangat; qui fanum effreget et infans ab utero sublatus et enecatus a matre 1).

§ 2. Et si hoc quaelibet foemina fecerit, leudem suam regi componat; et si negaverit, cum v juret.

## TIT. VI (oud III).

DE THIUBDA.

§ 1. Si nobilis furtum quodlibet dicitur perpetrasse et negare voluerit, cum quinque sacramentalibus juret.

§ 2. Aut si negare non potuerit, quod abstulit, in duplum restituat, et ad partem regis lxxx solid. pro freda componat; hoc est weregildum suum.

§ 3. Si liber furti arguatur, et negare voluerit, sua sexta manu cum aequa liberis juret; aut si confessus fuerit rem, quam abstulit in duplum restituat et ad partem regis pro freda weregildum suum.

§ 4. Litus conditionem suam per omnia similiter faciat; id est: sua sexta manu juret vel quod abstulit in duplum restituat et weregildum suum ad partem regis pro freda componat.

§ 5. Si servus furti reus esse dicatur, dominus ejus in vestimento suo sacramentum pro illo perficiat.

§ 6. Aut si res grandis erat, in reliquiis juret; aut servum 2) ad judicium Dei in aqua ferventi examinet.

§ 7. Quod, si servus in judicio probatus apparuerit vel

1) Andere: et infantem ab utero matris sublatum enecat. Mijns oordeels wordt hier de kindermoord bedoeld. 2) Andere: servum autem.

confessus fuerit; quanti res, quae ablata fuerit, aestimabitur, tantum dominus pro servo componat et servus vapulet; nisi dominus ejus quatuor solidis corium ejus redimere voluerit.

§ 8. Si quis in furto deprehensus fuerit, et ab ipso, qui eum deprehendit, furti arguatur, et negaverit, juret uterque solus, et ad examinationem ferventis aquae judicio Dei probandus accedat. Si ille, qui fur esse dicitur, fuerit convictus, componat weregildum suum ad partem regis et manum ix solid. redimat et in simplo furti compositionem exsolvat.

§ 9. Si vero is, qui alium furem interpellavit, falso eum calumniatus est, et in judicio ferventis aquae fuerit convictus ix solidis manum suam redimat.

#### TIT. VII (oud XII).

##### DE DELICTO SERVORUM. I)

§ 1. Si servus rem magnam quamlibet furasse dicatur, vel noxam grandem perpetrasse; dominus ejus in reliquiis sanctorum pro hac re jurare debet.

§ 2. Si vero de minoribus furtis et noxis a servo perpetratis fuerit interpellatus, in vestimento vel pecunia jurare poterit.

#### TIT. VIII (oud VIII).

##### DE NOTNUMFTI.

§ 1. Si quis rem quamlibet vi rapuerit in duplum eam restituere compellatur, et pro freda solid. xii componat; hoc est: xxxvi denarios.

Trans Laubachi in simplo componat, et pro freda weregildum suum.

Inter Laubachi et Wisaram fluvium talis est consuetudo.

§ 2. 2) Si nobilis seu liber libero vi aliquid abstulerit,

1) Zie tit. VI (oud III), § 3-7. 2) Deze vier §§ zijn in de andere drukken 14, 15, 16 en 17 van tit. X (oud IX).

aut ipsum, aut aliud simile in locum restituat et xxiv solid, pro facti scelere componat, et weregildum suum ad partem regis cogatur exsolvere.

§ 3. Si autem nobilis vel liber nobili vi aliquid abstulerit, medietate majori compositione facinus cogatur emendare et weregildum suum, ut superius, ad partem regis exsolvat.

§ 4. Inter litos vis facta, medietate minori compositione solvenda est; insuper weregildum suum ad partem regis.

§ 5. Si servus vi aliquid sustulerit, dominus ejus pro illo quantitatem rei sublatae componat ac si ipse sustulisset; et pro weregildo servi iv solid. hoc est: denarios xii ad partem regis componat.

#### TIT. IX (oud VII).

##### DE BRAND.

§ 1. Si quis domum alterius incenderit ipsam domum et quicquid in ea concrematum est, in duplo componat.

§ 2. Si autem dominum domus flammis ex ipsa domo egredi compulit et egressum occidit; componat eum novies cujuscunque fuerit conditionis, sive nobilis, sive liber, sive litus sit. — Haec constitutio ex edicto regis processit.

Trans Laubachi in fredam novies componit weregildum.

#### TIT. X (oud IX).

##### DE FARLEGANI.

§ 1. Si foemina quaelibet homini culibet fornicando se miscuerit, componat ad partem regis weregildum suum. Hoc nobilis et libera faciant.

§ 2. Lita vero ad partem domini sui.

§ 3. Si vero ancilla et virgo erat, cum qua quislibet homo moechatus est, componat is, qui eam violavit, domino ejus solidos iv; hoc est: denarios xii.

§ 4. Si autem ab alio prius fuerit constuprata, solidos iii.

§ 5. Si vero tertius hic erat, qui tunc eam violavit, duos solidos.

§ 6. Si vero quartus, solidum unum.

§ 7. Si quintus tremissem unum tantum componat; id est: culpabilis tremissem.

§ 8. Si quis puellam virginem rapuerit et violatam dimiserit, componat ei weregildum ejus, sive nobilis sive libera fuerit ad satisfactionem et ad partem regis similiter.

§ 9. Tertium weregildum patri, sive tutori pueriae.

§ 10. Si vero pueria lita fuerit, satisfaciat ei similiter solutione weregildi sui, et domino ejus decem solidos componat.

§ 11. Si liberam foeminam extra voluntatem parentum ejus vel eorum, qui potestatem ejus habent, uxorem duxerit, componat tutori ejus solid. xx, id est: denarios ix.

§ 12. Si autem nobilis erat foemina sol. xxx.

§ 13. Si lita fuerit, solid. x, domino ejus persolvere cogatur.

#### TIT. XI (oud XIII).

##### DE STUPRO ANCILLARUM. 1)

§ 1. Qui cum ancilla alterius quae nec mulgere nec molere solet, quam bordmagad vocant, moechatus fuerit, solid. xii multam domino ejus cogatur exsolvere.

#### TIT. XII (oud X).

##### DE TESTIBUS.

§ 1. Si quis homo super reliquis sanctorum falsum sacramentum juraverit, ad partem regis weregildum suum componat, et alio weregildo manum suam redimat; de conjuratoribus ejus unusquisque weregildum suum persolvat.

#### TIT. XIII (oud VI).

##### DE CONJUGIIS IGNORATIS.

§ 1. Si libera foemina lito nupserit, nesciens eum litum

1) Zie tit. X (oud IX), § 3-7.

esse; et ille postea de capite suo , eo quod litus sit , fuerit calumniatus ; si illa sua sexta manu jurare poterit , quod , postquam eum litum esse rescivit , cum eo non concubuit , ipsa libera permaneat et filii , quos procreavit .

§ 2. Si vero jurare non possit , in compositionem mariti sui , una cum filiis suis , transeat .

#### TIT. XIV (oud XI).

##### DE LITO.

§ 1. Si liber homo spontanea voluntate vel forte necessitate coactus nobili seu liberi , seu etiam lito in personam et servitium liti se subdiderit , et postea se hoc fecisse negare voluerit , dicat ille , qui eum pro lito habere visus est : Aut ego te cum conjuratoribus meis sex vel septem vel decem vel duodecim vel etiam viginti , sacramento meo mihi litum faciam , aut tu cum tuis conjuratoribus de mea potestate te debes excusare . Si ille tunc jurare velit , juret , et servitute liberetur . Si autem jurare noluerit , ille , qui eum possidere videbatur , juret , sicut condixit et habeat illum , sicut caeteros litos suos .

§ 2. Si litus semetipsum pro pecunia a domino suo redemerit , et unum , vel duos vel tres vel quotlibet annos in libertate vixerit et iterum a domino de capitis sui conditione fuerit calumniatus , dicente ipsi domino . Non te redemisti nec ego te libertate donavi ; respondeat ille : Aut tu cum juratoribus tuis sex vel duodecim vel viginti vel etiam si triginta dicere voluerit , me tibi sacramento tuo ad servitutem acquire , aut me cum meis juratoribus tantis vel tantis ab hac calumnia liberare permitte . Si ille , qui dominus ejus fuerat , cum totidem hominibus , quanti ei propositi sunt , jurare velit , conquerirat eum sibi ad servitutem ; sin autem juret alter , et in libertate permaneat .

§ 3. Si autem calumniator , aut ille cui calumnia irrogata est , se solum ad sacramenti mysterium perficiendum protulerit , et dixerit : Ego solus jurare volo , tu , si audes ,

nega sacramentum meum, et armis tecum contendere: faciant etiam illud, si hoc eis ita placuerit; juret unus et alius neget, et in campum exeantur.

Hoc et superiori capitulo constitutum est.

## DE COMPOSITIONIBUS.

### TIT. XV.

#### DE WERGILDO.

§ 1. Compositio hominis nobilis librae xi, per veteres denarios.

§ 2. Compositio liberi, librae v et dimidia, per veteres denarios.

§ 3. Compositio liti, librae ii et unciae ix; ex qua duae partes ad dominum pertinent, tertia ad propinquos ejus.

§ 4. Compositio servi, libra i, et unciae iv et dimidia.

Inter Laubachi et Sincfalam.

### TIT. XVI.

#### DE FREDO.

§ 1. De homicidio, ad partem Dominicam pro fredo xxx solid. componuntur, qui solid. tribus denariis constat.

### TIT. XVII.

#### HIC BANNUS EST.

§ 1. Si quis in exercitu item concitaverit, novies damnum, quod effecit, componere cogatur, et ad partem Dominicam novies fredam persoluat.

§ 2. Qui in curte ducis, in ecclesia, aut in atrio ecclesiae hominem occiderit, novies weregildum ejus componat, et novies fredam ad partem Dominicam.

§ 3. Si quis legatum regis vel ducis occiderit, similiter novies illum componat et fredam similiter novies ad partem Dominicam.

§ 4. Qui manu collecta hostiliter villam vel domum alterius circumdederit, ille, qui caeteros collegit et adduxit,

weregildum ad partem regis componat, et qui eum secuti sunt, unusquisque solid. xii, et ei, cui damnum, si etiam damnum illatum est, in duplo emendetur.

Ultra Laubachi vero in simplo.

§ 5. Qui mancipium in paganas gentes vendiderit, weregildum suum ad partem regis solvere cogatur 1).

### TIT. XVIII.

#### DE DIE DOMINICO.

§ 1. Qui opus servile die Dominico fecerit, ultra Laubachi solid. xii; in caeteris locis Fresiae iv solidos culpabilis judicetur.

§ 2. Si servus hoc fecerit, vapuletur 2), aut dominus ejus iv solid. pro illo componat.

### TIT. XIX.

#### DE PARRICIDIIS.

§ 1. Si quis patrem suum occiderit, perdat hereditatem, quae ad eum pertinere debebat.

§ 2. Si quis fratrem suum occiderit, solvat eum proximo heredi, sive filium aut filiam habuerit; aut, si neuter horum fuerit, solvat patri suo vel matri suae, vel fratri, vel etiam sorori suae; quod si nec una de his personis fuerit, solvat eum ad partem regis.

### TIT. XX.

#### DE MORDRITO.

§ 1. Qui obsidem occiderit, novies eum componat.

§ 2. Si quis hominem occiderit et absconderit, quod *mordritum* vocant, novem weregildos componat; aut, si negaverit, cum xxxv juret.

§ 3. Si servus dominum suum interfecerit, tormentis interficiatur. Similiter et litus.

1) Deze bepaling ontbreekt bij Herold en Lindenbrog. Sicca-ma heeft die. 2) De Wal: vapulet.

## TIT. XXI.

## DE PLAGIO.

§ 1. Si quis hominem, vel nobilem nobilem aut liberum, vel liber liberum, vel liber nobilem extra patriam vendiderit, componat eum, ac si ab ipso fuisset imperfectus, aut eum ab exilio revocare studeat. Si vero, qui venditus fuit, reversus fuerit, et eum, qui se vendiderat, de facinore convenerit, componat ei bis, juxta quod fuerat adpretatus, et solid. xii ad partem regis componat.

Ultra Laubachi vero weregildum suum.

## TIT. XXII.

## DE DOLG.

§ 1. Si quis alium per iram in capite percusserit, et 1) eum surdum efficiat, xxiv solid. componat.

§ 2. Si mutus efficiatur, sed tamen audire possit, xviii solid. componat.

§ 3. Si quis alium ita percusserit, quod *durslegi* vocant, dimidium solidum componat.

§ 4. Si autem sanguinem fuderit, componat solidum i.

§ 5. Si eum percusserit, ut testa appareat, cum duobus solid. componat.

§ 6. Si os perforatum fuerit, duodecim solid. componat.

§ 7. Si membranam, qua cerebrum continetur, gladius tetigerit, xviii solid. componat.

§ 8. Si ipsa membrana rupta fuerit, ita ut cerebrum exire possit, xxiv solid. componat.

§ 9. Si quis alteri aurem absciderit, duodecim solid. componat.

§ 10. Si nasum absciderit, xxiv solid. componat.

§ 11. Si summam rugam frontis quis ictu transversam inciderit, duobus solid. componat.

§ 12. Si subteriorem inciderit 2), iv solid. componat.

1) De Wal: ut.      2) De Wal: inoiderit.

§ 13. Si tertiam, quae juxta oculos est, duobus solidis componat.

§ 14. Si supercilium inciderit, duobus solidis componat.

§ 15. Si palpebram, aut superiorem, aut subteriorem vulneraverit, duobus solid. componat.

§ 16. Si nasum transpunxerit, xv solid. componat.

§ 17. Si granonem ictu percussam praeciderit, duobus solid. componat.

§ 18. Si maxillam inciderit, vi solid. componat.

§ 19. Si unum dentem de anterioribus 1) excusserit, duobus solid. componat.

§ 20. Si unum ex angularibus dentibus excusserit, tribus solid. componat.

§ 21. Si de molaribus unum excusserit, iv solid. componat.

§ 22. Si jugulum incisum fuerit, iv solid. componat.

§ 23. Si costam transversam inciderit, duobus solid. componat.

§ 24. Si brachium ictu supra cubitum confractum fuerit, xii solid. componat.

§ 25. Si infra cubitum unum ossium confractum fuerit, vi solid. componat.

§ 26. Si utraque ossa fracta fuerint, xii solid. componat.

§ 27. Si manus in ipsa junctura, quo brachio adhaeret, abscissa fuerit, xlvi solid. comp.

§ 28. Si pollicem absciderit, xiii solid. et uno tremisse componat.

§ 29. Si indicem absciderit, vii solid. comp.

§ 30. Si medium absciderit, uno tremisse minus vii solid. componat.

§ 31. Si annularem absciderit, viii solid. componat.

1) Anderen en De Wal: *interioribus*. Zie Add., cap. III, 36.

- § 32. Si minimum absciderit, vi solid. comp.
- § 33. Si totos v digitos absciderit, xli solid. componat.
- § 34. Palma manus abscissa, iv solid. comp.
- § 35. Si quislibet digitus ex quatuor longioribus in superioris articuli junctura ita percussus fuerit, ut humor ex vulnere decurrat, quod *hidwagi* dicunt, i solid. componat.
- § 36. Si in subteriori articulo hoc contigerit, duobus solid. componat.
- § 37. Si in tertio articulo fuerit, tribus solid. componat.
- § 38. Si in junctura manus et brachii hoc evenerit, quatuor solid. componat.
- § 39. Si in cubito idem evenerit, iv solid. componat.
- § 40. Si in summitate, qua brachium scapulae jungitur, evenerit, iv solid. componat.
- § 41. Si in pollicis superioris articuli junctura fuerit, duobus solid. componat.
- § 42. Si in inferiori, tribus solidis componatur.
- § 43. Si ad juncturam brachii et pollicis fuerit, iv solid. componat.
- § 44. Si in cubito, iv; si in junctura scapulae, simili-  
ter iv solid. componat.
- § 45. Si quis oculum alterius ita percuesserit, ut eo ulterius videre non possit, xx solidos et duos tremisses componat.
- § 46. Si totum oculum eruerit, medietatem *weregildi* sui componat.
- § 47. Si quis alium pectus foraverit, xii solid. comp.
- § 48. Si praecordia, id est: *herthamon*, gladio tetige-  
rit, xviii solid. componat.
- § 49. Si praecordia perforaverit, xxiv solid. componat.
- § 50. Si membranam, qua jecor et splen pendent,  
quod *mithridi* dicunt, vulneraverit, xviii solidos componat.
- § 51. Si illud perforaverit, xxiv solid. comp.

§ 52. Si in ventrem vulneraverit, xii solid. comp.

§ 53. Si botellum vulneraverit, xviii; si perforaverit, xxiv solid. componat.

§ 54. Si contra stomachum vulneraverit, xii solid. componat.

§ 55. Si stomachum tetigerit gladio, ut vulneretur, xviii; si perforatus fuerit, xxiv solid. componat.

§ 56. Si botellus de vulnere processerit, et iterum interiorius remittitur iv solid. supra compositionem vulneris componat; si de adipe aliquid processerit, ut praecidatur, iv solid. componat.

§ 57. Si veretrum quis alium absciderit, weregildum suum componat I).

§ 58. Si unum testiculum excusserit, dimidium weregildum; si ambo, totum componat.

§ 59. Si testiculus exierit per vulnus et iterum remittitur in locum suum, vi solid. supra compositionem vulneris componat.

§ 60. Si coxam supra genu vulneraverit, et os transversum fregerit, vel praeciderit, xii solid. componat.

§ 61. Si tibia subtus genuculo media incisa fuerit, vi solid.; si tota, xii solid. componat.

§ 62. Si pes totus abscissus fuerit, xiv solid. comp.

§ 63. Si pollicem pedis absciderit, viii solid. componat; si proximum digitum, vii; si tertium, vi; si quartum, v; si quintum, iv solid. componat; reliqua pars pedis, quae inter tibiam et digitos est, xv solid. componatur.

§ 64. Si humor per articulos digitorum decurrerit, sicut superius de manu scriptum est (§ 35), ita et in pede componatur.

§ 65. Si quis alium iratus per capillos comprehendenterit,

1) De Wal heeft: si ambo, totum componat, hetwelk bij de volgende § behoort, terwijl hier alleen componat moet staan.

duobus solid. componat, et pro frena iv solid. ad partem regis.

§ 66. *Vulnus, quod longitudinem habeat, quantum inter pollicem et complicati indicis articulum spannum impleat, iv solidis componatur; quod integrae spannae longitudinem habuerit, hoc est, quantum index et pollex extendi possunt, vi solid. componatur.*

§ 67. *Quod inter pollicem et medii digiti spannum longum fuerit, viii solid. componatur.*

§ 68. *Quod a cubito usque ad juncturam manus longitudine fuerit, duodecim solid.*

§ 69. *Quod a cubito usque ad summitatem pollicis longum fuerit, xviii solid. componatur.*

§ 70. *Quod 1) plene cubiti, id est, ad summos digitos manus extensa longitude fuerit, viginti quatuor solidis componatur; quod supra est, non componitur.*

§ 71. *Si de vulnere os exierit tantae magnitudinis, ut jactum in scutum trans publicam viam sonitus ejus audiri possit, iv solid. componatur 2).*

§ 72. *Si duo ossa exierint, duo solidi adjiciantur, id est, vi solid.*

§ 73. *Si tria exierint, unus solid. adjicitur.*

§ 74. *Si minora fuerint, quam ut in scuto jacta trans publicam viam audiri possint, dimidio minori compositione solvatur.*

§ 75. *Vulnera tria vel quatuor vel eo amplius, uno ictu facta, mensurantur, et juxta quod eorum fuerit longitudo, compositio persolvatur; si vero tria, vel quatuor, vel quotlibet vulnera totidem ictibus fuerint facta, quod ex his maximum fuerit, juxta sui longitudinem componatur; caetera vero remaneant.*

§ 76. *Si manus percussa manca pependerit, dimidio*

1) D. W.: quot.

2) D. W.: componat.

componatur, quo debuit, si fuisse abscissa; pes similiter; digitus similiter, qualiscunque fuerit; digitus pedis 1) similiter.

§ 77. Si brachium juxta scapulam abscissum fuerit, tribus solid. et tremisse 2) componatur.

§ 78. Si brachium mancum pependerit, medietate, si abscissum fuisse, componatur.

§ 79. Sicut 3) de brachio et manu, ita de coxa ac pede judicatum est.

§ 80. Si per vulnus pulmo exeat, quatuor solidi supra quantitatem vulneris componantur.

§ 81. Si spiritus per ipsum vulnus exierit, viii solid. componatur.

§ 82. Qui libero homini manus injecerit, et eum innocentem ligaverit, xv solid. componat, et duodecim solid. pro freda ad partem regis componat.

§ 83. Si quis alium juxta aquam stantem impinxerit, et in aquam, ita ut submergatur, projecerit, iv solid. componat et pro freda solid. ii.

§ 84. Si quis brachium vel coxam alterius transpúnixerit, vi solid. componat.

§ 85. Qui maxillas utrasque cum lingua, sagitta vel quolibet telo, transfixerit, xv solid. componat.

§ 86. Qui utramque coxam cum folliculo testium telo trajecerit, similiter xv solid. comp.

§ 87. Si quis hominem casu quolibet in aquam prolapsum liberaverit, iv solid. remunerationem accipiat.

§ 88. Si quis liberam foeminam et non suam, per maxillam 4) strinxerit, duobus solid. componat, et duos solidos pro freda.

§ 89. Si per verenda ejus comprehendenterit, iv solid. componat, et duos solidos pro freda.

1) D. W.: di-pedis.    2) Siccama: semisse.    3) D. W.: si quid.    4) D. W.: mamillam?

## EPILOGUS.

Haec omnia ad liberum hominem pertinent. Nobilis vero hominis compositio, sive in vulneribus, et percussionibus et in omnibus, quae superius scripta sunt, tertia parte major efficitur.

Liti vero compositio sive in vulneribus sive in percussionibus, sive in mancationibus et in omnibus superius descriptis, medietate minor est, quam liberi hominis.



## ADDITIO SAPIENTUM.

## WLEMARUS.

## TIT. I.

## DE PACE FAIDOSI.

§ 1. Homo faidosus pacem habeat in ecclesia, in domo sua, ad ecclesiam eundo, de ecclesia redeundo, ad placitum eundo, de placito redeundo. Qui hanc pacem effregerit, et hominem occiderit, novies xxx solid. componat.

§ 2. Si vulneraverit, novies xii solid. componat ad partem regis.

§ 3. Si quis caballum furaverit aut bovem, aut screonam effregerit, capitali sententia puniatur vel vitam suam pretio redimat.

## TIT. II.

## COMPOSITIO VULNERUM.

§ 1. Si quis alteri manum absciderit, xxv solid. et vi denarios componat (Tit. XXII, § 27).

§ 2. Si indicem ad imum membrum praeciderit, vi solid. componat (Ibid., § 29).

§ 3. Si medium in eadem junctura praeciderit, iv solidis et dimidium (Ibid., § 30).

§ 4. Si annularem, xii solid.; si minimus fuerit, solid. v (Ibid., § 31, 32).

§ 5. Pollex ex toto abscissus, sic componitur sicut iv digitis, si omnes abscindantur, id est, solidis xxii et dimidio (Ibid., § 28).

§ 6. Abscissio palmae iv solid. componatur; si manus abscissa terram cadens tetigerit, ipse casus iv solidis componatur (Ibid., § 34).

§ 7. Si digitus quilibet, superiori articulo praecisis fuerit, tertia portio compositionis ejus exsolvatur.

§ 8. Si in subteriori praecisis fuerit, duae partes compositionis solvantur.

§ 9. Si in ima junctura, id est, ex toto abscissus fuerit, tota solutio componatur.

§ 10. Si non praecisis, sed debilitatus et inutilis penderit, medietas (Ibid., § 76).

### TIT. III.

#### HOC TOTUM IN TRIPLO COMPONATUR.

§ 1. Pes ex toto abscissus componatur ut manus, id est, tribus et 1 solid. et tremisse (Ibid., § 62).

§ 2. Pollex pedis undecim solid. et quarta parte solidi componatur (Ibid., § 63).

§ 3. Proximus digitus pollici tribus solid. componatur (Ibid., § 63).

§ 4. Secundus duobus solidis et duabus partibus solidi componatur; tertius et quartus similiter (Ibid., § 63).

§ 5. Si tertia pars digitii fuerit abscissa, tertia pars solutionis componatur (Add. II, 7).

§ 6. Si duae partes, similiter duae partes componantur (Add. II, 8).

§ 7. Si totus, tota solutio componatur (Add. II, 9).

§ 8. Si quis alium ita in caput percusserit, ut surdus

et mutus efficiatur, ter l tribus solidis et tremisse componat; si alterum et non utrumque fuerit, medietas multiae componat (Tit. XXII, § 1, 2).

§ 9. Si auris ex toto abscissa fuerit, ter xii solidis componatur (Ibid., § 9).

§ 10. Si nasus abscissus fuerit, ter xx duos 1) solidos et tremissem componat (Ibid., § 10).

§ 11. Si nasus una parte perforatus fuerit, ter iv solidis componatur.

§ 12. Si et cartilago perforata fuerit, ter viii solidi componantur.

§ 13. Si etiam ex altera parte telum exierit, ita ut tria foramina facta sint, ter xii solidi componantur (Ibid.).

§ 14. Si maxilla perforata fuerit, ter iv solid. componat (Ibid., § 18, 85).

§ 15. Si supercilium in transversum praecisum fuerit, ter iv solid. componat (Ibid., § 14).

§ 16. Si ex percussione deformitas faciei illata fuerit, quae de duodecim pedum longitudine possit agnosci, quod *wlitiwam* dicunt, ter iv solid. componat.

§ 17. Si granones praecisi fuerint, ter iv solid. componat (Ibid., § 17).

§ 18. Si oculus vel os ita percussa fuerint, ut torqueantur, ter iv solid. componat.

§ 19. Si palpebra praecisa fuerit, ter iv solidi componantur (Ibid., § 15).

§ 20. Rugae frontis tres, si in transversum incisae fuerint, ter xii solid. componantur (Ibid., § 11—13).

§ 21. Si una, ter iv solidi.

§ 22. Si homo ab alio ita in caput percussus fuerit, ut nec frigus nec calorem pro vulneris impatientia sufferre possit, ter iv solidi componantur (Ibid., § 5).

1) Siccam: ter duos.

§ 23. Si quis alium in caput ita percusserit, ut testa perforetur, ter xii solid. componat (Ibid., § 6).

§ 24. Si ossa de vulnere exierint tantae magnitudinis, ut in scutum jactum xii pedum spatio distante homine, possit audiri, unum ter iv solid. componat; aliud ter duobus; tertium ter uno solido (Ibid., § 71—74).

§ 25. Si quis alium percusserit, ut ferrum in ossefigatur, ter tribus solidis componat.

§ 26. Si os apparuerit, non tamen incisum fuerit, ter solido et tremisse componat.

§ 27. Os, quodcunque ferro praecisum fuerit, ter iv solid. componatur.

§ 28. Costa, si praecisa fuerit, ter tribus solidis componat (Ibid., § 23).

§ 29. Si non praecisa, sed incisa vel confixa 1) fuerit, ter solido et semisse componatur (Ibid., § 23, en § 42 alhier).

§ 30. Si quis alium trans costam ita percusserit, ut vulnus ad interiora venerit, ter xii solid. componat.

§ 31. Si stomachus vel botellus perforatus fuerit, ita, ut stercus per vulnus exierit, ter xxiv solid. componat (Ibid., § 53—56).

§ 32. Si quis in juncturam membrum cuiuslibet ita percusserit, ut humor ex vulnere decurrat, quem *lidwagi* dicunt, ter iv solid. componat (Ibid., § 35).

§ 33. Si quis alium ita percusserit, ut osse inciso medulla decurrat, ter iv solid. componat.

§ 34. Si quis alium vulneraverit, et ipsum vulnus santom cicatricem depressam, et non reliquae carni aequam duxerit, quod *spido* dicunt, ter iv solid. componat.

§ 35. Si brachium aut crux percussum fuerit, et ex ipsa percussione decreverit 2) a sua grossitudine, quam prius

1) Vel confixa. D. W.: perconfixa. 2) D. W.: decrescerit.

habuerit, quod *smeledo* dicunt, ter quatuor solidos componat (Ibid., § 77, 78, 84).

§ 36. Qui de anterioribus dentibus unum excusserit, ter duos solidos componat (Ibid., § 19—21).

§ 37. Si de angularibus, ter tres solidos comp.

§ 38. Si de molaribus, ter quatuor solidos.

§ 39. Si crinem alteri de capite abstraxerit, ter quatuor solidos componat.

§ 40. Si illum per capillos comprehendenterit, similiter ter quatuor solidos componat (Ibid., § 65).

§ 41. Qui alium in aquam impinxerit, ita ut mergatur, ter quatuor solidos componat (Ibid., § 83).

§ 42. Qui alium fuste percusserit, ut lividum fiat, ter solidum et semissem componat.

§ 43. Si tantum sanguinem dimiserit, ter solidum componat (Ibid., § 4).

§ 44. Si quis alium unguibus crataverit, ut non sanguis sed humor aquosus 1) decurrat, quod *cladolg* vocant, ter decem denariis Fresionicis componat.

§ 45. Si quis alium in tergum aut pectus ita vulneraverit, ut vulnus sanari non possit, sed per fistulas sanies decurrat, ter duodecim solid. componat (Ibid., § 47).

§ 46. Quocumque membrum percussum, ita debilitatum fuerit, ut ibi inutile pendeat, medietate componatur, quam componi debuit, si penitus fuisse abscissum (Ibid., § 76, 78, 79).

§ 47. Si quis oculum excusserit, ter quadraginta solidis componat (Ibid., § 45, 46).

§ 48. Si non oculum excusserit, sed pupillas, ter vinti solidis componat.

§ 49. Si quis alio 2) duo aut tres aut eo amplius vulnera uno ictu intulerit et negare voluerit, quod uno ictu

1) D. W.: aquosa.

2) D. W.: alii.

tot vulnera fecisset, liceat ei, qui vulneratus est, sua solius manu sacramentum peragere, quod tot vulnera uno ictu ei fuissent illata, et componat, juxta quod vulneris fuerit magnitudo; unumquodque vulnus secundum suam longitudinem componendum est (*Ibid.*, § 75).

§ 50. Si longum fuerit, quantum summus articulus indicis est, uno solido componat.

§ 51. Si, quantum duo articuli indicis sunt, duobus solidis.

§ 52. Si, quantum duo articuli et tertius dimidius, tribus solidis.

§ 53. Si, quantum totus index, quatuor solidi.

§ 54. Si supra longitudinem indicis spatium, quod inter indicem et pollicem est, fuerit adjectum, quinque solidis.

§ 55. Si adjectus fuerit inferior articulus pollicis, sex solidis.

§ 56. Si et superior adjiciatur, quod vocant *smelo*, hoc est, unius spannae longitudinem habuerit, ter octo solidi. componatur.

§ 57. Si quantum inter pollicem et medium extendi potest, longum fuerit, ter duodecim solidis componatur.

§ 58. Si longius fuerit, iterum ad indicis articulos recurrat, et metiatur, et sicut superius adjiciatur et solidorum compositio 1).

Apud occidentales Fresiones, inter Flehi et Sincfalam, quot unciarum fuerit longitudo vulneris, tot solidorum compositione persolvitur, donec ad quinquaginta et tres solidos perveniat, et unum tremissem. Ibi nobilis homo centum et sex solidis et duobus tremissibus 2) simpla compositione solvitur. Similiter inter Wisaram et Laubachi. Similiter manum 3) ac pedem 4).

1) Vergelijk § 50-58 van dezen titel en § 66-70 van titel XXII.

2) D. W.: tremissis. 3) Tit. XXII, § 37. Add. II, 1.

4) Tit. XXII, § 62. Add. III, 1.

## HAEC JUDICIA I) SAXMUNDUS DICTAVIT.

§ 59. Oculum xxv solidis debere componi (Tit. XXII,  
§ 45, 46. Add. III, 47.)

§ 60. Qui testiculos alio 2) excusserit, ter l tres solidos  
et tremissem (Ibid., § 58, 59).

§ 61. Si brachium supra cubitum aut coxam trans-  
punxerit, ter vi solid. comp. (Ibid., § 84. Add. III, 35).

§ 62. Si brachium sub cubito aut tibiam transpunxerit,  
ter iii solid. componat (Ibid., § 61, 84. Add. III, 35).

§ 63. Si nasum transpunxerit, ter xii solidos (Ibid.,  
§ 16. Add. III, 13).

§ 64. Si unam parietem transpunxerit, vi solidos (Add.  
III, 11).

§ 65. Si unam maxillam transpunxerit, vi solidos (Ibid.,  
§ 14. Tit. XXII, § 18, 85).

§ 66. Qui alium in flumine vel in qualibet aqua in  
profundum impinixerit, ut pedibus terram tangere non pos-  
sit, sed natare debeat, ter xii solid. componat (Tit. XXII,  
§ 83. Add., III, 41).

§ 67. Qui alium in periculo aquae liberaverit, iv solid.  
mercedem accipiat (Tit. XXII, § 87).

§ 68. Si caballus, aut bos, aut quodlibet animal ho-  
mini vulnus intulerit, dominus ejus, juxta qualitatem vul-  
neris, in simplo componere judicatur, et tres partes de  
ipsa mulcta componantur, quarta portione dimissa.

Inter Wisaram et Laubachi tota compositio in simplo  
persolvitur.

§ 69. Si homo quislibet telum manu tenens, et ipsum  
casu quolibet inciderit super alium extra voluntatem ejus,  
qui illud manu tenet, in simplo juxta qualitatem vulneris  
componatur.

1) D. W.: Juditia.      2) D. W.: alii.

§ 70. Similiter et puer, qui nondum xii annos habet, si cuilibet vulnus intulerit, in simple componat.

Hae omnes compositiones liberi hominis sunt. — In nobili homine dimidio majoris. — In lito medietate minoris 1).

Inter Flehi et Sincfalam solidus est duo denarii et dimidiis ad novam monetam.

Inter Wisaram et Laubachi duo denarii novi solidus est.

§ 71 (74). Si lingua praecisa fuerit 2), medio weregildo componatur.

§ 72 (75). Si quis hominem mortuum effoderit, et ibi aliquid tulerit, ut caetera furtiva componatur.

#### WLEMARUS DICIT :

§ 73 (76). Si quis liber uxorem alterius contra legem tulerit, reddat eam, et facinus ter 1 tribus solidis et tremisse componat, et pro feda ad partem regis weregildum suum.

§ 74 (77). Si quis illicitas nuptias contraxerit, separabitur ab uxore sua et liceat tam ei, quam et uxori legitime nubere.

§ 75 (78). Si vero separati fuerint, et iterum ad invicem fuerint reversi, weregildum suum uterque componat.

Inter Laubachi et inter Flehi tres denarii novae monetae solidum faciunt.

#### TIT. IV.

##### DE EO, QUI ALTERI VIAM CONTRADIXERIT.

§ 1. Si liber libero in via manus injecerit et contra legem viam contradixerit, aut aliquid tollere voluerit, ter

1) Zijn bij andere de §§ 71, 72 en 73.  
2) D. W. heeft  
*fuerit* niet,

iv solid. componat, aut, si negaverit, solus juret in manu proximi.

### TIT. V.

#### DE EO, QUI ALTERUM DE CABALLO JACTAVERIT.

§ 1. Sic ei componat, quasi cum fuste percussisset, dimidium solidum componat (Tit. XXII, § 3. Add. III, 42, 43).

### TIT. VI.

#### DE MULIERE OCCISA.

§ 1. Si quis mulierem occiderit, solvat eam juxta conditionem suam, similiter sicut et masculum ejusdem conditionis solvere debet.

### SAXMUNDUS.

### TIT. VII.

#### DE FLUMINE OBTRUSO.

§ 1. Si quis in flumine viam publicam occluserit, xii solid. componat.

### WLEMARUS.

### TIT. VIII.

#### DE REBUS FUGITIVIS.

§ 1. Si servus aut ancilla, aut equus, aut bos, aut quodlibet animal fugiens dominum suum, ab alio fuerit receptum et querenti domino negatum et iterum depublicatum, reddat aut ipsum quod suscepit, aut aliud simile, vel pretium ejus, et pro furto weregildum suum ad partem regis, componat (Tit. VI, § 1—4).

### TIT. IX.

#### DE PIGNORIBUS.

§ 1. Si quis in pignus suscepit aut servum, aut equum, et ille servus aliquod damnum ibi fecerit, ad illum

pertineat, cuius servus est, non ad eum, qui illum 1) in pignus suscepit.

§ 2. Si vero quislibet servum alterius per vim sustulit pignoris nomine, quod *pant* dicunt, et ille damnum aliquod ibi commiserit, ille, qui eum sustulit, pro damni qualitate mulctam cogatur exsolvere.

#### TIT. X.

##### DE COMPOSITIONE.

§ 1. Vis aut furlum in duplo componitur et ad freda weregildum (Tit. VI, VIII, § 14—17).

#### TIT. XI.

##### DE RE PRAESTITA.

§ 1. Si homo alio 2) equum suum praestiterit vel quamlibet aliam pecuniam, talem, qualis ei praestita est, reddat domino ejus; et si forte pejoratum reddiderit, componat ei juxta quantitatem, qua rem ejus impejoravit.

§ 2. Quod si caballus, qui praestitus erat, ipsum, qui illum habuit, calcibus percussit, aut forte occidit, nullus eum solvat.

Hoc trans Laubachi.

#### TIT. XII.

##### DE HONORE TEMPLORUM.

§ 1. Qui fanum effregerit, et ibi aliquid de sacris tulerit, ducitur ad mare, et in sabulo, quod accessus maris operire solet, finduntur aures ejus, et castratur et immolatur Diis, quorum templa violavit.

Haec hactenus 3).

1) D. W.: non ad illum, qui eum.

2) D. W.: alii.

3) Nadat vel 23 reeds was afgedrukt, kwam mij in handen de *Lex Frisionum*, *lex Angliorum et Werinorum*, utramque brevi annotatione critica instructam in discipulorum usum; edidit JOANNES DE WAL, in Acad. Lugd. Bat. Jur. Prof. ord.; Amstelodami et Lugduni-Batavorum, apud Gebhard et Socios, 1850. Mijne uitgave is nu de dertiende. Bij vel 24 en 25 heb ik die lex vergeleken, en

de varianten in noten daarbij geplaatst. Die van vel 23 laat ik hier volgen.

Tit. I,	§ 7, excepto,	D. W. excepta.
» »	» 8, xlviii,	» » xlvii.
» II,	» 1. occidendum,	» » occidentem.
» »	» 5, patriam,	» » patria.
» »	» 8, dempta,	» » adempta.
» »	» 10, ordinem,	» » ordine.
Add.	alio,	» » alii.
Tit. III,	§ 1, aut turba,	» » ac turba.
	dignoscatur,	» » dinoscatur.
	illorum singillatim,	» » eorum singillatim.
» »	» 4, hominem interpellat,	» » hominem interpellet.
» »	» 5, ille homo,	» » quod ille homo.
» VIII,	» 5, ac si ipse,	» » ac se ipse.
» XIII,	» 1, concubuit,	» » concumberet.
» XIV,	» 1, aut tu cum,	» » vel tu cum.
» »	» 2, quanti,	» » quorum.

Op blz. 17, noot 1, van die lex, las ik met genoegen: *Multa sunt in hoc libello mutila, laxata et non suo loco posita.*



**CAPITULA LEGIS FRISIONUM.**

	Blz.
<b>Tit. I.</b> <b>D</b> e homicidiis . . . . .	345.
» <b>II.</b> <b>D</b> e forresni . . . . .	347.
» <b>III.</b> <b>D</b> e homine in turba occiso . . . . .	349.
» <b>IV.</b> <b>D</b> e servo aut jumento alieno occiso . . . . .	352.
» <b>V.</b> <b>D</b> e his, qui sine compositione occidi possunt . . . . .	353.
» <b>VI.</b> <b>D</b> e thiubda . . . . .	—.
» <b>VII.</b> <b>D</b> e delicto servorum . . . . .	354.
» <b>VIII.</b> <b>D</b> e notnumfti . . . . .	—.
» <b>IX.</b> <b>D</b> e brand . . . . .	355.
» <b>X.</b> <b>D</b> e farlegani . . . . .	—.
» <b>XI.</b> <b>D</b> e stupro ancillarum . . . . .	356.
» <b>XII.</b> <b>D</b> e testibus . . . . .	—.
» <b>XIII.</b> <b>D</b> e conjugiis ignoratis . . . . .	—.
» <b>XIV.</b> <b>D</b> e lito . . . . .	357.
<b>DE COMPOSITIONIBUS.</b>	
» <b>XV.</b> <b>D</b> e wergildo . . . . .	358.
» <b>XVI.</b> <b>D</b> e fredo . . . . .	—.
» <b>XVII.</b> <b>H</b> ic bannus est . . . . .	—.
» <b>XVIII.</b> <b>D</b> e die Dominico . . . . .	359.
» <b>XIX.</b> <b>D</b> e parricidiis . . . . .	—.
» <b>XX.</b> <b>D</b> e mordrito . . . . .	—.
» <b>XXI.</b> <b>D</b> e plagio . . . . .	360.
» <b>XXII.</b> <b>D</b> e dolg . . . . .	—.
<b>ADDITIO SAPIENTUM.</b>	
<b>Tit. I.</b> <b>D</b> e pace faidosi . . . . .	366.
» <b>II.</b> <b>C</b> ompositio vulnerum . . . . .	—.
» <b>III.</b> <b>H</b> oc totum in triplo componatur . . . . .	367.

	Blz.
<i>Tit. IV.</i> <i>De eo , qui alteri viam contradixerit .</i>	373.
» <i>V.</i> <i>De eo , qui alterum de caballo jactaverit —.</i>	
» <i>VI.</i> <i>De muliere occisa . . . . .</i>	—.
» <i>VII.</i> <i>De flumine obtruso . . . . .</i>	374.
» <i>VIII.</i> <i>De rebus fugitivis . . . . .</i>	—.
» <i>IX.</i> <i>De pignoribus . . . . .</i>	—.
» <i>X.</i> <i>De compositione . . . . .</i>	—.
» <i>XI.</i> <i>De re praestita. . . . .</i>	375.
» <i>XII.</i> <i>De honore templorum . . . . .</i>	—.



## VERBETERINGEN.

## EERSTE DEEL.

- Blz. 117, reg. 15 v. o., fiaethe, lees: fiaethe, jeftha to bisekande  
mith fiuwer ethen and mith ena fiaethe.  
 » » » 8 v. o., panniga, lees: panniga. Thrira leseke an  
tha ili, iahwelikere bote sextene penninga.  
 » 119, » 5, goldis, lees: goldis. Wonspreke achtunda half  
skilling wicht. goldis.  
 » » » 16, cona, lees: cona. Thet rib a twa stat eider enda  
niugen skillinga cona. Thruchstat niugen skil-  
linga cona.  
 » 128, » 7 v. o., goldis, lees: goldis. Helpande lemithe ach-  
tunda half skilling wicht. goldis.  
 » 157, » 16, het, lees: ket.  
 » 167, » 5 v. o., nedbrond, lees: nedbrond heregong.  
 » 185, » 3 v. o., dua, lees: dua vper bere and.

## TWEEDÉ DEEL.

- » 199, » 10 v. o., Aechberkerf, lees: Aechbrekerf.  
 » 203, » 6 v. o., tanaen, lees: tana.  
 » 258, » 13 v. o., vi, lees: vij.  
 » 292, » 14, 't sie, lees: 't ket sie.  
 » 346, » 18, denarium, lees: denarius.  
 » 348, » 15, sed, lees: sed tantum.  
 » 351, » 5, sint, lees: sunt.  
 » » » 12 v. o., et leudem, lees: et eum leudem.  
 » 355, » 12 v. o., weregildum, lees: weregildum suum.  
 » 356, » 4, unum, lees: unum, et quotcunque postea acces-  
serint, tremissem unum.  
 » 357, » 10, liberi, lees: libero.

Wumkes.nl

**Bij G. T. N. SURINGAR, Boekhandelaar  
te Leeuwarden:**

- BILDERDIJK, (Mr. W.) Nederduitsche Spraakleer, gr. 8°. f 5,75.  
\_\_\_\_ Woordenb. voor de Spelling, gr. 8°. f 2,40.  
\_\_\_\_ Aanmerkingen op *Huidekopers* proeve van  
Taal- en Dichtkunde, gr. 8°. . . . . f 1,80.  
\_\_\_\_ Begins. der Woordvorsching, gr. 8°. f 1,25.
- BOSSCHA, (Prof. J.) Neêrlands Heldendaden te Land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen. 50<sup>ste</sup> Aflevering. Bevattende de Veldtocht naar Rusland. Bij intekening . . . . . f 0,40. Met nog een tweede of drietal afleveringen zal dit hoogstbelangrijk Werk compleet zijn. Door den onlangs volbragten herdruk van het Eerste Deel is 'het geheel wederom verkrijgbaar.
- † BOUILLIJ , merkwaardigheden uit het leven van beroemde Letterkundigen. Twee deelen, met platen . . . . . f 5,60.
- BOXMAN, (Mr. A.) Proeve over de beste inrichting van het onderwijs voor de geringe standen . . . . . f 1,10.
- † EEKHOFF, (W.) Het leven en de lotgevallen van Jacobus Martinus Baljeé, in leven Raad van Nederlands Indië, weleer Voedsterling en later Weldoener en Behouder van het Nieuwe Stads Weeshuis te Leeuwarden. Met afbeelding van het Monument, gr. 8°. f 1,80.
- † GESCHENK einer huisvrouw aan eene jonge dienstmaagd, bestaande in vriendschappelijke raadgevingen en ware Geschiedenis. Naar het Engelsch, met een aanprijzend Voorberigt van Ds. W. Goede, kl. 8°. . . . . f 0,90.
- GOEDE WOORDEN van een verafwondend vriend. Een Traktaatje voor Behoeftigen . . . . . f 0,05.
- † HALE'S, (M.) leven en brieven aan zijne kinderen, benevens de verantwoording eens Christens wegens zijn gehouden rentmeesterschap. Naar de derde Engelsche uitgave, kl. 8°. . . . . f 1,20.
- JONGENS! WAT ZAL ER GESPEELD WORDEN? Handboekje voor knapen bij hunne onderlinge spelen en oefeningen. Met houtsnéeplaatjes en figuren. In karton . . . . . f 1,50.
- JUSSIEU, (L. P. DE) Anthon en Maurits, de geschiedenis van twee Misdadigers. Nieuwe Uitgave. Naar het Fransch, met gegraveerde titel en vignet, kl. 8°. . . . . f 1,80.
- † JUBA, of de lotgevallen van een schoothondje. Een boekje voor kinderen en jongelieden. Naar het Engelsch, kl. 8°. . . f 0,75.

† KLEINE PLIGTEN voor kinderen en jongelieden , voorgesteld in onderhoudende verhalen. Naar het Hoogduitsch , met platen , kl. 8<sup>o</sup>. . . . . f 1,80.

† MEERTEN , geb. SCHILPEROORT , (A. B. VAN) Raadgevingen aan jongelieden , bij het verlaten van de scholen of weeshuizen , en hunne intrede in de wereld. Met een plaatje , gegraveerd door P. Velijn , kl. 8<sup>o</sup>. . . . . f 1,50.

† MULLER , (Dr. J. N.) Deugdengespiegel , of pligten der kinderen jegens hunne ouders , met voorbeelden uit de geschiedenis opgchelderd. Naar het Hoogduitsch door Dr. M. Martens . . . . . f 0,80.

† ————— Zedenspiegel voor Dienstboden , of edele trekken uit het leven van brave Dienstboden. Naar het Hoogduitsch , door denzelfden . . . . . f 0,80.

† NIERSTRASZ JR. , (J. L.) Frans Naerebout. Tweede druk , met portret , door Velijn , gr. 8<sup>o</sup>. . . . . f 1,80.

OLING , (LUCAS) Rekenkundige voorstellen , ontleend uit de natuur-, sterre- en zeevaartkunde , aardrijks-, land-, plaats- en volksbeschrijving , bijzonder die van ons Vaderland , met toepassing op de geschiedenissen , kunsten en wetenschappen , ter meerdere uitlegging van algemeen nuttige kundigheden. Vier stukjes , kl. 8<sup>o</sup>. f 1,60.

ONDERWIJS in den Christelijken Godsdienst voor protestanten , kl. 8<sup>o</sup>. . . . . f 0,20.

OOSTKAMP , (J. A.) de merkwaardigste Nederlandsche Zeereizen , sedert den jare 1594. Voor de Vaderlandsche Jeugd. Twee deelen , met platen , kl. 8<sup>o</sup>. . . . . f 4,80.

PALM , (J. H. VAN DER) Verhandelingen , Redevoeringen en Losse Geschriften. Vijfde deel . . . . . f 3,60.

Deze bundel bevat meerendeels weinig bekende en zeer merkwaardige stukken , en is onder den titel *Verspreide Verhandelingen , Redevoeringen en Losse Geschriften* ook afzonderlijk verkrijgbaar.

RAMON DE LA SAGRA , Reis door Nederland en België , met toepassing op het Lager Onderwijs , de instellingen van liefdadigheid en de gevangenissen in de beide landen. Twee deelen , gr. 8<sup>o</sup>. f 6,00.

RIJKENS , (R. G.) de lieve Betje , of het eerste leesboekje voor de Meisjes-scholen. Met plaatjes , kl. 8<sup>o</sup>. . . . . f 0,10.

————— de brave Julia , of het tweede leesboekje voor de Meisjes-scholen. Met plaatjes . . . . . f 0,15.

————— Roosje Vroomhart , of het derde leesboekje voor de Meisjes-scholen. Met plaatjes . . . . . f 0,20.

RIJKENS , (R. G.) De vrolijke en kinderlijke leidsman tot God. Een schoolboekje voor de kleinen , die tamelijk vlug beginnen te lezen. Met plaatjes . . . . . f 0,20.

Praktische Handleiding voor Kunstmatige Lig-chaamsoefeningen , ten dienste van Huisgezinnen en verschillende Inrigtingen van Onderwijs en Opvoeding; bevattende mede eenige vrijmoedige gedachten ter voorkoming en wegneming van verschillende ligchaamsgebreken. Voorzien van 675 Oefeningen en 310 Figuren tot opheldering , gr. 8°. . . . . f 3,00.

De Bewaarschool. Praktische Handleiding , ten dienste van hen , die Bewaarscholen wenschen op te rigten en daarin werkzaam moeten zijn. Opgedragen aan alle kindervrienden en voorstanders van de hooge belangen der Vaderlandsche jeugd ; inzonderheid ook aan Onderwijzers , Onderwijzeressen en Huismoeiders. Met afbeeldingen , gr. 8°. . . . . f 3,50.

Handboekje voor het Aanschouwelijk Onderwijs op de Bewaarscholen ; tevens dienstig voor de eerste klasse der Lagere Scholen. (Ter Perse.)

REDDINGIUS Gz. , (J. H.) De verpligting der Diakenen bij de Gemeenten der Nederlandsche Hervormde Kerk , uit een kerkelijk oogpunt beschouwd , gr. 8°. . . . . f 0,40.

SALTZMANN , (C. G.) de Hemel op Aarde. Derde verbeterde druk , met gegraveerde titel en vignet , gr. 8°. . . . . f 1,80.

SCHOPPE geb. WEISSE , (AMALIA) Adelina en Augusta. Een verhaal voor Meisjes. Ingebonden in moireé verguld op snée f 1,80.

SURINGAR , (W. H.) Redovoering voor en over Neêrlands Jongeling-schap , gr. 8°. . . . . f 0,50.

Herinneringen en Wenken ter onderhouding van het geleerde , voor jongelieden , welke de scholen verlaten hebben. Acht stukjes , kl. 8°. . . . . f 6,60.

Patronaat over de Armen. De gepastheid en noodzakelijkheid daarvan , en de wijze waarop hetzelve behoort te worden uitgeoefend . . . . . f 0,60.

Redovoering over het bezoeken van en den omgang met Armen , uitgesproken bij de Tweede Algemeene Vergadering der Vereeniging : Hulpbetoon aan eerlijke en vlijtige Armoede , te Rotterdam , den 7 Maart 1845 , gr. 8°. . . . . f 0,40.

De Handwerksman en de Arme in zijne hulpvaardigheid jegens andere behoestigen , gr. 8°. . . . . f 0,30.

Patronaat over de Armen. (Opmerkingen en mededeelingen , overgenomen uit de Bijdragen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen) . . . . . f 0,30.

SURINGAR , (W. H.) Christelijke Toespraak , ter gelegenheid van het afsterven van eene , op den 1 December 1844 , gedoopte jeugdige gevangene , in het Huis van Arrest en Justitie te Amsterdam , op Paasch-Zondag den 25 Maart 1845 . . . . .	f 0,50.
Bezoeken in de Gevangenis , of voorlezingen en toespraken gehouden in den kerker. Tweede druk , gr. 8°.	f 4,00.
Gedachten over de eenzame opsluiting der Gevangenen. Tweede druk . . . . .	f 0,60.
Inwijding der Bad-inrichting en Zwemschool aan het Westerdok te Amsterdam , den 4 Junij 1846 . . . . .	f 0,25.
STEENBERGEN VAN GOOR , De Mensch en de Misdaad. Belangrijke oorkonden uit de geschiedenis der lijfstraffelijke regtspleging. Bijeenverzameld uit de werken van <i>Feuerbach</i> , <i>Bisschoff</i> en anderen. Twee deelen , gr. 8°. . . . .	f 6,00.
TOLLENS Cz. , (H.) Liedjes van Claudius. Met Vign. , gr. 8°.	f 5,90.
Gedichten. Twee deelen , postformaat .	f 5,00.
Romancen , Balladen en Legenden. Postf.	f 1,50.
De Overwintering der Hollanders op Nova Zembla. Prachtuitgave , met fraaije platen en vignetten . . . . .	f 5,90.
Idem in extra band , verguld op snée .	f 5,50.
UREN , toegewijd aan de hoogste belangen des levens , voor jeugdige Christenen. Voorafgegaan door een Dichtstuk van <i>W. H. Warnsinck Bz.</i> Naar het Hoogduitsch , gr. 8°. . . . .	f 5,00.
VELZEN , (Ds. S. K. THODEN VAN) Het leven en sterven van Ruurd Passchiers van Dijk , wegens gepleegden moord veroordeeld tot de straf des doods , en teregt gesteld binnen Leeuwarden den 16 October 1846. Met Fac-simile . . . . .	f 1,80.
De moordenaar Ruurd Passchiers van Dijk , een nieuw toonbeeld van de liefde van Jezus Christus , die zich nog heden ten dage in de behoudenis van verlorene zondaren wil verheerlijken. — Leerrede naar aanleiding van 1 Tim. 1:16 . . . . .	f 0,25.
VELZEN , (Ds. U. W. THODEN VAN) Uw Koningrijk kome ! Een vraagboekje over de Geschiedenis van het Godsrijk , volgens den Bijbel , kl. 8°. . . . .	f 0,20.
WARNSINCK Bz. , (W. H.) Gezangen voor de schooljeugd op het kinderfeest van den 18 November , ter gedachtenis aan de herstelling des Vaderlands. Vijfde druk , kl. 8°. . . . .	f 0,12½.
† YPEIJ , (Prof. A.) Bijbelsche geschiedenis. Een leerboek. Tweede druk , kl. 12°. . . . .	f 1,40.

De artikelen met een † geteekend worden voor Weeshuizen , Diaconien- en Armscholen , bij getallen van minstens *twaalf* exemplaren , om als geschenken of prijzen te worden uitgedeeld ; berekend tegen aanmerkelijk verminderden prijs.